

K

Művészet és Gondolat

KALLIGRAM

GYŐZTESEK
.....
köztársasága

■ 2016 FEBRUÁR ■

XXV. ÉVFOLYAM, 2016. FEBRUÁR

T A R T A L O M

- 3–5 **LANCZKOR GÁBOR** ■
&; Felirat; A nyári vihar; Mentünk (versek)
- 6–10 **BARTÓK IMRE – SIROKAI MÁTYÁS** ■
Profécia; Kérdés és válasz; A szem; Kezdődik; Az agy (versek)
- 11 **GERŐCS PÉTER** ■
Szövegajlás (jegyzetek)
- 17 **AZ EMLÉKEZÉS IS DÖNTÉS KÉRDÉSE** ■
Sirbik Attila beszélgetése Gerőcs Péterrel
Győztesek köztársasága c. regénye kapcsán
- 20 **AYHAN GÖKHAN** ■
A gyermekéhezés öntöttvas szobra. Óvodakórus
(Kemény István szociológus emlékére) (vers)
- 21–23 **SZILÁGYI ÁKOS** ■
Énkormányom; Egy vezér gyerekkora;
Alkalmi vers a kapitalizmus állásáról (versek)
- 24 **ORCSIK ROLAND** ■
Fantom kommandó (regényrészlet)
- 36 **NAGYPÁL ISTVÁN** ■
Egy utazás díszletei között (vers)
- 37 **LUKÁCS FLÓRA** ■
Januári tenger; Táncos (versek)
- 38 **NYERGES GÁBOR ÁDÁM** ■
Farmer, pulcsi, edzőcipő (kispóza)
- 40–41 **LABODA RÓBERT** ■
félálom I.; félálom II.; gyerek II. (versek)
- 42 **NYERGES ANDRÁS** ■
A KBP-ügy (regényrészlet)
- 50–51 **VLAGYIMIR BURICS** ■
Versek (Tóth László fordításai)
- 52–53 **MEZŐ FERENC** ■
A sikertelen randevú után; Lépcsős karácsony (versek)
- 54–55 **PÉNZES TÍMEA** ■
Fává lenni; Gyászból; Jegyzetek; Növekvés; Angyalszárnyak (versek)

- 56 **KUKLIS KATALIN**
Adaptációs gubanc (tanulmány)
- 63 **SZÁVAI DOROTTYA**
Gara László költészeti kánonja.
Gondolatok az *Anthologie de la poésie hongroise*-ról (tanulmány)
- 69 **TURI MÁRTON**
A vidék bosszúja. Roman Szencsin: *A Jeltisev-család* (tanulmány)
- 75 **SYLWIA FROLOW**
A szerelem apostola (tanulmány, Pálfalvi Lajos fordítása)
- 86 **KOCSIS ADRIENN**
„Asszonyok, ne zavarjatok minket, mi Lengyelországért harcolunk!”
– A lengyel feminizmus rövid története (tanulmány)
- 92 **BÍRÓ YVETTE**
A sírásó magányos akciói.
Bohumil Hrabal: *Túláságosan zajos magány* (esszé)
- 94 **CSEHY ZOLTÁN**
Ká, Bá és El (Szilágyi Ákos: *Ká és Bá. El Kazovszkij emlékműve*) (kritika)
- 95 **SIMONCSICS PÉTER**
Törmelékek a romok alól (Majtényi László: *Romok ormán*) (kritika)
- 101 **T. TÓTH TÜNDE**
Az Illés-féle orosz-magyar barátság
(Vörös Boldizsár: *Történelemhamisítás és politikai propaganda, Illés Béla elmeszüleményei a magyar szabadságküzdelmek orosz támogatásáról*) (kritika)
- 102 **BALOGH LILLA**
Vissza a jövőbe!
(*Móricz a jelenben*, szerk. Bengi László és Szilágyi Zsófia) (kritika)

KALLIGRAM
Művészet és Gondolat

FŐSZERKESZTŐ: Beke Zsolt
zsoltbekezsolt@gmail.com

SZERKESZTŐK:
Csehy Zoltán (lira)
csehyzoltan@gmail.com
Mészáros Sándor
kalligram@interware.hu
Szabó Lovas Emőke
lovas.e@gmail.com

Szilágyi Zsófia
szilagyi73@gmail.com

Tóth-Czifra Júlia
toth.czifra.julia@gmail.com

GRAFIKAI SZERKESZTŐ: Hrapka Tibor
TÖRDELŐ: Róth Andrea

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG ELNÖKE:
Grendel Lajos

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI:
Földényi F. László,
Keserű József,
Márton László,
Németh Zoltán,
Rédey Zoltán

FŐMUNKATÁRSÁK:

Csehy Zoltán,
Hizsnay Zoltán

Szerkesztőség és kiadó:
811 03 Bratislava–Pozsony,
Staromestská 6D, 2. emelet,
tel./fax: (00421 2) 544 15 028

FELELŐS KIADÓ: Szigeti László

Levél cím: KALLIGRAM spol. s r. o.
P.O. Box 223, 810 00 Bratislava 1

Szlovákiai megrendelések:
distribucia@kalligram.sk,
valamint a szerkesztőség címén.

Magyarországi elérhetőség:
kalligram@interware.hu

Támogatónk:

A Szlovák Köztársaság Kormányhivatala
(Realizované s finančnou podporou Úradu
vlády Slovenskej republiky – program
Kultúra národnostných menšín 2016)

Nemzeti Kulturális Alap

Kiadja: Kalligram Kiadó Kft., Pozsony
és Kalligram Polgári Társulás
(OZ Kalligram, Fő utca 39/17, 929 01
Dunajská Streda/Dunaszerdahely,
IČO 42 291 810).

Nyomja: Expresprint spol. s r. o.,
Partizánske
Példányszám/Náklad: 700 db/ks
Ára: 700 Ft / 2,5 EUR.

Magyarországon terjeszti
a Relay Hírlapkereskedelmi Rt.
és a regionális részvénnytársaságok.

EV 358/08 ISSN 1335-1826

Havilap, megjelenik az adott hónap 1-jén

www.kalligram.eu

&

Júda oroszlánja
Jár puha talpon a kék gyep
Lassú árnyékfoltjai közt,
És mérges puhafa-tövisbe
Lép, és elheveredik, a keménylombok alá
Elhull, fölhasad oldala, beleköltöznek
A keménylombú tölgy
Méhei, mézelnek,
És borzasan áll föl körben az erdő
Viaszos leveleivel
A magára maradt
Hajnalokon.

Felirat

Ahogy a szarvas agancsa a hóra lehull:
Egy elkötözött köldökről is tud a föld effélét.

A nyári vihar

Ahogy érett búzakaralászok

Dőlnek a nyári vihar

Föld-nehezeke felé, úgy ömlik a szálas tavaszi eső

Száz

Szélverte

Sátor-alakban

A lelegelt fűre, ahol a nyájak

Görbe csapásait a katonalovak éles patkói

Sárba tiporják.

Bevonul a városba az ifjú

Alexander: a régi kihívásra

Ösztönösen karddal felel. A kötél-

Csomó, mit a tűnt nagyság

Emlékezetéül a gordioniak a királyi palotában

Őriznek, belül iszamos:

Szívrost-köteg, eleven

Rostok

A sivatagi városok szikkadt falai mögül,

A folyóvölgy tiszta sikátor-szövevényéből,

Kopár és trágyaszagú citadellák,

Zöld-barna-magenta-piros labirintuskertek húséből,

Hol tilos a könyörület,

Hol szájalom nem hívhatja elő

Az öröm tűntét,

Az áldozat örömeét. –

Kivonul a keleti kapun a városból

A makedónok

Élcsapata,

De melyik városból –

Sárgagyümölcsű

Cseresznyefa villog az út mellett

Pöttyeivel a viharos

Szélben.

Mentünk

Feszült a vitorla,
És nem tagadom le: rokonszenveztem
A szocializmus eszméivel.
Ám mikor Ókeanosz sebes áradatát
Odahagyta a bárkánk, és kikötöttünk
Aiaié szigetén, illegalitásban – az otthoniak
Nem tudták, élünk-e vagy a halak gyomrában
Pihenünk széjjelszóratva – az isteneket vonítottuk
Elő a bozótból. A Nap innen
Lép föl az égre,
Házát tartja e szigeten,
Tánctereit – neki áldoztunk, égettünk
Temetetlen holtat, ittuk a mézizü színbort
Bőven; forradalom, forradalmi
Proletariátus,
A burzsoázia polgári hatalmának
Megdöntése – a múlt bódulatából párolni le a szabadság
Egyszeri ízét: láttam előre
A sziréneket.
Nekiindultunk kora reggel
A szakadékos víznek. Hullámzott a bős
Tenger a tört gyűrű-öblön túl.
Társaim fülébe viaszt
Suttogtam:
Lássatok.

Lanczkor Gábor (Székesfehérvár, 1981): költő, író, műfordító. Legutóbbi könyvei: *Hétsarkúkönyv* (versek, Kalligram, 2011), *Folyamisten* (regény, Libri, 2014).

Prófécia

1. Hangja vigasztalás volt és nyugalom.
2. A megbékélés finom csipkéből szőtt perceit adta egy önmagától búcsúzó, megfáradt kornak.
3. Visszaállította a később születettek reményét arra, amire a régiek még nem gondolhattak, mert nem adatott meg a számukra.
4. A világ átalakul, és többé semmi, egyetlen szeglete sem fogja könnyen adni magát.
5. Visszatérnek a jelentősebb titkok, megbecsült lesz az idegenség, rejtélyes üzenetet hordoz majd minden törmelék, a halál pedig nem lesz egyéb, mint a testek közötti zsidongás.
6. Nem csak a tápláléklánc és a kultúra fog megváltozni.
7. Nem csak az ég színe változik meg, nem csak a Nap fog más fénnel ragyogni fölöttünk.
8. Az idegpályák finomabbak, megmunkáltabbak lesznek.
9. Néhány száz generáció, és az öntudat szellemmé válik.
10. Az egykor hatalmas város romjainak árnyékában tanyázó élet többé nem a Föld bőrbetegsége lesz.
11. Egyetlen, organikus egységet fog alkotni.
12. Egyetlen akarát lesz ezernyi formában, amely újfajta endokrinológiai szótárt tesz majd szükségessé.
13. Mert végül minden érezni fog.
14. Egy lesz minden mindennel, egyetlen élet, amely többé nem fordul önmaga ellen, mert határtalan lesz.
15. Egyetlen élet, amelyben többé semmi sem megy veszendőbe.
16. Egy folyamatosan önmagába pillantó kaleidoszkóp lesz, amely képes meghajlítani az időt.
17. És akkor majd képes lesz felelni a határain túl sodródó bálnak énekére is.
18. És miközben az utolsó emberek eljárják valahol a búzatáncot, az új teremtmények, ez az összefüggő, irtózatoss, fenséges konglomerátum kinyújtózik a csillagok felé.
19. És nem pusztán kinyújtózik, de meg is érinti őket.

Kérdés és válasz

Egy kifelé csavarodó hajtás vagyok,
több szállal kötődöm a világhoz,
mint valaha gondoltam volna.

Mindig is kacsok és csápok ezrével
kapcsolódtam hozzá, csupán erőm nem volt,
hogyan ezt felismerjem.

Életem jelzőfény a világ északáján,
a világ pedig az én elváltozott testem
fölé borított lazúrkék sátorvászon.

Kérdéssé lettem magam előtt.
De mi lehet egyáltalán az a kérdés,
amire az a válasz, ami a kérdés volt?

A szem

A szem az agy része. A látószerv mutálódott agynyúlvány.
A szemem keresztül maga az agy van kitéve a világnak,
és cserébe az agy is közvetlenebbül szemlélheti azt,
amit elképzelnie és megteremtenie adatott.

Megmártóznak egymás kocsonyásan derengő húsában,
és a kettő, a kinti kép, és a már láthatóvá kódolt,
bent megképződő látvány egyaránt fenntartja
és gerjeszti egymást. Egyetlen, összefüggő élményben áll össze,

amit az anyag ideiglenesen szétválasztott egymástól.
Minden lépésünket kopár fák ágain gubbasztó
bagolycsoportosulások követik. A pocsolyákban dagonyázó,
ujjnyi vékonyságúra aszalódott táncolóegerek lesnek

minket csipás szemükkel. Maga a föld is rajtunk
tartja tekintetét, és szüntelen párolgásával,
a normális értékhez képest hétszáz százalékkal
teljesítő bőrlégzésével ad hírt kitüntető figyelméről.

Kezdődik

Miféle völgyekben haladunk előre?
Mivé nő fölénk a köd, és szaporodnak
a homorú gombák, az egyenletes tájak,
a metszett fű milliányi szála, keskeny
borsóhüvelye, a kíváncsi tekintetű,
konkáv égitestek, az apró, imádságra
kulcsolt kezek súlya a törmelék
szomszédságában, az égövi csonkagútlák
ipari hulladéka, a bolygóközi füllentések
és féltékeny aszteroidák, a komor üstökösök
színhátéka, a golyó mélyén rejlő ásvány
évezredes sóhajai, a cunamik, a felfekvések,
a tengeri árkok fénytelen kaleidoszkópja,
a magára hagyott városok, a fel nem fedezett
piramisok fel nem fedezett szobáikkal,
a tavakba omlott vaskolosszusok,
az asszír csontégetők néma asszonykórusa,
a műanyag képződmények hiperbolikája
a szív zenitjén, az önműködő szervek
a barlangok gyomrában, a fjordok sóhaja,
a sós víz a törődött ujjak között?

Állnak még a viskók északon, és lélegzik
a sivatag is a dűnéivel, zöldellnek az oázisok,
csöndes orkánok alatt simulnak egymáshoz
az elhagyott kőtemplomok, s a tornádók érintése
egy feltáratlan cseppkörendszer ismeretlen
bejáratait nyitja meg. Holdtölte világít
minden udvaron, minden kavics beszédes,
mert minden kavics az időről beszél
és az emberekről, minden, aminek
emlékezete van, az emberekről beszél,
minden állat az emberekről beszél,
és néha, tétován említik majd a kort,
amikor még minden más volt,
és az utódok nem hisznek majd nekik.

Nem hiszik, hogy a földek valaha is szürkék
és halottak voltak, és a talaj kietlen és meddő,
mely fölött lomha villámok járták az éjszakát,
és néma dombok fölött ébredt a hajnal.
Itt vagyunk megint, és itt maradunk,
mert a fodrozódó ég abalónja a mi
sosem volt vidékünk, a szótlán testvérek
álmai a mi történeteink, érintetlen trambulínok
a jelen tengerpartján, egy bomba,
amelyhez senki sem találja a detonátort,
örök veszélyérzet, veszély nélkül,
mert minden pillanatban csak bevégeződik,
anélkül, hogy vége lenne.

És mi tudjuk, ahogy itt fekszünk, tudjuk, hogy most
kezdődik el, igen, talán csak most kezdődik.

Az agy

Minden agy az idegenség hordozója.
Csendben göcögnek a sztalaktitok sűrűjében,
kihámozva magukat a méhlepény melegéből,
mit sem tudva arról, kinek a testéből születtek újjá.

Mit sem tudva arról, hogy alig néhány
évvel korábban mi terült el ezeken a helyeken.
Hogy kitől örökölték tágas, monokróm játszóterüket.
Az önanalízis mindig egy rendkívüli térelményel veszi kezdetét.

A parton végig, amerre csak ellátni,
fotoszintetizáló emberek állnak,
és figyelik az eseményhorizontot.
Csendes túlélők, a város utolsó tanúi,

varázslatos géntérképek, amelyekből kirajzolódik
egy-egy kerület alaprajza. A testük szarkofág,
amelyben bebalzsamozva álmodja álmait az ész.
A kozmosz egy halálos tetraéder,

és az ő kontinensük óriásira duzzadt
Schrödinger-doboz. Az agy a csillagok
tüzeiben fogant, és örökké élni fog.
Mindenki megtalálja helyét a Napban.

■ **Sirokai Mátyás** (Tapolca, 1982): költő, zenész. Legutóbbi verskötete: *A káprázatbeliekhez* (Libri, 2015.)

Bartók Imre (Budapest, 1985): író. Legutóbbi munkái: *Alfonz és az úrlények* (gyermekkönyv, Babilon, 2015), *A kecske éve* (regény, Libri, 2015), *Goebbels* (dráma, JAK, 2015).

SzövegZAJLÁS

1 Hogy miért kezdtem írni ezeket a jegyzeteket? Először is: távolra kerültem attól, ami egész eddigi életemet (épp a minap lettem harmincéves) átfogta és meghatározta: az írástól. Távol kerültem az emberektől és saját érzéseimtől. Valamivel több, mint két éve átéltem egy természeti katasztrófát, aminek a lelkemben lerakódott törmelékeit azóta sem tudtam eltakarítani: egy szakítást. Kellemetlenül, drámaian vagy csak egyszerűen kurtán-furcsán végződő szakításban volt már részem nemegyszer. Ez azonban más volt: megrendülés. Olyan megrendülés, amely kiforgatott alapvetéseimből, és ahogy tegnap egy pszichológus barátom mondta, valószínűleg azóta tartó identitásválságba taszított.

Ezt elég találónak éreztem. Nem vagyok pszichológus, bár szenzibilis és tanult ember vagyok, és ennyiben vannak fogalmaim is az emberi működésről, de mégis fenntartom magamnak az írói jogot, hogy ebben az önvizsgáló szövegben közhelyekkel folytassak fogalmi és másfajta küzdelmet. Emellett fenntartom az írói jogot a magam számára, hogy ez a szöveg az érdektelenség esztétikai terepén mozogjon. Tízennégy éves intenzív írói gyakorlatom ugyan jelentős technikai tudással vértezett fel, amely bizonyos trivialisokat már az ujjamba ültetett, ám éppen azért, hogy újra magamra csodálkozhassek, a törekvés nem az esztétikai különösség irányába fogja hajtani a szövegzajlást, hanem éppen ellenkezőleg: kérdésirányában – jelen szándék szerint – az evidenciák felé kérdez vissza. Éppen ezért fenyeget az a jámbor veszély, hogy közhelyessé és érdektelenné váljon bármi, amit most írok.

Emellett fenntartom azt az írói jogomat is, hogy műfajilag meghatározatlanul írjak bármiről, éppen azért is, mert nem rendelkezem előzetes szándékkal a szöveget illetően. Az írás folyamata számít, noha – és ennyiben nem csupán írói tapasztalataimat, hanem gondolkodásbeli módszereimet alkalmazva – tagoltságra törekszem. A jól tagoltság és a pedantéria itt nem az olvashatóságot, hanem a megragadhatóságot, a megérthetőséget szolgálja, bár járulékos haszna, hogy ennyiben olvashatóvá is válik a szöveg.

Ez a szöveg a szöveg örömeit is keresi. Létrejön önmaga okán. Írni az írásért, a mondatalkotásért, az elemzésért. Ebből a szabadságból egy jelentős praktikus előny is következik: míg regényeim és novelláim már kizárólag csak tömbösített időkből tudom írni, ha adódik legalább kettő vagy inkább öt-hat nap, és akkor is csak apámék vidéki nyaralójában, ahol a gondolataimat nem izgatja semmi, ezt a szöveget lopott órákban, szabad húsz percekben is folytathatom. Most például sok nap után térek ide vissza, ahogy ez a kiegészítő gondolat eszembe jutott, miközben a barátomra várok, aki most is, mint mindig, késik.

Kamaszkoromból rengeteg kisalakú vonalas füzet öröklődött át a frissen barkácsolt könyvespolcomra, amelyeket a gondolataimmal gyömöszöltem tele. Azóta sem nagyon lapozgattam ezeket a jegyzeteket, mégis elég éles emlékeim vannak az akkori szövegekről, és az emlékeimben, noha egyetlen mondatot sem tudnék most felidézni, ezek a szövegek értelmesek, és egyáltalán nem a felnőtt író lekicsinylő mosolyának múltbeli önmagára vonatkozó tárgyai. Azért, mert igaziak. Mert a benne szereplő mondatokat, gondolati egységeket, amelyek bármikor bármire vonatkozhattak, a felfedés valós vágya hajtotta.

Ezt keresem ismét. Meglazítani a pedantéria és a tömérdek napi munka méter vastag szarkofágját, hogy feltörjön alóla lényem radioaktív hulladéka, az életöröm és az életigenlés.

Pedantéria

Szeretném elkerülni az álpszichológiai fecsegést, a vulgár-freudi okoskodást.

Mi jut eszembe arról, hogy rendszerető, sőt, rendszerező ember vagyok? Ilyen szempontból, ha önjellemzésbe bocsátkozom, fontos megjegyezni, hogy nem vagyok például körülményeskedő. Nem molyolok. Ellenkezőleg: úgy szövik rendszert az életem, a tevékenységeim, a gondolataim köré, hogy a falakon túl leselkedő, fenyegető élet kihívásaira a lehető leggyorsabb és leghatékonyabb választ adhassam. Megoldani az életet. Elsőként érni célba. Ügyesnek, praktikusnak, találékonynak lenni. Ebben pedig – régóta tudom – nem sok játék és életöröm marad.

Ha az elmúlt időkben keveset olvastam, gyorsan elolvasok pár könyvet. Ha eszembe jut, hogy elrongyolódtak a ruháim, gyorsan veszek két pár zoknit. Ha régen éltem társasági életet, összehívok pár barátot. De az erő kifejtéseim nem csak kis dolgokra vonatkoznak: miután elköltöztem szüleimtől, éveken át küzdöttem az otthontalanság érzésével, amelynek a megoldására semmi reális válaszlehetőség nem mutatkozott. Amikor az érzelmeim felhőjéből kiemeltem a fejem, minden körülményeskedés és terhes filozofálás nélkül vettem egy lakást. Ebből persze adódott egy sor újabb és kisebb, elhárítandó akadály. El is hárítottam őket. Itt ülök a nagyon szépen berendezett, kényelmes és otthonos lakásomban, ami én vagyok, egy az egyben kivetülése az énemnek. Erről eszembe jut, hogy érző embernek ismernek, és én is érző, figyelmes embernek ismerem magam. Akkor ez a szarkofág talán azért épült, mert radioaktív hulladéknak képzeltem azt, ami természetes, érzéki és szép? Ha ez igaz, akkor ez a néhány lélegzetvételnyi bekezdés máris igazolja számomra, hogy önkéntelenül íródik, és magát hozza létre: nem én hajtom a szöveget, ennyiben pedig a saját belső kérdéseire is érzékeny, esetleg lehetséges válaszokat talál.

Tegyük fel, hogy a szöveg organikus működése hitelessé teszi a kérdéssíriányait, és reálissá a lehetséges válaszait. Miért hittem akkor radioaktív hulladéknak az érzelmeimet? Vagyis honnan a félelem?

Menjünk tovább. Az a sejtésem, hogyha erre a szöveg belső csigavonalai valaha kirajzolnak lehetséges válaszokat, azok nem erőből és nem itt, ezen a helyen fognak megszületni, hanem sokkal később, olyan pontokon, amelyeket látszólag nem ez a kérdés hívott életre, és mégis, figyelmem kell ettől fogva erre a kérdésre is, hogy észrevegyem ezeket a véletlenszerűen kirajzolódó pontokat.

Gyakorolni a szorongás elengedését: az, hogy most jegyzeteket írok, nem a napi fontosnak hazudott munkától veszi el az időt, hanem segít formákat rajzolni a magányomba, a lakásom terébe, amit – egy sikeres harmadéletpálya végéhez érve – ürességgel, szorongással és örömtelenséggel béleltem ki. Mondjuk ki: nem találok a helyem, és bár a nappalokat rendíthetetlenül és nagy odaadással végigdolgozom, az estékkel képtelen vagyok megküzdni.

Adódik egy ellentmondás: újabb szabályokat létrehozni, hogy kievickéljek a túlszabályozott életemből. Ellentmondásosnak hangzik, én mégis hiszek benne. Vannak gyöngéd és segítő szabályok. Soha nem tanultam meg egyedül eltölteni az estéket, ezért a két évvel ezelőtti megrendülésem óta menekülök az éjszaka magányos démona elől, lehetőleg be a városba, ahol sokan vannak, és ahol pillanatokra, és a részegségtől elringatva egészen a másnap reggelig megfélelkezhetek magamról. Létrehoztam egy szabályt: nem megyek

be. Itthon maradok, és megtanulom a lakás csöndjét. Olvasok, esetleg ezt a szöveget folytatom. Megnézek egy filmet. Kibiciklizek a Duna-partra. Ez a szabály: jó szabály, mert valamit megszélídt. Legalábbis ebben bízom.

Kint és bent

Amit még nagyon régen, fiatakként megtanultam, hogy a neurózisnak a befelé tekintés a melegágya. Ahhoz, hogy az ember felszabadítsa a tudatát, kifelé kell tekintenie magából. Egy tárgyat szemügyre venni, egy dologgal, tevékenységgel lekötnie magát. Széles ennek a skálája: a figyelemelterelés mint bambulás ugyanúgy idetartozhat, mint egy tudományos kérdés elmélyült vizsgálata. A lényeg, hogy ne magunkban, a saját érzelmeimben és működésünkben vájkálódjunk, mert az, mint egy spirál, egyre szűkebb körbe ér, és végül, mint az örvény, végérvényesen magával ránt. Vajon ez szélsőséges gondolkodás-e? Vagy azt kell hinnünk, hogy mindennek megvan a helyes aránya. A legelvontabb kérdés vizsgálatakor is tudni magunkból, a saját tapasztalatainkból merítkezni, hogy érzékenyen és arányosan tudjunk más dolgokhoz nyúlni, ugyanakkor egész életidőnkben fenntartani az igényt, hogy a figyelmünk valamire, valami tőlünk függetlenre irányuljon.

Ha analógiát keresek az írással, akkor most épp helyben vagyunk: amióta ezt a szöveget írom, érzem, hogy minden mondata súlyos és absztrakt, önreflexív és fullasztó. Ez ugyanakkor elengedhetetlen is: egy öncélú szöveg (mint ahogy minden szöveg, ami nem levél vagy funkcionális céltermék) minden esetben meg kell hogy határozza a saját keretfeltételeit. Olykor a regény is (gondoljunk csak Márton László munkáira) kialakítja az olvasó tekintetjárásának irányait. Vagy legalábbis javaslatokat tesz erre a szöveg olvashatósága érdekében. De a műfaj-meghatározás vágya és kényszere is sokszor megjelenik szépirodalomban. Az elméleti irodalmakat azért nem említettem, mert ott ez nemhogy kézenfekvő, de egyszersmind elengedhetetlen is.

Érezni kell azonban, hogy ér véget a szabályalkotás, mikor ér körbe a kerítés, hol vannak a szélek.

Az a vágyam, hogy ez a szöveg teret adhasson egészen konkrét kérdések kidolgozásának is, elmélyülten vehessen majd szemügyre irodalmi, zeneesztétikai kérdéseket, vagy problémákat a videó- és filmkészítéssel kapcsolatban, mint ahogy leírhattam napi tapasztalatoikat, és elemezhessem őket.

Egy olvasmányélmény:

Fritz Riemann; A szorongás alapformái

Minthogy az alábbi szöveg nem a kritikai reflexió körébe tartozik, hanem, ahogy jeleztem is, olvasmányélményről adok számot, így a történethez hozzátartozik az is, hogy a könyvet pszichológus volt barátóm nyomta a kezembe. Ritkán találkozunk, és a találkozásaink alkalmával komoly harcot vívunk egymással. Egyikünknek sem volt jó kedve: ő a munkahelyi problémái miatt frusztrálódott, én pedig egyszerűen egy nehéz napon voltam túl, közvetlenül azután, hogy elhatároztam, életemben először szembenézek a magánnyal, és megpróbálom megszélídtíteni az éjszakai démonjaimat. Neki fáj, hogy elégedetlen vagyok velünk kapcsolatban, és úgy érzi, elvárásokat támasztok vele szemben, nekem fáj, hogy csakugyan nincs kapcsolatunk. Kettőnk történetét az is megfejei, hogy – bár sok éve nem vagyunk együtt (talán soha nem is voltunk igazán) – tartós és inspiratív szellemi kapcsolatunk explicit erotizáltsággal terhes. Kicsit úgy, mintha folyamatosan lebegne előttünk az ígéret, hogy egyszer még majd együtt leszünk.

Miután átvészeltük a beszélgetés kezdeti viharait, a vádaskodásokat, a marcangoló és féldühödtt reflexiót, az indulatoktól félrecsatornázott elemzési hadjáratokat, mellém tilt. Ő tette le a fegyvert. Én pedig mesélni kezdtem az őszinte félelmeimről. Annyira persze még nem tapasztalt gyakorló terapeuta, hogy figyelembe tudja venni a másik teherbírását,

és noha mostanában gyakran totális rezignáltságot színlelek a környezetemnek, az, hogy patológiásnak minősített, mégiscsak fáj. Még akkor is, ha közben nevettem. Azt mondta, a két évvel ezelőtti szakításnak semmi köze nincs már az elvesztett személyhez. Valahogy vagy valamiért egy identitásválságba kulminált a másik elvesztésének traumája.

Elmesélt egy történetet egy fiúbarátjáról, aki sikeres a munkájában, de narcisztikus, és egy olyan lánnyal kötötte össze az életét, aki akarategyenge, szervilis, és feltétel nélkül képes szeretni. Persze a feltétlenséget ironikusan mondta, jelezve, hogy nem létezik feltétel nélküliség, mint ahogy ezt a barátjának a története is igazolta. A lány, miután megtalálta valós vagy vélt énjét (ennek részleteire nem tért ki a mese), elhagyta a fiút, aki azóta is képtelen újraalkotni belső világrendjét.

Miközben mesélt, nem tudtam elhessegetni a gondolatot, hogy mindez talán csak egy parabolikus tanmese, amit épp nekem rögtönzött. De aztán előhúzott a táskájából egy könyvet, és azt mondta, hogy ezt annak a barátjának szánta, de most mégis inkább nekem adja.

Így került hozzám *A szorongás alapformái*.

Azért biggyesztem ide az elejére, épp csak egyetlen mondatban a következőket, mert az irrelevanciáját akarom jelezni, illetve azt, hogy ez a kritikai észrevétel semmilyen módon nem határozza meg a könyv tartalmához eddig kialakult viszonyomat: mindössze egy könyvekkel foglalkozó ember észrevételei. A magyar fordítás érezhetően tele van a fordító értetlenségével, a könyv hemzseg a stilisztikai baklövésektől és elírásoktól.

A szerző négy nagy típust rendel a szorongás általános létközérzetéhez: szkizofrén, depressziós, kényszeres és hisztérikus.

Ami nem lektorálási, hanem sokkal inkább szerkesztésbeli-tartalmi kérdés, az a szöveg redundanciája. Körkörösén zajló szöveg, amely úgy próbálja elmélyíteni a lassú építkezéséből megszerzhető tudást, hogy újra és újra megvilágítja ugyanazt a problémát, mindig egy kicsit más aspektusból, egy kicsit más fénytörésben, más példákon keresztül. Ennyiben nem kifejezetten tudományos munkáról, hanem okos ismeretterjesztő műről érdemesebb beszélni. A redundanciája ezzel együtt is zavar. A lassú szövegzajlás belső részletei nem a plaszticitást szolgálják, hanem a szétírtság érzetét keltik: dünnögő szövegmorajlás.

Mindez azonban lényegtelen részlet a tény viszonylatában, hogy ez egy nagyon jó szöveg. Tele bátor állításokkal. Az embernek, ha nem gyakorlott olvasója pszichológiai szövegeknek, időbe telik, míg kikomponálja magát és szeretteit a diagnosztikai leiratokból.

Amitől a könyv nagyszerű, az az, hogy kirajzolódik belőle egy határozott emberkép, ami alapján azt lehet mondani: ilyen a mi fajtánk. Szuperérzékeny a világra, és minden erejével azon van, hogy a világban-benne-létének formáit akár élete árán is fenntartsa. Retteg a közelségtől, retteg a távolságtól. A szövegekből (különösen a szemléltető történetek sorraiból) kétségbeesett szempárok, a másik után nyúló karok, sarokba kuporodó, láthatatlanságban szűkülő kisgyerekek rajzolódnak ki. Rámutat a rettegés és szorongás mimikáira, amit a mindennapokból ismerünk. A könyv tulajdonképpen (eddig: a könyv fele) azt állítja, hogy eltávolodunk önmagunktól, mert a tudati és érzelmi rendszer fenntartása fontosabb, mint az én integritása, ebből pedig egyenesen következik, hogy az ember kizsákmányolja és tönkreteszi saját magát.

Azon gondolkodom még, hogy vajon a könyv statikusnak ábrázolja-e az embert. Arra hajlok, hogy inkább igen, hogy egyszerűen minden tipológia – műfajából adódóan – a diverzitás és mozgásban ábrázolás hiányának betegségében szenved. Talán nem is az a zavar a szövegben, hogy nem jelzi az átfedés lehetőségeit, hogy a szerző mindössze egyetlen alkalommal fogalmazza meg, hogy egy személyben egyszerre több különböző szorongásos típus jellemző tünete is jelen lehet, hanem az, hogy egy ember alapvető beállítottsága is, kapcsolattól függően változhat. Van, amikor ő a távolságtartóbb, és van, amikor ő fél a másik elvesztésétől. Egy személyiség, azt sejttem, inkább tendenciákból áll. Ennek a szem előtt tartásától, bármennyire tipológiáról van is szó, nem volna szabad megfeledkeznie semmilyen könyvnek.

Zárójelezett utólagos gondolat: vajon van-e bármi értelme (akár esztétikai alapon) annak a felvetésnek, hogy az egyes típusba sorolható emberek (tudva természetesen, hogy ez tipológia, és ennyiben absztrakció: senki nem sorolható egy az egyben valamely típusba) annak a vizsgálatnak is kitehető, hogy a környezet miként válaszol a tipikus tünetek-

re. A kényszerbeteg válhat neveltség vagy gúny tárgyává, amikor takarít, és megvallom, itt saját tapasztalatból indulok ki, míg – azt feltételezem – például egy depressziós vagy egy szkizofrén soha nem lehet nevelteség, legfeljebb idegesítő, unalmas vagy kisszerű.

Egy bon mot, ami az olvasás közben született: A szomatizáció a pszichoanalízis metaforája.

Irodalom

Gondolatok az eddigi irodalmi pályámmal, a jelenlétemmel, a szövegekhez való viszonyom alakulásával, az épp író és jövőben megírandó szövegekkel kapcsolatban. Mi az az irodalmi konzolidáció, és mi az a felnőttkori klasszicizálódás? Küzdelmem a mondattal: levélírási nehézségek.

Kezdem azzal, hogy nem bánom az írói szünetet. Négy könyvet írtam meg zsinórban, és most más felé fordult a figyelmem. Persze a bánkódás elmaradásához szükséges egyfajta elégedettség is. Nincs szorongás bennem például amiatt, hogy többé már nem vagyok író. Volt ilyen szorongásom még a kora húszas éveimben. A tapasztalat azt mutatja, hogy mindig folytatódik valami, ami szöveg, illetve hogy mindig író vagyok. De ha netalán ez az állapot valamilyen irracionális ok miatt felszámolódna, akkor éppen a megszűnt szünetné meg a szorongást is: nem lenne miért. A lényeg most csak annyi, hogy a *Győztesek köztársasága* c. regény megjelenése óta nem igazán írok. Belekezdtem ugyan egy elbeszéléskötetbe, aminek a koncepciója nagyon jól megragadható, tehát nem csak ürügyszerű, és alapvetően érdekel is mint dolog, mint gondolat, mint esztétikai problémakör, de valamiért egy ideje nem nagyon tudom írni. Az írás alapvető igényét, amelyet gyakran a helyzethez mérten aránytalanul szépre alakított, hosszadalmas, íróilag megmunkált privát levelekkel szoktam jóllakítani, most talán éppen ez a formátlan jegyzetelés elégít majd ki. Megengedem magamnak, hogy ne írjak irodalmat. Illetve, hogy ne akarjam erőszakkal különválasztani azt, ami egy ilyen szöveg írásának, és ami a „szépírásnak” a sajátja.

Napok óta hőség van, és én szótlánul ülök a lakásomban. Dolgoznom nem kell sokat: hetente adódik egy-egy munka, ami jól fizet, a többi napon itthon vagyok. Nem zavar a meleg. Az elmúlt években kialakult az a szokásom, hogy csak tömbösített időkből, apámék balatoni nyaralójában tudok írni. Nyáron, mivel apámék pedagógusok, leköltöznek. Ilyenkor nemigen van miért lemenni. A strandok forró és nyüzsgő rovarterráriumhoz hasonlítanak, izzik a domboldal, perzsel a levegő, apámék a ház körül, a szőlőben szöszmötölnek. Év közben viszont nincs senki a faluban. Csopak is kihalt, a szőlő, a domboldal is kihalt. Ilyenkor, ha találok magamnak egy hetet az évben, amit az írással tölthetek, a magány is megnyugtató. Különvölök az érzéstől, hogy valamiről lemaradok. Az első két nap azonban soha nem írással telik, hanem az átálással. A belső ritmusom megváltozásával: lelassul a lélegzetem, beleolvadok a tájba.

Ez történik most itthon is. Szótlán vagyok, még zenét sem hallgatok. Az estétet itthon töltöm, egyedül, és ugyanúgy, mint azokban a kitüntetett csopaki hetekben, zajlik a belső párbeszéd. Annyi biztos, hogy hagyni kell, ha jön, mert biztosan nem véletlenül követeli meg a saját idejét. Hagyni kell, hogy kibeszéljék magukat a dolgaim. Néha rájuk nyitok – tudati önreflexió –, belehallgatok, merre jár, hol tart a gondolatfolyam. Örömmel és némi nyugalommal állapítom meg, hogy már nem nagy horderejű dolgokon tanulmányozok, hanem kisebb jelentőségűeken. Nincs bennem semmilyen vihar, hullámverés. Egyre nyugodtabb a folyó felszíne: csendesen zajlik.

Harmincéves lettem. Ez már határozottan más. Húszas éveim dolgait lezártam, szinte semmilyen korhoz kötődő problémát nem kellett átmentenem. A kényszer elvégezte helyettem az összes kötelességem, s hogy megpihenhessek, a kényszert is elhagytam. Legálábbis lepassztottam. Most újra a meggyőződést, az örömet keresem az életben. Vajon van-e még örömöm az írásban, az emberekben, a főzésben, kisebb dolgok elvégzésében, és vajon tudok-e szeretni?

Most nem magamra nyitok, hanem kilépek a partra, hogy belehallgassak a morajlásba: igen. Van örömöm. Érzékeny, tünékeny és egyelőre nehezen meghatározható állapot, de határozottan érzékelhető. Látok egy mosolyt, és nem kizárt, hogy ez az én mosolyom.

Ebből az állapotból komoly szellemi megerőltetés felidézni a múltat, de ez az írás sajátja. Első kötetem megjelenését megelőzően égtem a vágytól, hogy megmérettesek. Folyóiratközlésem már volt elég. Szerkesztettem is két folyóiratot. Szűk körön belül ismeretek is. Természetes, hogy az íróember szeretné kézbe venni az első kötetét. Megtudni, milyen érzés. Semmilyen. Nekem legalábbis nem járt katarzissal, de ez, éppen ez – egy nagyon nagy tudás. A katarzis elmaradásának elengedhetetlen tapasztalata. Ahogy jelentek meg sorban a könyveim, lassan megbarátkoztam a hiúsággal is. Hazudik, aki elrejti a hiúságát. Elő kell csalogatni, és domesztikálni kell. Felborzolt bundája lesimul, vicsorogása abbamarad, és a sarok sötétjében villanó szempár a napfényre kiérve már egyáltalán nem ijesztő. Kedves kis szörmók. Meg lehet simogatni, kilógó nyelvvel néha még képen is nyal. A hiúság, ha megszeli, jól, jópofa, vicces kis lény.

Marad a koncentráció. A háttérből néha ugyan elérnek a szobáig jóleső visszaigazolások, gratulációk, de ezekkel ugyanannyira nem szabad foglalkozni, mint az önmegmutatás izgalmával. Néha kell szerepelni, de nem árt, ha gyanússá válunk magunk előtt, ha már több időt töltünk a felolvasóestjeinken, mint az íróasztalnál. Nem is pontosan értem a fennforgás logikáját. Engem például az első könyvem után sokat hívtak: most szinte egyáltalán nem. Tudni ugyan mindenki tud a könyveimről, és elégedettséggel nyugtázom, hogy szép számmal jelennek meg az elismerő kritikák is, de reprezentálnom szinte soha nem kell. Azt hiszem, a képlet egyszerű. Aki jelen van, az holnapról még inkább jelen lesz, hiszen a programfelelősök azokat hívják, akik az emlékezetükben aktív helyet foglalnak el, akik könnyen előhívhatóak. Ha én például együtt söröznek emennek az írószervezetnek az elnökével vagy amannak a fesztiválnak a programszervezőjével, akkor ott, sörözéskor vagy legkésőbb másnap szólna, hogy „amúgy lesz egy felolvasóest, mindenképp számítok rád”. Ha más ül ott, akkor neki mondja. Egyszerűen csak azért, mert a kulturális szcénában kevés a pénz, és ezeknek a felelősöknek nincs energiájuk leülni otthon, és napokat tölteni programok végiggondolásával, összeállításával, ezért jobb híján szolgáltatják ki magukat a véletlennek. Ezzel nincs is semmi baj. Az ember szerepeljen sokat huszonkét és huszonhárom évesen, főleg, ha verseket ír. Harmincévesen az ilyen irányú igényeit már ki kellett elégítenie. Ha nem elégteltek ki, akkor talán célszerűbb más szakmát keresni. Menjen például színésznek, ott még várnak rá babérok. Harmincéves szerzővel szerencsésebb, ha inkább tinta és papír formájában találkozik az olvasó, s az arc, ami társítható a névvel, szép lassan elhalványul az emlékezetekben.

Másrészről azonban mégiscsak van bennem egy nagy adag értetlenség, ami természetesen felborzolja hiúságomat is: vannak olyan pályatársak, akik valahogy mindig eszükbe jutnak a programfelelősöknek, pedig teljesítményük kvantitatív mércével mérve mindenképp, de a kevéske kritikából kiindulva (nehogy az elfogultság vádjá érjen) kvalitatív mércével mérve is legfeljebb csekély. Akkor is jelen vannak, ha egyébként nem kocsmányoznak együtt a többiekkel. Vidéki városok ünnepi könyvhetén mondanak megnyitóbeszédet, kurratóriumokba kerülnek be döntnöki pozícióba, külföldön reprezentálják a magyar irodalmat, stb. Próbálok nem haragudni rájuk. Nehezen megy, de törekvésem sikerrel fog járni.

Amióta írok, a legfontosabb életprogramom, hogy egyensúlyt teremtsék a polgári lét és az alkotói lét között. Tizennégy éves korom óta nem érdekel más, csak az, hogy írjak. Írtam is rengeteg szemetet, és néhány értelmes szöveget, miközben azon szorongtam, hogy soha nem válok épkezláb egzisztenciává. A diplomaszerezést követő másfél évnyi (természetesen ez az idő sem passzívan telt el) munkanélküliség annyira megijesztett, hogy sikeres polgáremberré vedtettem. Minden esetben végletes vagyok. Polgáremberként két év alatt összeszedtem egy lakás felére a pénzt. Most persze alig írok. Nem bánom. Majd újra azokban a tömbösített, csopaki hetekben, ösztöndíjak nyújtotta néhány havi időtlenségekben. Csak előbb erősödjön meg a tudás, hogy képes vagyok még örülni annak, amit csinálok.

Az emlékezés is döntés kérdése

– Regényedben megjelenik egy igen erőteljes ellentét, egy olyan kontraszt, ami a főhős elbeszélhetetlen karaktere és a róla beszélő, mesélő, vele valamilyen módon kapcsolatban álló személyek között feszül. Jól teszem, ha azt gondolom, hogy ez a feszültség, vagy jobban mondva egyfajta köztesség az, ami leginkább jellemzi ennek az ellentmondásos és megfoghatatlan személyiségnek a karakterjegyeit?

■ Igen, elsősorban ez érdekelt: lehet-e teljes képet alkotni valakiről, akit csak többszörös fénytörésben látunk, különböző részleteiben. Látjuk az arcélét, a hátát, a nevetését, a történetének egy apró részletét. Aztán egy egészen másik kivágatban a szexuális működését, a szociális életét, illetve annak is csak egy metszetét, a szülői házat, benne a múltját, kamaszkorában a vágyait, a jövőjét, jövőjének a jelen idejűvé válását. Talán ez mondja el a legtöbbet egy emberről: hogyan jelenik meg a saját jövőjében. Mennyire alakítója, illetve mennyire elszenvetője a saját akaratának, és elsősorban: hogyan tükröződik más emberekben. Itt persze adódik az a kérdés is, hogy vajon ez a szöveg elsősorban az ő portréját rajzolja meg vagy a róla beszélőkét. De legelsősorban: egy szöveg adhat-e akkora feladatot az olvasónak, hogy a sokdarabos puzzle-t neki kelljen kirakni. Ha pedig még tovább megyek, akkor fel kell tennem azt a kérdést is, hogy egy személyiség mennyire megragadható vagy megragadhatatlan pillanatnyi jelenvalóságában, és mennyire kizárólag a környezete függvénye.

– Mennyiben vetíthető a cselekmény és az ezeket bonyolító karakterek egy valós Magyarországra, és hogyan egészül ez ki, fonódik össze egyfajta közép-kelet európai párossal?

GERŐCS PÉTER

GERŐCS PÉTER

■ A szöveg lehetséges olvasataira vonatkozó kérdésekkel kapcsolatban mindig bajban vagyok. Nem tudom, mondhatok-e többet a regényről, mint bárki más. Bár professzionális olvasónak gondolom magam, a saját szövegeimről alkotható véleményemben hátránnyal indulok más olvasókhoz képest. Például azért, mert az írói intenciók emléke máshová gravitálja számomra a szöveg belső súlypontjait, ezért hiába próbálom azt gondolni, hogy a szöveg, szándékaim szerint így vagy úgy jön létre, ezt vagy azt helyezi a fókuszba, valójában soha nem a szövegről beszélek, hanem az eredeti szándékaimról, amelyeket még a szöveg újraolvasása sem tud felülírni teljesen. Úgyhogy inkább a szándékaimról beszélek.

Én személy szerint (de talán ezzel más írók is így vannak) fontosnak tartom egy regénnyel kapcsolatban (befogadóként is, de alkotóként is), hogy a regényvilág univerzális állításokat is tegyen, tehát minden olvasója megtalálja a saját vonatkozási rendszerét a regényben, legyen az akár ukrán, akár szír, akár magyar, ugyanakkor legyen egyedi is, és tudjon állításokat tenni arról a tájról és arról a társadalomról is, amelyben megfogant. E kétirányú működés valamelyest kizárja egymást, de a kihagyás és az elhallgatás alakzataival lehet úgy csinálni, hogy mégis egyszerre legyen a szövegvilág egy általános és egy individuális vonatkozású állítás. Ez természetesen ismét csak a kezdeti elképzelésem (vagy ha tetszik, vágyam) volt a szöveg-gel kapcsolatban.

De azért biztosan megfogalmazható mind a figurákkal, mind pedig a háttérük szociális zajlásával kapcsolatban némi kelet-európai jelleg. Az is lehet, hogy egy szövegnek mindig az a legerősebb sajátossága, amire épp nem volt elég figyelme az írójának. Ez esetben a szöveg belső ideje az, ami magáért felel, és mivel én egyedül ezt a kelet-európai időt ismerem, valószínűleg a szöveg akaratlanul is ezt a lélegzetvételt kapta, kelet-közép-európai szívverése van.

– *A regényed feszültségteremtő jellege némileg filmes megoldásokat is eszünkbe juttat. Neked van is köződ a filmezéshez, dokumentumfilmet forgattál Mészöly Miklósról. Gondolkodásmódotban milyen kapcsolat áll fenn irodalom és film között?*

■ Egyre jobban foglalkoztat ez a kapcsolat, úgyhogy egyre kevésbé tudom. Nem akarom az interjú olvasóit kultúrtörténettel fárasztani, úgyhogy inkább most is absztrakt módon válaszolok. Egészen pontosan nem a film és az irodalom kapcsolata érdekel (noha tudjuk, hogy nagymértékben hatottak egymásra), hanem a vizualitás és a fogalmiság közelíthetősége. Nem az, amikor egy filmcímet megemlít egy szereplő, hanem pl. amikor a szöveg leír egy képet, vagyis az ún. ekfrázis. Amikor a fogalmak nagyon szigorúan rendelődnek alá valaminek, ami nem fogalmi természetű, megváltozik a működésük. Pontosabban szólva: megérthetőbbé, mert átláthatóbbá válik a működésük. Ilyen értelemben egy képleírás, vagy általában az ekfrasztikus szövegek mindig egy kicsit önfeltáróbbak a szöveganalízis számára, mint a nem ilyen szövegek.

A fogalmak egy végtelen, parttalan, formátlan térben kavarnak, és a fogalmakkal dolgozó alkotó mindig ebben a térben dolgozik. Ez egészen más, mint ha az embernek a keretrendszere egy vászon és tizenháromféle szín volna. A fogalmak zabolázatlanok, ezért brutálisan szigorúnak kell lenni hozzájuk, hogy egy másik ember számára is valami értelmes és fogyasztható sajtolódjon ki belőlük. Tehát minél nagyobb prés alatt vannak a szövegek, minél kisebb értelmi térbe, minél szigorúbb szabályok közé van szorítva a fogalmi háló, annál tisztább a működése, annál megfoghatóbb, és paradox módon annál színesebben és szövevényesebben bomlik ki az értelmezője előtt. Ez az egyik ok, ami miatt a képek szövegbeli működése nagyon érdekel.

A másik dolog ennél egyszerűbb: a vizualitás egy érzékibb, mert közvetlenebb viszonyt feltételez a tárgy és a nézője között, mint a fogalmiság az értelem és az értelmező között. A fogalmak érzékivé tudnak válni, de csak akkor, ha utánoznak érzeteket, hanghatásokat, képeket, illatokat, amik elsődlegesen hatnak ránk. Egy történet például mindig egy bonyolult konstrukció egy festményhez képest, amely

re rátekinve azonnal lesz egy benyomásunk, érzetünk. Természetesen nem azt ál-lítom, hogy egy történet nem válthat ki érzelmeket, csak azt, hogy ami a fogal-mi konstrukciónak előnye bonyolultságuk miatt, egyben a hátránya is, tudniillik nem közvetlenül hatnak ránk, nem válnak primer érzettekké. Ezért akarok minél közelebb hozni egymáshoz képet és szöveget, pontosabban: mivel én szövegekkel dolgozom, ezért akarom minél beljebb csalogatni a képeket ebbe a parttalan, for-mátlan fogalmi térbe.

Nem tudom, hogy összefügg-e ezzel, vagy ha összefügg, van-e jelentősége, hogy véletlenül készítettem négy évvel ezelőtt egy dokumentumfilmet Mészöly Miklós-ról, és épp nemrég fejeztem be egy másikat Márton Lászlóról, miközben egyálta-lán nem sorolom magam a filmkészítők közé. Egy picit megtanultam a képi gon-dolkodást, illetve vágás során a képek történeti vagy narratív jellegű szerkesztését, de ez tulajdonképpen mindegy is.

– *Annak ellenére, hogy regényed, a Győztesek köztársasága tekinthető egyfajta intel-lektuális detektívregénynek is, a karakterek nem egyértelműek, viszont jelen van a (itt időzejelesen értendő) gonosztevő (intellektuális) hajszolásának attitűdje. Az igazi nyo-mozás azonban belülre, a lélek útvesztőibe helyeződik?*

■ Elsősorban igen. A krimi jelleg egy csali. Nem hagyományos krimit akartam ír-ni, viszont szeretem a műfaj szerkesztési elvét. Bevonzza az olvasó tekintetét a tör-téneti bonyodalmak középpontjába. Nekem viszont itt azért is volt rá szükségem, hogy az olvasó maga is nyomozóvá váljon, ha nem is a történet rekonstruálásában (persze ebben is), hanem a figura lélektanának, ethosának megalkotásában. Ha ez sikerül, akkor a szöveg kapcsán az igazi állításokat az olvasó teszi majd, és nem én.

– *A könyv a múltfeldolgozás lehetetlenségéről is beszél, ugyanakkor egyszerre van benne a felejtés és az emlékezés akarása?*

■ Az emlékezés nagyon régóta, tulajdonképpen a második könyvem óta érdekel. Érdekel mint patológiás tünet, de érdekel mint narratológiai anomália is; érdekel mint kulturális emlékezet, a folytonosság, az időbeli önnemzés kérdéseként; érde-kelek a morális vetülete, az önbecsapás, a hazugság lehetősége, és még más módo-kon is. Ha egy korábbi kérdésem, miszerint egy személyiség a körvonalait a kör-nyezetétől kapja, visszatükröződésében definiálódik, akkor ez az állítás ebben a re-gényben abszolút igaz. Itt csak emlékek állnak a rendelkezésünkre. Ezért sem telje-sen elhibázott az az elképzelés, hogy miközben az olvasó a főhős portréját rajzolja, ezt mások vallomásaiban kirajzolódó vonásokból rakja össze. Amikor valaki beszél egy másik emberről, természetesen mindig magáról beszél. Miközben valamire emlékezünk, azzal, hogy éppen arra a dologra összpontosítunk és nem másra, na-gyon sok más dolgot éppen ezzel egyidejűleg el is felejtünk. Ezt most nem morá-lis szempontból mondom, de az emlékezés is bizonyos értelemben döntés kérdé-se, legalábbis az emlékezésünk sajátosságában a személyiségünk sajátosságai mutat-koznak meg. Ebből pedig az is következik, hogy nincs *egy, igaz* múlt. Ha az iroda-lom „taníthat” bármit az olvasónak, akkor szerintem ez az. Mert amint ezt belát-ja, egy kicsit az életet is engedékenyebben fogja olvasni. Az, hogy egy történetnek csak különböző, kvázi egyenrangú olvasatai vannak, nem egy politikai állítás, ha-nem az egyetlen abszolút igazság. ■ ■ ■

Sirbik Attila (1978, Jugoszlávia): író, a Symposion folyóirat főszerkesztője. Első regénye *St. Euphemia* címmel a Magvető és a Forum Könyvkiadó közös gondozásában jelent meg 2015-ben.

A gyermekéhezés öntöttvas szobra. Óvodakórus

ami nem hagy el azóta

Tóth Erzsébet

Igaz, a szűkösség miatt sokszor rosszul osztják be a pénzt, mert néha kell örömet is venni. De a tények szerint ezen családok 98-99 százalékánál a gyerek az első. Ha valaki eszik, akkor elsőként az apák, másodikként az anyák, utolsóként az anyák.

Ferge Zsuzsa

A gyermekéhezés szárazon öntöttvas szobra Magyarország ötven ezer méter hosszú termének fényes végén nem találja a helyét szabadon. Mint egyenletes harmónia, olyan a szegénységfesztivál. Óvodakórus és gyermekéhezés, tapasztalt gyermekmáskod a magázó-szavad. Olyan a harmónia egyenetlen szegénységfesztiválja, hogy rá a megfelelő hasonlatot nem találok. A méretéről súlyt vettek, töménysége hordozta mértékegység függvényében a száraz matematika pontosan kiszámította, hogy a gyermekéhezés úgy hasonlít egy szabadságra szeletelt úr arányaira, mint az éhezési rizikófaktor a száraz gyerekkorhoz. Óvodakórus és gyermekéhezés, talajvízlassú-suttogás a tegező-szavad. A gyermekéhezés öntöttvas színe úgy simul Magyarország ötven ezer méter hosszú éhezéséhez, mint óvodakórus öntöttvas szobra a kopogó, húgysárga tényhez, miszerint a gyerekkor a figyelem áldozata, nedves, túl sok mindent vesz észre a szem, amit a tekintet szárazon szabadon hagyott. Gyermekmáskod és talajvízlassú-suttogás az óvodakórus, a gyermekéhezés öntöttvas szobra szabadon szárazon.

Énkormányom

énkormányom a legjobb kormány
egész nap lót-fut kaszabol
ellenség eszén mindig túljár –
békesség búza kasza bor!

énkormányomnak nincsen párja
vagy hát a párja épp én vagyok –
szorítja nyomja reparálja
mit engednek a viszonyok!

énkormányomnak nincs más dolga
tudassa: a nép én vagyok!
énnépem néz rám éndalolva
s cinkosan vinnyog hunyorog

vénül a világ s belerémül
ki az ki ajtaján kopog
aki rádörren szuverénül:
j'accuse! – mindenkit vádolok!

az én kormányom nekem énem
másoknak tán csak cápafog
de ha megjön majd ehetnékem
aki nem én mind sírni fog

belőlem áll az én kormányom
én vagyok mindene neki!
ne változtass a jó irányon! –
ezt az egyet még kiköti

énkormányom én jókormányom
kormányrúd – enyém! nem adom!
úszik hatalmas rakományom
röhögve csöpp kis rudadon

énkormányom a legjobb kormány
egész nap lót-fut kaszabol
kiáll értünk mint kémény ormán
zászlót lengető kőszobor

Egy vezér gyerekkora

Hommage à Jean-Paul Sartre

lehet hogy csak ezér'
mondotta a vezér
felidézve gyerekkorát –
rúgott egy gólt de akkorát! –
kész hazugság-füzér

én vagyok a vezér
vezérkari tüzér
visszatartom akaratom
kezemben a békés atom
majd felrobban ezér'

orrban csak egy gyűrű –
űrű világhirű
szakadékba vezet nyáját
megszámlálhatatlan hányat
soha ki nem derül

küzdöttem a közér' –
zokogta a vezér
odasóztam haj vitézül
de nem láttam hogy mi készül:
rámront ezer üzér

rámront ezer kazár
s a bazárból kizár
guggolok fekete lukban
legbenn salak-alagútban
és csak sodor az ár

imádkozom ezér'
ó csak egy kis büzér'
hatalomnak fejszaga van
mert fejtől búzlik a hal –
a helyzetem bizarr

tűz van ugrom vizér'
víz van babám tüzér'
válok ha kell Jean-Paul Sartre-rá
Cohn-Bendit-té maquisard-rá –
szeretnek nem ezér'

egy éjszaka s ezer
alszik a nagyvezír
állam s tőke szívja vérünk –
amennyink van annyit érünk
nem túl sokat ezér'

arra kérünk vase
most már menjél haza
vagy ha ennek az az ára
menj helyettünk közmunkára –
egyenes a kasza!

arra kérünk vase
ne légy nemzet esze!
belülről kiket vezérel
a vezérük s nem vezérelv
visszaadják – nesze!

Alkalmi vers a kapitalizmus állásáról

mindenfelől fura dolgok
vesznek körül téged –
zárva lesznek ím a boltok
mert ez a közérdek

zárva lesznek annyit mondok
szemek és a szájak
bankok és a turi-boltok –
légy híve hazádnak!

nyitva lesznek! csakazértis!
vásár- és vasárnap!
nyitva plázák s a közért is –
kosárt a clochárd-nak!

nyitva-lesznek-zárva-lesznek
mennyi lármát szüle
a tulajdon lopás! cseszd meg
s aki nem lop hüle

▽▽▽▽▽▽▽▽▽▽▽▽▽▽▽▽

s szólt az Úr: én nem haraxok
ikszelj be mást inkább –
brókerbőrbe kösd be Marxot
vagy a Foucault-ingát!

Szilágyi Ákos (Budapest, 1950): költő, műfordító, esztéta. Legutóbbi verskötete: *Ká és Bá. El Kazovszkij emlékműve* (Kalligram, 2015).

FANTOM

kommandó

Apám álmában leesett egy szikláról, s arra ébredt, hogy szúr a bal térdkalácsa, amikor ránézett, csupa vér volt. Sehogy sem akart begyógyulni a seb. A duzzanat lüktetett, fájt, már nem csak a térd sajgott, hanem a láb több pontján is hol kisebb, hol nagyobb szúrások hasítottak a végtagjába. Egyértelműen orvosi beavatkozásra volt szükség. Viszont a kórház is bezárt. Szerencsére apám egyik jó barátja, Bobo orvos volt, a központtól nem messze lakott. Az elhúzódott rendkívüli állapot óta nem láttuk, nem is hallottunk felőle semmit. S miután a telefon nem működött, apám kénytelen volt engem kiküldeni a városba. Édesanyám féltett, de be kellett látnia, hogy nincs más megoldás. Én persze nagyon örültem az újabb missziónak, alig vártam, hogy kiszabaduljak az otthoni zárkából.

Meg kellett várnom az éjszakát, mert nappal feltűnést kelthettem. Indulás előtt végighallgattam a szüleim aggodalmaskodó litániáját, hogy vigyázzak magamra, ne beszéljek senkivel, sehol sem tartózkodjak sokáig, Bobóval is legyek óvatos, nem tudhatjuk, hogy mit váltott ki belőle a háború.

– Vidd magaddal Snoopyt! – javasolta édesanyám. Már-már terhes volt az aggodalmaskodása. Vissza kellett fognom magamban az indulatomat.

– Rendben, legalább ő is kimozdul egy kicsit! – válaszoltam, s közben máris pakolni kezdtem a hátizsákba a fegyvereimet: a baltát, a bicskámot és a könnygázt.

– Vigyél magaddal zseblámpát is, hátha szükséged lesz rá! – szolt apám – Csak ne játszál vele, ha nem akarod, hogy a sötétben lepuffantsanak!

A sok tanács már kezdett az idegeimre menni. Mit képzelnek, tán taknyos kölyök vagyok, morogtam magamban. A sopánkodásuktól pedig felállt a szőr a hátamon.

Az újabb feladathoz nem a triciklit, hanem a tíz sebességű, kissé lestrapált, ám még mindig kiválóan működő versenybiciklit kaptam. Letakarítottam a vastag port róla, beolajoztam a láncot és a rozsdás fogaskerekeket. A két oldalt megtekeredő kormánytól úgy nézett ki, mintha kos lenne.

Bementem a szűpába a zseblámpáért, Snoppy utánam osont, a lábam körül ólálkodott. Njupadzijának is adtam néhány falatot meg vizet, amit seperc alatt elfogyasztott. Megsimogattam, a patkány szőre sokkal durvább volt a kutyáénál. Erős anyagból gyúrtak,

szóltam hozzá, te is velem jössz, szükség lehet a csonttörő fogaidra, majd a hátizsákomba csúsztattam.

A torlaszok elpakolása után a kapunál először Snoopyt engedtem ki, ellenőrizze a te-repet. Miután mindent rendben talált, kitoltam a versenybiciklit. Apám a hátam mögött csendben, a fájdalomtól sziszegve rakosgatta vissza a torlaszokat. Nem szólt utánam, sán-tikálva igyekezett vissza a házba.

A rossz beton miatt nem tudtam zajtalanul végigtekerni az úton. Néhány magánház ablaka mögül apró fények villantak elő a zörejekre. Nemsokára a vasúti átkelőhöz értem. Ahogy átzörögtem a vasúton, jobb oldalról fénypászma világított meg. A fenébe, észrevet-tek, tízesre váltottam a sebességet, hangosan kattogott a lánc a fogaskerekeken, úgy teker-tem, ahogy csak tudtam, be a vasúton túli parkba. Úgy tűnt, sikerült megszökni, senki sem üldözött. Egyedül Snoopy követett hűségesen, pofája egészen eltorzult a kimerítő fu-tástól. A parktól nem volt messze a sárga vizes kút, egyenesen oda tekertem.

A kútból a víz változatlanul folyt a föld mélyéből, sistergő hangja életet vitt a népte-len környezetbe. Leszálltam a bringáról, a csap alá nyújtottam a kezem. Először Snoopy ivott a tenyeremből. Utána következtem én, aki a kutyához hasonlóan alig tudtam betel-ni a kénes vízzel. Miután Njupadžija is kortyolt valamennyit a tenyeremből, elindultunk. Útközben eszembe jutott, hogy Bobótól nem messze lakik Lópata. Rákanyarodtam a kút-tal párhuzamos útra, mely az utcájába vezetett.

Jól esett újra látni a régi kertés házakat. Előttük alacsonyabb meggy- és szilvafák so-rakoztak, melyeket időnként jegenyefenyők vagy bokrok váltottak. Nyár eleje volt, ezért már piroslottak is a meggyek, itt-ott az érettebbje lehullott. Majdnem mindegyik ház ka-puja és kerítése vasból készült, szépen megmunkált darabok voltak. Némelyiket a nagy-tatám tervezte és készítette, aki híres mester volt a maga idejében. Főleg a virágmotívu-mos kapukról jutott eszembe, hogyan görnyedt hegesztőpisztollyal és védőpajzzsal a vas-szerkezetek fölé. Egyszer pont hegesztés közben vakult meg az egyik szemére, mivel sie-tett, s nem használta sem a pajzsát, sem a hegesztőszemüvegét, a hegesztés során pedig egy szikra egyenesen a bal szemébe talált. Mamám mesélte, hogy nem is jajgatott, hanem ösz-szeszorított foggal bekötötte a szemét, majd elbiciklizett az orvoshoz. Nem nagyon ked-velt, mégis megfogadtam magamban, én is ilyen szívósan viselem majd a fájdalmat. Még jóval a háború előtt elvitte a rák, két évvel a nagymamám után, a szomszédok szerint nem bírta elviselni a magányt.

Lópataék háza egy régi, polgári korszakot idéző épület volt. A nagy ablakok között a krémszínűre meszelt falból kissé kiemelkedő, szecessziós tulipánminták tekeregtek. A nagy kék vaskaput a nagytatám tervezte és készítette. A kapu két nagy részre volt osztva, mind-egyiket két-két nagyobb négyzet díszített, melyekből egymást keresztező átlók dudorodtak ki. A kapu tetejének mintázata illeszkedett a fal szecessziós tulipánjaihoz. A kiugró ablak-párkány alatt fél méterrel vastag világosbarna falsáv érintkezett a repedező, szürke járdá-val. Míg korábban, a zenekarozásunk idején Lópata hangos zenéje, most csend fogadott a háznál. Biztos elmenekültek, gondoltam lemondóan. Aztán egy pillanatban tompa puf-fanást éreztem az egyik ablaknál. Közelebb mentem. Az ablakon a redőny láthatólag fél-úton beakadt. Még a háború előtt elromlott, de Lópata szülei mindig halogatták a javítást. Szinte kigúvadt a szemem, annyira igyekeztem belesni a szobába, de semmit sem tudtam kivenni a homályból, így csak hallgatóztam. Odabentről halk hangfoszlányok szűrődtek ki. Lópata valami dalt dúdolt. Aztán egyre hangosabb lett.

A falnak támasztottam a biciklit, majd felálltam a vázra, hogy bekopogjak az ablakon.

– Hé, Lópata! – kiáltottam teli torokból.

– Te vagy az, Spenót? – kérdezte.

– Ki más? – kiáltottam megkönnyebbülten. – Engedj be! – kiáltottam türelmetlenül.

– Engedjelek... be? De... Nem. Nincs értelme az egészsnek, hamarosan szétlövök az egész várost. Inkább tűnj el innen.

– Nem hiszem el, hogy te is bevitted ezt a baromságot! – toporzékoltam a biciklin.

Snoopy nyüzszíteni kezdett.

Rövidesen mozgást hallottam, majd trappolást, végül kattant a zár a nagy kék kapun. Lópata óvatosan körbenézett. Snoopy ujjongott. Lópataival végigmértük egymást.

– Te meg mi a tökömet keresel itt ilyenkor? – szólalt meg végül Lópata.

A barátom keveset változott külsőre. Kicsit hosszabb volt az egyenes szálú barna haja, látszott, hogy saját magának vágta le, az állán zsenge pihék jelezték kamaszkorát, nagy orra pedig kiugrott arcából, mintha árboc lenne. Betoltam a biciklit, Snoopyt az udvarban hagytam őrködni. Bent a házban, a sötét folyosón folytattuk a vitát. Közben valami édeskés szag csípte az orromat, igyekeztem nem tudomást venni róla.

A konyhában Lópata anyjának dermedt testét láttam. Az asztalnak borult. Már napok óta halott volt. Feje körül szanaszét gyógyszerek. Szinte mart a bomlás édeskés-savanykás szaga. Ez a bűz különbözteti meg a megmerevedett halottakat a szagtalan szobroktól vagy a templomos viaszbábuktól. Ugyanakkor, míg a szobrok s a bábok az életszerűsége törekszenek, addig Lópata anyja, vagy legalábbis, ami belőle megmaradt, tárgyzerűnek hatott, akárcsak az a sok töltényhüvely, melyeket a legelőn találtam, miután a tartalékos gyalogos katonák befejezték a gyakorlatozást. Az egykori személyiségnek csak a nyomait lehetett észlelni, a vonásokban, de már sehol sem lehetett látni azt a valamit, ami az egykori embert alakította.

– Tegnap végzett magával. Nem volt erőm eltemetni – szólott komoran Lópata.

– Édesapád?

– Eltűnt. Két hónapja, hogy elment vízért, azóta nem láttuk.

– Nem mentetek utána?

– Féltünk – válaszolta Lópata, s elfordította arcát.

Egy darabig nem szóltunk egymáshoz. Aztán feszengeni kezdtem, s anélkül, hogy megkérdezném, odaléptem anyja holttestéhez, a hóna alá nyúltam, ki akartam vinni, hogy eltemessem. Lópata látta, hogy mire készülök, de nem állt fel a székéről, magatehetetlenül, némán nézte végig, amint küszködök a nehéz testtel. Szeme kimerevedett, szája lebiggyedt, mintha nyúlni akarna, leszakadni az arcáról.

A biciklitároló közelében találtam egy ásót. Elkezdtem ásni a kerti fa alatt. A föld kemény volt, száraz, szinte törni kellett a szerszámmal. Időnként a barátomra néztem, aki úgy figyelte a jelenetet, mintha belőle szakították volna fel a göröngyöket. Levettem róla a tekintetem, mert csak fékezett, mintha nem akarta volna átadni a földnek édesanyja holttestét. Ahogy mélyebbre értem, a nedvesebb rétegekhez, könnyebben ment az ásás. De még így is úgy tűnt, sohasem végzek. Amikor végre sikerült egy megfelelő méretű gödört ásni, először egy fekete nejlonszákba, majd a gödörbe csúsztattam a hullát. Lópata arca egyre merevebb lett, mintha a testébe zárta volna anyja halott szellemét, s az most ki akar törni onnan, a fia pedig erővel visszafogja.

– Most már vége – igyekeztem kizökkenteni.

– Gyújtuk fel a házat – nyögte rekedten.

Hülye fejvel nem is számoltam azzal, hogy Lópatát megviseli majd anyja eltemetése, belege karoltam, bementünk a szobába. Összepakoltam a hátizsákjába a legfontosabb holmiját, a bendzsóját is mellé raktam.

– Velem jössz, nem maradhatsz itt egyedül. Először elugrunk az orvos Bobóhoz – szóltam.

Lópata alig regisztrálta a történéseket. A konyhában kinyitottam a szekrényajtókat, valami töménytet kerestem, hogy kizökkentsem Lópatát. A depresszióra, bezárkózásra egyébként korábban is hajlamos volt. Az alsó fiókból előkerült egy kis pálinkás üveg. Megszagoltam: Barack. Ráerőszakoltam a barátomra egy kortyot, amitől kicsit felélénkült.

– Hol a biciklid? – kérdeztem a vállát rázva. Rám nézett, majd a kert végébe mutatott.

– Kulcs?

Lópata elővette zsebéből a kulcscsomóját, kiválasztotta a tárolóét, s a kezembe nyomta. Elindultam a kert hátsó, gazzal telenőtt részébe. Kizártam a vasajtót, a félhomályban is látszott, hogy hónapokig nem nyúlt senki sem a biciklihez, a gumik teljesen le voltak eresztve. A polcra előkaptam a pumpát, majd nekiláttam. A pumpa ritmikus, halk, sziszegő hangja odacsalta barátomat. Kicsit magához tért. Végül kitoltam a fekete kerékpárját, sárhányó és csomagtartó nem volt rajta, a barátom mindig is vonzódott a hanyag eleganciához.

Bobo alapvetően nyugodt természetű volt, magas növésű, széles homlokú óriás. Szabadidejében ezeremesterkedett a ház körül, mindig kitalált valamit, hogy mit kéne éppen megjavítani. Felesége irodalommal foglalkozott, de sohasem vitte tovább a helyi lapoknál, igazából nem is voltak komoly ambíciói, megelégedett a kisvárosi tanár szerepével. Volt egy miómája, utána meddő lett.

Egy szürke utcában laktak, mely tele volt kocka-, illetve téglalakházakkal, fa szinte sehol. Amikor Lópatával megközelítettük a kertés házukat, teljesen megfélemedtem az óvatosságról, bátran bekopogtam a lehúzott redőnyön. Nem érkezett válasz. Megismételtem a kopogást.

– Ko je? – kiáltotta odabentről Bobo.

– Ja sam, čika Bobo!

Csend. Aztán az ablakrésen megjelent egy szempár.

– Pa to si zbilja ti! Otkud tebe u ovo doba noći? – csodálkozott Bobó. Utána eltűnt, majd kisvártatva kinyitotta a kaput. Amint meglátott, átölelt a nagy testével, alig kaptam levegőt. Édeskés testszaga volt, talán túlságosan is édes, mintha erős kölnivel hintette volna be magát. Bemutattam neki Lópatát és Snoopyt, valamint Njupadžiját is. A nyúlánk testű patkányon jót röhögött, olyan, mint egy lesoványodott malac, gúnyolódott, de miután mindig is elfogadta a bogaras dolgaimat, békén hagyott, nem piszkált miatta. Azt javasoltam, én majd magyarul beszélek, hogy Lópata is értse, miről van szó, mert ő nem tud egyetlen szláv nyelven sem, Bobo és felesége pedig értik, ha nem is beszélnek magyarul. Mire beléptünk a házba, Bobónak már röviden felvázoltam apám helyzetét. Snoopy kint maradt őrködni a bejárati ajtó előtt.

Felesége előcsoszogott a hálószobából. Döbbenetesen megváltozott, vagy harminc kilót fogyott, szemei beestek, úgy nézett ki, mint egy zombi. Amikor átöleltem, olyan érzésem volt, mintha csontvázat fogtam volna át. Hirtelen meg is ijedtem ettől az öleléstől, mintha magába akart volna temetni, nem is értettem, hogyan tud egy ennyire összeesett test így szorítani. Amilyen gyorsan csak tudtam, kihúztam magam Vera karjaiból, el is löktem kissé magamtól. A nő hátrébb húzódott, majd bezárkózott a szobájába. Bobo úgy tett, mintha mi sem történt volna, pedig világos volt, hogy mindent észlelt. Meg akartam kérdezni, mi történt Verával, de Bobo, mintha meg sem hallotta volna a kérdésemet, hirtelen ki-be nyitogatta a konyhaszekrény fiókjait, széles és gyors mozdulatokkal, akárha fiókokba akarta volna zárni a levegőben érezhető kérdéseket, gondolatokat. Végül a nappaliból előszedte az orvosi táskáját, melybe kötszert, injekciótűket, kenőcsöket, gyógyszeres üvegcskéket rakott, utána átöltözött. Miközben várakoztunk rá, észrevettük, hogy a nappali dohányzóasztalán levő kis fekete magnóból zene áradt. Elemes magnó volt, Bobo a rendkívüli állapot bevezetése előtt rengeteg elemet vásárolt össze, így a legszükségesebb elektromos eszközeik működőképesek lehettek egy darabig. A magnóból valami komolyzene szólt, de nehezen tudtam kivenni, miféle zeneszerzőtől, ugyanis a szalag annyira elnyúlt, hogy az egykori hangokból hamis és hosszított változatok nyivákkoltak csak. A zene így olyan rágóra hasonlított, melynek rég felszívódott az íze.

Amikor beléptünk a szobába, Bobo fontoskodva mondta, hogy mit hallgattak, Bachtól a Fuga művészetét. Spirálszerű hangörvénylés lehetett eredetileg, ám a kazetta mostani állapota miatt a zongorahangok eltompultak, az egész valami nyúlós pokolra emlékeztetett. Lópata egy idő után azt mondta, ez a zene pillanatokra olyan, mintha macskát nyúznának farkánál fogva, máskor pedig mintha égi harmóniák járnák át. Hangosan felröhögtem. Közben felfigyeltem a kazettadobozra a magnó mellett, a piros háttéren nagy fekete betűs BASF felirat díszelgett, alatta kisebb betűkkel a „normal” jelzés. Egy időben én is rengeteget vásároltam belőle, a rádióműsorokból másoltam le a legújabb slágereket. Most azonban teljesen jelentéktelen tárgynak tűnt az asztalon.

Vera közben előbújít a szobájából, odalépett a fotelben ülő Bobóhoz, kigúvadt szemekkel figyelt minket.

– Niste li vi možda špijuni? – kérdezte gyanakvóan.

– Miféle kémek? Odakint nincs semmiféle háború! – vágtam rá idegesen.

– Bobo, ovo je sigurno zaseda, izručite te neprijatelju! – kiabálta hisztérikusan a konyhában sürgölődő férjének.

Apám miatt jöttünk, hajtogattam.

Bobo a konyhából egy feltöltött injekcióval jött vissza a nappaliba. Beadagolta Vera karjába a szert, amitől perceken belül elernyed, szeme elmerült távoli, ismeretlen világokba.

– Morfijum – mondta keserűen Bobo.

Megérintettem nagy barátom karját, azzal próbáltam vigasztalni, hogy nemsokára vége ennek az ostobaságnak, majd látni fogja, odakint nyoma sincs a háborúskodásnak.

Bobo távolságtartóan nézett rám, majd tört magyarsággal válaszolt:

– Majd látni meg. Most segíted apa.

Bobo erőlesen lebeszélte minket arról, hogy mi is vele tartunk. Attól félt, nagyobb fel-tűnést kelthetünk hármában. És Verára is vigyázni kell, nem hagyhatja egyedül. Amiatt pedig ne aggódjak, hogy szüleim kiakadnának, majd ő elmagyarázza nekik, hogy miért kellett itt maradnunk. Miután meggyőzött minket, felült a kerékpárjára, s útnak indult.

Kettesben maradtunk Lópataival, a közben elaludt Vera mellett átbeszéltük az éjszakát. Teljes sötétben, mert nem tudtuk, hol tárolják a gyertyákat. Lópata elújságolta, hogy Darázs mindjárt az elején lelépett. Külföldi rokonai segítették ki, állítólag elég sok pénzt fizettek a határőröknek, hogy kiengedjék. Azóta semmi hír róla. Irigy voltam rá, kétségtelenül jól elvan, mindenhol feltalálja magát, mindig is könnyedén váltott, talán már új zenekara is van, új barátai, új sikerei, minket pedig szépen el fog felejteni, mint valami rossz álmot. Utána Szikére terelődött a szó, biztosan nehezen viseli a zenekar hiányát, amióta ismertük, mindig valami bandával lógott, állandóan püfölte otthon a bőrt, amitől szülei gyakran frászt kaptak. Hiába zárták rá rendesen a garázsajtót, Szike titokban másolatott magának kulcsot, amikor már nem kapott levegőt a füledt kis helységben, kinyitotta az ajtót, hangos csörömpölését az egész környék hallotta. Karakán egyéniség volt, nem tágított attól, amit a fejébe vett. Egyedül a pattanásai készítették ki, folyton kenegette őket. Sokszor össze is verekedett, ha piszkálták a ragyái miatt. Ha valaki most meg is támadná, nem csodálkoznék, ha otthon a túlbuzgó szomszédok koponyáin dobolna, mint valami emberevő bennszülött. Noha ki tudja, tán ez a levegőtlen bezárkózás őt is kifordította magából. A városból nem lehet csak úgy kijutni, mint a garászból. Lópata azt állította, még a háború első napjaiban találkoztak párszor, apja teljesen becsavarodott, a fejébe vette, hogy mivel alacsony növésűek, meg kell erősödniük, ezért napi rendszerességgel body buildingeztek. Amikor egyszer betoppant hozzájuk, anyja éppen a sípot fújta az udvarban, ahol Szike apjával testhez tapadó rövidnadrágban és trikóban emelgette a téglákból, kövekből összetákolt súlyokat.

Lópata hiába szólt hozzájuk, úgy edzettek, mint a fanatikusok, időnként Szike letette a téglákat, s a házfalnak támasztott tükörben nézegette a karizmait. Miután többször is így talált rájuk, Lópata úgy döntött, többé nem látogatja őket, minek, úgysem hallják, mit mond nekik. Szóval Szike bilder lett, csodálkoztam, nem értem, hogy hagyhatta ott a dobokat, de legalább nem öngyilkosságon jár az eszük. Majd Lópata néztem, nem engedett be magához, a tekintete zárt volt. Míg néztem, olyan érzésem volt, egy betonfúró sem lenne elég, hogy áttörje ezt a hideg falat.

Egészen más volt az elképzelése arról, hogy mit jelent az önkéntes halál. A sorsod fölötti uralom, szögezte le ellentmondást nem tűrően. Amikor pedig azzal jöttem elő, hogy ez menekülés, kinevetett, moralizáló kotkodácsolás, gúnyolódott. Próbáltam másra terelni a szót. A háború gyártásáról beszélgettünk. Lényegi meglátásaink nem voltak, kémfilmes összeesküvés-elméleteket gyártottunk, ám a végén mindig hiányzott valami. Hiányzott a háború. Pontosabban az ország elpusztításának racionális magyarázata. Ahhoz látni kellett volna, hogy pontosan mi zajlik. Viszont a mostani helyzetben hírzárlat volt, a média csak a háború előkészítésében játszott szerepet. Azóta semmi konkrétum nem derült ki. A jelenlegi helyzetet sehogy sem tudtuk meghatározni, ennél fogva lövésünk sem volt, hogyan változtathatnánk meg. Minél többen kikerülünk ebből a börtönrácsos cirkusz-ból, ennyi. Csak azt nem láttuk, hova kerülünk ki. Ám ezzel a részletkérdéssel már nem

pepecseltünk. Szóba került az apokalipszis bibliai forgatókönyve is. Lópatát ez hidegen hagyta. Én azonban sokszor fantáziáltam a végpusztulás isteni tervezetén.

Amikor felébredtem, Lópata még aludt mellettem. Dél körül lehetett, a nap erősen tűzött, legalábbis erre következtettem a redőny résein betűző, a falakon világító fényfoltokból és a hőségéből. Körbenéztem a szobában, Vera sehol. Az ágygal szemközt lógó nagy tükörre néztem, szép világosbarna fakerete volt, régi darab lehetett. Felálltam, a tükör alatti fekete, bordás ajtajú szekrényen találtam fésűt, megfésültem a kócos, hosszú fekete hajamat, közben a fésű többször megakadt az összeragadt tincsekben. Nézegettem magam a tükörben, a dudorodó ádámcsutkámat, megvakartam a lapos orromat, már nem zavart úgy, mint gyerekkoromban, amikor folyton bokszolni akartak velem, mondván, az orrom annyira lapos, nincs is benne csont, így bárki a kedvére püfölheti. Mások viszont a kövérségem miatt piszkáltak, amit nagy nehezen tudtam csak leküzdeni. Néhány ilyen alkalommal visszaütöttem, keményen megvontam a határaitam, s az osztálytársaim nem bántottak többé. Régen volt, tán igaz sem volt, gondoltam magamban, majd copfba kötöttem a hajam, kidörzsöltem szememből a csipát. Lópata közben ébredezni kezdett, hangosan nyújtózkodott. Először nem tudta, hol vagyunk. Ha idegen helyen ébred, gyakran rátor a félsz. Pár perc után, amikor felfogja, hol van, hogy került oda, elmúlik az egész. Azt álmodta, hogy rablótámadás áldozatai voltunk, Verát megkínózták, majd eltették láb alól, mert nem árulta el, hová rejtették el a megtakarított pénzüket. Folytatni akarta, de nyikordult az ajtókilincs.

Benyitott Vera. Olyan volt, mint egy lidérc, a ruha szinte lógott a vézna testén. Mozgása lassú volt és kimért. Óvatosan közeledett az ágyunkhoz, nehéz testszaga belém tolakodott, marta az orromat. A félhomályban arca sápadtan világított, az izzadságcseppek megcsillantak a redőnylyukakon beszűrődő fénytől, akárcsak a karikás szeme elé lógó zsisros, kócos hajtincsek.

– Gde ste sakrili moj lek? – sziszegte.

Az ijesztő jelenségtől hátrahőköltem, Vera azonban egyre hangosabban követelőzött.

Lópatával feszülten figyeltünk, vártuk a dühkitörést. Ám Vera remegni kezdett, a földre kuporodott, köhögött, fázom, fázom, takarjatok be, hajtogatta. Lópata lehúzta az ágyunkról a barna takarót, ráterítette az asszonyra. Megérintette a homlokát, tűzforró volt. Én addig a konyhában próbáltam előkeríteni a morfiumot, de sehol sem találtam. Helyette borogatást hoztam, hátha az csillapítja a lázát. Közben Vera eszméletét veszítette, mondta Lópata az asszony mellett guggolva.

Fél óra múlva Bobo benyitott a kapun.

Snappy hangos ugatása jelezte a közeledtét. Amikor a férfi végre a hálószobába ért, s meglátta a földön heverő asszonyát, velünk kezdett el kiabálni. Azt hitte, letámadtuk a feleségét. Tiltakoztunk, hogy nem így volt. Az óriás Bobo ismét végignézett a szobán, majd sóhajtozva hajolt le a feleségéhez. Lemérte a pulzusát, még élt. Felpofozta, amitől a nő magához tért, össze-vissza beszélt, majd reszketni, s ütlegelni kezdte a férjét gyenge kezével. Bobo gyorsan előkapta a morfiumot a táskájából, beadagolta feleségének, amitől az percekben belül lenyugodott. Addigra mi lemásztunk az ágyról. Bobo karjaiba emelte, majd az ágyra fektette, s betakarta Verát. A látvány olyan volt, mint egy torz lakodalmas jelenet, ahol a vőlegény a karjaiban viszi az ágyba jegyesét.

A nappaliba mentünk, hogy ne zavarjuk Vera szintetikus álmát. Bobóból pálinkaszag áradt. A fejét fogva lehuppant a régi fotelbe. Iszonyatosan másnapos volt. Egész éjjel ittak apámmal a régi szép idők emlékére. Amikor délelőtt felébredt, nem hallgatott szüleim aggodalmára, hazaindult, mert tudta, Verának kell a szer. Érdeklődésemre Bobo elmondta, kisebb műtétet hajtott végre apám térdén, ki kellett fakasztani a gennyzsákokat, ugyanakkor ne aggódjak, semmi komoly baj nincsen, hat hétig kell majd átkötözni a sebét. Hat hét, gondoltam magamban, addig tudok apám helyett kijárni a városba, felkeresni a ba-

rátáimat. Bobo valami fontos dolgról is beszélt a szüleimmel, főleg anyámmal, de anynyira berúgott, hogy tökéletesen elfelejtette, miről is esett szó. Az is kérdéses, egyáltalán beszélt-e anyámmal bármiről, esetleg nem valami korábbi emlék furakodott most a piától megkínzott agyába. Mindenesetre megígérte apámnak, hogy még ma hazaküld fertőtlenítő betadinnal. Rákérdeztem, elmondta-e apámnak, hogy még ma hazaküld fertőtlenítő betadinnal. Rákérdeztem, elmondta-e apámnak, hogy Lópata is velem van. Bobo már nem emlékezett erre az apróságra. Két nap múlva úgylis találkozunk, mert rá kell néznie apám sebére. Arra a kérdésre pedig, hogy mi okozhatta apám sebéét, Bobo vállat vont, apád váltig az álomra esküszik, mondta, s ha ez igaz, akkor én a helyében igyekeznék minél kevesebbet aludni, majd lassú mozdulatokkal masszírozni kezdte a másnapos fejét.

A visszaúttal megvártuk az estét. Bobo délutánig horpasztott a nappali foteljában. Ugyanazok a bútorok voltak a nappaliban, mint amiket gyerekkoromban láttam. A fekete-fehér tévé egy nagy sötétbarna szekrény közepén állt. A vitrinekben régi, nagyszülőktől örökölt porcelánfigurák, hófehér anygalkák és törpék, gyerekként sokat játszottam velük, az egyik anygalkát el is törtem véletlenül, de Bobo nem haragudott meg rám, csak annyit mondott, nem is kellett az a szárny az anygalka hátán, fölösleges teherként cipelte, most sokkal könnyebb lesz, s nekem adta a törött porcelánfigurát. A legkedvesebb játékaim között tartottam, míg egy napon el nem cseréltem egy marék üveggolyóra. Nem tudom, mi lehetett a törött szárnyú anygalka további sorsa.

Lópátával körbenéztünk a konyhában, én még a padlásra is felmásztram. Anyám szerint már kölökként is szerettem kutakodni a vendégségben, kihúzogattam, majd kipakolgattam a fiókokat, anyám hiába szólt rám, hogy hagyjam abba. Szerencsére a szüleim barátai elnézték ezt az első kleptomániának tűnő tulajdonságomat. Viszont sohasem vettem el semmit, inkább csak a kíváncsiság hajtott, rejtett kincsek után kutattam, szokatlan tárgyakat nézegettem. Különösen a gyűrűs dobozokat szerettem, azokban sokféle díszes ékszer volt. Vagy a varrókészletet, élvezettel választottam szét a kisebb-nagyobb méretű tűket, a különféle színű tűpárnákat, cérnákat. De legjobban a régi gyűszűket imádtam. Mamámnak volt egy mintás darabja, ő is édesanyjától kapta örököül. A gyűszű nagyobb, lyukacsos felülete alatt szépen stilizált, virágos minták voltak, olykor úgy láttam, a virágok igazából szemek, melyek mintha azért lennének ott, hogy figyeljék a varrásmintát. Sokat játszottam ezzel a gyűszűvel, a képzeletemben hol sci-fi templom volt a henger alakú ezüst tárgyacska, hol pedig indián sátor. Most is előbújt belőlem a gyűjtőszenvédély, a varrós készletet kerestem Bobóék konyhájában, de miután nem találtam, felmásztram a padlásra.

Míg én a padláson kurkásztram a használhatatlan lomok, poros szoknyák és lejárt divatú férfinadrágok között, Lópata a konyhában elővette a bendzsóját, halkán pöntyögött. Én odafönt megtaláltam Vera varrós dobozát, de sajnos nem volt benne gyűszű, így némi kutakodás után elindultam vissza. Egy darabig az elhanyagolt udvart figyeltem, Snoopy fejét simogatva, de a fokozatosan hangosodó zene odacsalogatott a barátomhoz a konyhába. Leültem Lópata mellé, s hallgattam a bendzsót. A barátom nem pattogós countryt játszott rajta, inkább valami lassú, pszichedelikus blues-ra emlékeztetett a játéka.

Lópata az egyik kedvenc dalát dúdolta, de úgy, mintha ott sem lennék. Nyilván nem a közönség, hanem a maga kedvéért zenélt. Nem is ének volt ez, hanem inkább sóvárgás:

Sometimes I feel
like a motherless child,
and sometimes I feel
like a motherless child
A long... long way... from home.

A barátom mindvégig csukott szemmel énekelt. Az utolsó hangot elnyújtotta, az angol „home” vonyításra emlékeztetett. Amikor befejezte, lassan kinyitotta szemét. Megrezzent attól, hogy mellette ültem, de nem szólt semmit, hanem gondosan elpakolta a hangszerét a fekete vászontokjába. Odament a csaphoz, hátha van víz. Szerencsére volt, töltött magának egy pohárba, majd nekem háttal megkérdezte, hogy nekem is töltsön-e eggyel. Megköszöntem. Miután megittuk a vizet, Lópata félénken rám tekintett.

– Tetszett? – kérdezte, majd jobb kezével megdörzsölte orrát. Bólogattam, igazán megérintett a zenéje. És örültem ennek az apró gesztusának, mely tőle teljesen szokatlan volt. Lópatát teljesen hidegen hagyta a lemezgyűjtési mánia. Szerinte minden gyűjtés a halál-félelem egyértelmű jele, mintha a gyűjtő az időtől próbálna megmenteni valamit, de úgy, hogy mindent magának akar megkaparintani. Nem értettem vele egyet, a fejéhez vágtam, hogy ő is gyakran felvételekről megismert dalokat énekel. A zenegyűjtésben kiemeltem a kényelmet, hogy bármikor meghallgathatom azt, amit akarok. Igaz, a saját lemezgyűjteményem messze nem akkora, mint Pajóé, a város legendás lemezlovasáé. Majd az inspirációról beszéltem, hogy számos felvételtől nyertem ötletet a saját zenei témáimhoz, illetve a hétköznapi túléléséhez. Most hallgasd meg a gyűjteményed értékes darabjait, ha tudod, vágott vissza kuncogva Lópata. Igazából a rendkívüli állapot bevezetése óta eszembe sem jutott a kollekcióm, nem is hiányzott egyáltalán.

Fokozatosan közeledett az este. Bobo felébredt, Vera is mozgolódott már a másik szobában. Amikor az asszony feltápáskodott, kipihentebbnek látszott, s ami a legfurább, semmire sem emlékezett abból, hogy ránk támadt. Mintha egy másik személyiség lett volna a morfiumadag után.

Miután összeszedtük a motyóinkat, Bobo kikísért minket a kapuhoz, majd azzal köszöntünk el egymástól, hogy tartjuk a kapcsolatot.

Útközben Lópatát győzködtem, hogy át kéne venni az uralmat a városunkban. Barátom nem rajongott túlzottan világmegváltó eszméért, önzően csak a saját kiszabadulását tartotta a legfontosabbnak. És különben is, ha netán sikerül néhány emberben gyanút ébreszteni a hivatalos állásponttal szemben, még mindig ott a hadsereg, mely nem minket fog szolgálni.

Ahogy letértünk a zöldfás főútról, a park felé vettük az irányt.

A kis városi parkban érett gránátalmák heverték szanaszét a földön. A holdfény megvilágította vastag zöld héjukat. Kisebb koromban gyakran játszottam velük. Amikor kettévágtam őket, a piros magvak rubinkövekként csillogtak a napfényben. Szétnyomtam a magvak húsát, és kicsordult a vörös lé, ezért sokáig véres almáknak hívtam a gyümölcsöt.

Snoopy miatt többször meg kellett állnunk, mert hol ezt, hol azt a bokrot szagolta vagy jelölte meg. Ha nem sűrgetjük, órákra eltűnik a sötétben a tobzódó szagok közt, ezért folyton szem előtt tartottam. Így viszont lassan haladtunk.

A park közepén ott állt a gyermekorvosi rendelő fehér épülete, kiemelkedett a magas fák gyűrűjéből, a holdfénytől pedig kékekesszürke fényel világított. Kisebb koromban féltem az épülettől, mindig az injekciózásra emlékeztetett.

Közben nem is sejtettük, hogy a fák mögül valaki les ránk.

Egy női hang szólalt meg. Hiába forgolódtunk, a lány nem került elő. Végül egy sudár fa gazdag lombozatából susogást hallottunk. Mint egy erdei manó, pillanatok alatt leslisszant a fáról. Arca maszatos volt, ruhája szakadt, vörös, hosszú a haja. Lépésről lépésre közeledett felénk. Snoopy morogni kezdett, csitítottam. A barna szeplős lány körbejárt minket, alaposan végignézett rajtunk. Az ő testszaga volt az első, ami nem volt émeletlyítő. Nyers volt, de nem bűdös. Ő is körbeszimatolt minket, amikor pedig közelebb lépett hozzám, elfintorodott, majd hangosan felnevetett.

– Na mi van, tán kivágták a nyelveteket?

Barátom zsebre dugta a kezét, szinte terpeszállásba vágta magát, így próbált férfias keménységet felvenni. Én meg ügyetlenül matattam a jobb lábammal a porban, mintha nem is hallottam volna a kérdést. Snoopy vakkantott.

– Hozzátok képest ő legalább nem fél tőlem, s érti, mit mondok. Anikó vagyok, ez az én területem. Téged pár napja is láttalak, rád világítottam a lámpámmal, de megijedtel tőlem, elhúztál a bicikliddel – mondta, majd lehajolt és kinyújtotta jobb kezét a kutyám orrához. Néhány szimat után Snoopy engedte, hogy megsimogassa.

Anikó elmesélte, hogy egy napon megjelentek náluk a katonák, szüleit a kamionba terelték, azóta nem látta egyiküket sem. Ő a padláson rejtőzött. A szomszédok látták a szülők elhurcolását, rá pár nappal betörtek, elvittek minden mozgathatót. Attól a naptól kezdve új otthont keresett magának, így került ide a parkba.

– Nem tartasz velünk? – mondta ki helyettem Lópata.

A lány körbenézett, a fákra, a romos játszótérre, végül hosszabban a gyermekorvosi rendelőre.

Amikor beléptünk a házukba, anyám nagyon megörült nekem, szinte megfojtott karjaival ölelés közben. Apám a háttérből figyelt minket. Igyekeztem megnyugtatni szüleimet, hogy megbízhatnak Lópatában. Azt kamuztam nekik, hogy éppen a kétfejű kútról biciklizett hazafelé, amikor találkoztunk. Szülei közvetlenül a háború kitörése előtt eltűntek, egyedül akarta vigyázni a házát, csak időközben a helyzet elmérgesedett, ezért gondoltam, hogy talán jobb lenne neki is, ha hozzánk költözik. Győzködtem szüleimet, hogy milyen jó lesz ezután a barátommal együtt menni a vízért, így nagyobb biztonságban lehetek, és többen is örködhetünk itthon, olyan munkákat is elvégezhetünk, amit apám a sebe miatt képtelen még egy darabig. Végül a szüleim engedtek.

A vacsora babkonzerv volt, több napos, száraz kenyérrel, mert áramhiány miatt csak ritkán tudtunk kenyeret sütni. A sarki pék friss kenyere már rég a múlté, nosztalgiánk egyik forrása lett. Kutyánk is kapott kajamaradékot, amelynek felét a patkánynak adtam, mely időközben egyre testesebbé, erősebbé vált. A vacsora után nem beszélünk sokat, az asztalon hagytuk a táányérokat, üres konzerveket, úgy vonultunk a szobába.

Ezen az estén nem örködtünk. Kimerülten zuhantunk a kanapéra, percekben belül már horkoltunk is. Apám egyedül virrasztott reggelig, amikor felváltottuk az őrhelyén.

Lópata a nappaliban, én a gyerekszobában örködtem. Barátom a szélmalmost emlegette, menjünk oda, hátha nem fosztották ki teljesen, s találunk lisztet az itthoni kenyérsütéshez. Régen jártam ott, ezért örömmel rávágtam az igent.

Reggelire cukros kenyeret ettünk. Erre a finomságra még a nagyszüleim tanítottak minket. A második világháború után nagy szegénység volt, a gyerekek többek között cukros kenyeret ettek. Az egyszerű recept nem változott azóta sem: a több napos, száraz kenyeret vízzel leönteni, majd egy kanál cukorral megszórni. S noha a szüleim nagykorukra már kinőtték a szegénységet, az ország épülőben volt, a cukros kenyér receptjét, mint valami családi örökséget, megőrizték az esetleges ínséges napokra. Legtöbbször a sárga vizet használtuk ehhez. Most is azt öntöttük a kenyérre. A kaját a konyhában fogyasztottuk el. Ropogott a cukor a számban, elteltem a puha, nedves kenyér édes ízével.

Azt javasoltam Lópatának, ne áruljuk el szüleimnek Vera történetét, mert a végén még emiatt nem engednek ki a házból. A barátom némán bólintott, majd hamar behabzsolta a kenyeret. Míg az ujjait nyalogatta, arra biztatott, ne teketóriázzak, az első alkalommal dugjam meg Anikót. Mert ha én nem akarom, ő nem fogja vissza magát, felnyársalja a farkára és kész. Lópata igyekezett lelohasztani, mondván, hogy a lány messze nem egy topmodell. Engem ez egyáltalán nem zavart, sőt, épp abban láttam a szépségét, hogy eltért a szokványostól a vörös hajával, a szeplőivel. A barátom azzal piszkált, hogy amikor majd hátulról meglovagolom, kapaszkodjak az elálló füleibe. Miféle elálló fülek, morogtam, Lópata pedig gúnyosan odavetette, na tessék, annyira belezúgtam a csajba, hogy észre sem vettem, milyenek a fülei. Na és, engem ez csöppet sem zavar, dohogtam. Agyamra ment a barátom idegtépő kuncogása. Azzal vágtam vissza, hogy engem külön lelkesítenek az elálló fülek, az olyan nagyképzű macsók pedig, mint amilyen ő, csak verekedésre ingerelnek. Barátom cinikus megjegyzéseit igyekeztem semmibe venni. Egy idő után ő is belefáradt. Rátört valamilyen beazonosíthatatlan szomorúság. Próbáltam firtatni, hogy mi a baja, de ő makacsul hallgatott.

Délutánra édesapám is felébredt, váltottuk egymást az őrhelyeinken.

Húsvagdalt volt vacsorára. A konyhaszekrényből anyám elővette a konzerveket, a fiókokból a kést. Lópata felbontotta a konzervet.

Régóta nem porszívóztunk, a szobákban a szőnyegek mintái elsötétültek a kosztól. A nagyobb szemetet kézzel gyűjtöttük kisebb szatyrokba, majd utána az udvari kukába. A konyhában naponta felsöpörtem, a fehér csempén szinte világitott a különféle morzsalék. Apám fontosnak tartotta a napi rutin betartását, szerinte az segít minket abban, hogy józanok maradjunk a jelenlegi helyzetben, ne uralkodjon el rajtunk a pánik vagy a semmittevésből fakadó puhányság. Félig-meddig egyeztem vele, viszont zavart a rendbetartás szigorúsága, már-már mániás pótcselekvésnek hatott. Apám gyakran körbejárta a szobákat kosz után szimatolva, minden zegzugot megvizsgált, közben nagyokat harákkolt. Anyám hiába mondta neki, hogy pihenjen a lesántult lábával, ő dacból is végigmustrálta a helyiségeket, hangosan kiabált, amikor szemetet talált, mint egy kakaskodó parancsnok, hogy azonnal a kukába!

Egy reggel szokatlan, savanykás és száraz szag csapott meg minket a konyhában. A csempén apró fekete szardarabkákat láttunk. Egér, mondta mögöttem apám. Anyám ijedezni kezdett, félt a kis szőrös állatoktól. Apám kiment a šupába üres dunsztos üvegeért, behozta a konyhába. A spájzból kerített diót, rátaposott, félbetörte, az egyik felét a dunsztos üveg széle alá tette, úgy, hogy a dióbél befelé nézzen. Ez a csapda biztos elkapja.

Úgy tűnt, az egér napokig meg sem szagolta a diót. A konyhában pedig több mindent megrágott, anyám receptkönyveit a konyhabútor polcain, beleharapdált a fűszeres zacskókba is. Kis fekete szardarabok jelezték, hogy merre járt. Anyám naponta felmosott az egér után. Mosószerünk nem volt, sima vízzel törölgette meg a konyhai bútorokat. Apám nem örült ennek, mert csapvíz hiányában fogyni kezdtek a kannákban a vízkészleteink. Szerencsére az egér a szobákba nem osont be, úgy tűnt, jól érzi magát a konyhában.

Egy hajnalban aztán csörgésre ébredtünk fel. Anyám a hálószobában maradt, nem mert kimenni. Lópata még aludt. Apámmal beléptünk a konyhába, az egér körbe-körbe futkosott a dunsztos üvegen belül, időnként megrúgva pici lábával a dióhéjat, mely az üvegnek csapódott. Apám megkért, hogy nyissam ki a konyha ajtaját, addig ő ügyes és gyors mozdulattal felfordította a dunsztos üveget, melyre azonnal rátekerte a konyhaasztalon kikészített kupakot. Megvagy, kiáltotta diadalittasan, majd kivitte az udvarba az üveget, ahol szabadon engedte az egeret.

Amikor apám visszatért a konyhába, ivott egy pohár vizet. Leültünk az asztalhoz. Apám olyan büszke volt magára, mintha hatalmas szarvast lőtt volna az erdei vadászaton.

– Apámtól tanultam meg a módszert. A nyári konyhánk mindig tele volt egérrel. De ezzel az egyszerű csapdával mindig elkaptuk őket. Egy időben úgy elszaporodtak, hogy nem győztük a csapdákat gyártani – mondta apám, peckesen ült a székén.

– És mit csináltak az elkapott egerekkel? Mindig az udvarban engedték szabadon őket? – kérdeztem.

– Igen, de amikor túlságosan is elszaporodtak, akkor más csapdát állítottunk nekik.

– Valami gyilkos szerszámot eszelt ki a tata?

– Nem, nem volt arra ideje, állandóan dolgozott a műhelyében, mindig is sok kapuren delése volt. Még a városi politikusok is nála rendeltek új kapukat vagy kerítéseket. Apám elküldött a boltba, vegyek tíz klasszikus fémcsapdát. Azokkal aztán kiirtottuk az udvari egérkolóniát – mondta nevetve apám.

Apám észrevette rajtam, hogy csak mímelem a mosolyt. Rám is förmedt:

– Buzi vagy? Nehogy nekem elpuhuljál, mert elverlek, mint a szart!

Nem reagáltam, idegesen forgattam az üres poharát az asztalon. Apám arca megváltozott, durvábbak lettek a vonásai, egyre jobban köszörülte a torkát. Utálta a homokosokat, gyengéknek, a természet hulladékának tartotta őket. Többször hangoztatta, hogy Hitler abban tévedett, hogy a zsidókat akarta kiirtani, ez túlságosan is lekötötte az energiá-

it, nem maradt a lényegre, csak a köcsögöket kellett volna elfüstölnie a krematóriumokban. A buzeránsok semmirekellők, divatot csinálnak a fajtalankodásukból, mi lesz az emberiséggel, ha ez a génszemét átveszi a hatalmat? Apám hangoskodására anyám belépett a konyhába, azt hitte, valami baj van.

– Semmi, semmi, menj csak vissza – nyugtatta apám – Férfi faragok a fiamból! – mondta hahotázva.

Nyeltem egyet. Tartottam ettől a férifaragástól, úgy éreztem, mintha apám csákánnyal akarna nekem esni. Amikor ezt elmondtam neki, az asztalra csapott, ne kerülj többé a szemem elé, ha faszt akarsz szopni, kiáltozta. Leblokkoltam, valami megmagyarázhatatlan gát volt bennem, hogy szembe szálljak vele. Nem akartam a zsidóügyben sem századszor vitatkozni, előhozakodni, hogy az egyik dédnagyanyja tudtommal zsidó volt, és sok mindent el lehetett róla mondani, de azt, hogy tele lett volna pénzzel, semmiképp sem, mivel minden vagyonát elitta, ami nem is volt olyan sok, épp a mindennapokra elég, és akut alkoholista lett, amikor férje szívinfarktusból meghalt, a család pedig nem a származása, hanem a koldulása miatt tagadta ki, ugyanis egy idő után az utcán tengődött büdösen, rongyokban. Meg aztán az is kétséges volt, hogy zsidó volt-e egyáltalán, mert magyar okmányai voltak, illetve később, az első világháború után pedig szerb anyakönyvi kivonata, szerbesített családnévvvel, a Sánthából Šantić lett, miközben szerbül alig makogott. A magyarok a magyar keresztnévén, a szerbek pedig szerbül hívták, a kettő között nem volt különbség, egyedül a hangsúly volt máshol: Márta. Azt, hogy zsidó, mindig részegen mondogatta, de még a falusi kocsmáros is bizonytalan volt ebben, pedig ő mindenkiről mindent tudott. Tudjátok, mit jelent a nevem héberül, kérkedett nagymamám, majd gögösen rávágta, úrnő!, a többi kocsmatöltelék meg rá sem bagózott. A fene sem tudja, ki volt, mi volt. Én sajnos nem ismerhettem, a második világháború előtt meghalt, egy gödörben találtak rá, megfulladt a hányásában. Apám az ükanyám történetét nem hangoztatta mindenkinek, nekem is csak merő véletlenségből mesélte el, amikor több pálinkát ivott a kelleténél. A nagymamáról általában a szűkszavú kocsmárosra terelte a szót, akit mindenki Hercika becenevén ismert. Családját a becsei razzia során a jeges Tiszába lötték a magyar honvédek. A háború után belépett a pártba, túlélési ösztönből, cserébe megkapta egy bebörtönzött „népellenség” kocsmáját. Akkor még nem sejtette, hogy az ajándéknak később ára is lesz, méghozzá figyelnie kellett a vendégeit, „kiszűrni” a „politikailag gyanús elemeket”. A kocsmából aztán időről időre el-eltűnedezték a vendégek. Hercika a kezdeti húzódozások után élvezni kezdte a dolgot, a kiirtott családja bosszúálló anygálának érezte magát, senki sem számított, magyarok, bunyevácok, szerbek, zsidók, cigányok, szlovákok, bárkit beköpött, és soha senki nem sejtette róla, mit is művel. Aztán végül féltékenységből egy koncepció per áldozata lett. Itt senki sem tiszta, bizonygatta fontoskodva apám, külön hangsúlyozva a „tisza” szót. Az sem, akinek kést szegeznek a torkának, kérdeztem, apám lesütötte a szemét, mondani akarta tovább a magáét, de hirtelen, mintha megakadt volna a nyelve.

– Gyere, megiszunk egy kupica pálinkát – szakította félbe a kényszeredett hallgatását, s megkért, hozzam be a spájzból a tavalyelőtti barackot, az jól sikerült.

Apám szinte rítusként élte meg a pálinkázást. Elöttem sohasem rúgott be, mindig csak két pohárkával ivott. Hét éves voltam, amikor először megkóstoltatta velem. Az első iskolai napom után történt. Az ebéd előtt behívott a spájzba, megmutatta a demizsonjait, megszagoltatta velem a pálinkákat. Még most is emlékszem a szilva, a birs, az alma és a barack bukéjára. Azt mondta, válasszak egyet, de csak egyet, nevetgélt. A birsre mutatam, apám megdicsérte a választást, mondván, ínycenc vagyok, a birs ritka pálinka, kevesen tudják jól kifőzni. Amikor megkóstoltam, azt éreztem, mintha injekciót kaptam volna. Élveztem a pálinka illatát, de túl gyorsan hajtottam le az egész kupicát, amitől szúrt az íze. Apám pedig jót röhögött rajtam, hova sietsz, mondogatta, van még belőle döggivel! Amikor magamhoz tértem, megveregette a vállamat, a fülemből duruzsolta, na most megismerted az indiánok tüzes vizét, s elvigyorodott. Viszont szigorúan megtiltotta, hogy tudta nélkül kortyolgassak a nedűkből. Általában családi ünnepek alkalmával kaphattam csak belőlük, akkor is pusztán egy kupicával. Az erős ital úgy járt át, mintha felborítana belül

minden kordont, amitől felszabadultabbnak éreztem magam. Viszont ez a szabadság sohasem volt teljes, mert apám szigorú tiltása korlátozta a kibontakozását.

A konyhaasztal fölött nekem is töltött a barackpálinkából, majd koccintottunk. Követtem apámat, nem azonnal hajtottam le, hanem apránként, kortyonként. Apám letette a kupicáját, majd az ujját magasba emelve azt mondta, addig nem vagyok igazi férfi, míg nőt nem hozok a házhoz. Utána megint töltött, de csak magának. Anyám betámolygott a konyhába. Rosszul volt, fogta a hasát. Apám odasántikált hozzá, leültette a székre. Apám a kezével intett nekem, hajoljak közelebb hozzá. Majd a fülembe súgta:

– Múló rosszullét, nem kell komolyan venni. – Megsimogatta anyám hasát, majd felém tekintett – Hagyjatok kicsit magunkra, nézzetek körül a városban, amint beesteledik.

Anyám meglepődve nézett apámra, engem is váratlanul ért a kérése, nem számítottam arra, hogy valaha is kienged ilyen könnyedén. Lópatával örködés közben újra és újra átbeszéltük a kiruccanás menetrendjét, mindenképpen megnézzük a régi szélmalmot.

Este Apám búcsúzásakor meg akarta paskolni a vállamat, de inkább figyelmeztető ütés volt az, mint baráti lapogatás. Ezúttal azonban mégsem zúdította rám a tanácsait.

– Induljunk! – szólt rám Lópata a kapuban, majd erőteljesen rátaposott a pedálra.

Csak akkor lassítottunk le, amikor a távolból megláttuk a kúp alakú, magas szélmalmot. A lapátok nélkül úgy nézett ki, mint egy földbe gyökerezett, kar nélküli kolosszus.

FAJTA
MOLNÁR

Egy utazás díszletei között

„I went to lose a jolly
Hour on the Trolley
And lost my heart instead”

Judy Garland, Meet Me in St. Louis

Egy sarki kávézónál válunk el,
mindketten matrógalléros pólóban,
dzsigg cipőben szaladunk esztelen,
egyik felemen az oroszlanos hídfő,
a másikon meg a legelső sugárút.

Felszállni a vörös villamosra és
a Mississippit bámulni, miközben
Esther hasonmása ül le veled szemben,
de még egy tweedzakós férfi is
felpattan a lépcsőn, puskával a kezében.

Hozzánk dobja, majd azt mondja:
Embert öltem. Mosolyunkat dobhatjuk
az ablakon. És már nincs velünk.
A következő megállónál leszállok
és a padka szélére állítom a puskát,

egymásnak futunk a zsaruk kezei előtt.

Januári tenger

Az egyik várta, hogy rátaláljanak.
 A másik szeretett volna rátalálni.
 Az egymásra találás végpont.
 Kimerevített idő.
 Csak a csendje működik.
 Az egyik csenddel kérdez,
 a másik csenddel válaszol.
 Az lesz a közös nyelv.
 Azokat az összegyűjtött, talált, felvett,
 lopott, idegen, kék csendeket használják,
 amik részükké váltak.

Önkínzó, öncsonkító, perverz
 ünnepe az ártatlanságnak.
 A hordalékoké, a dolgoké,
 amiket viharban partra vet a tenger,
 és utána azokkal kell kezdeni valamit,
 vagy melléjük feküdni
 és azt kívánni, reggelre
 fogadja vissza magába
 az egészszet a víz.

Táncos

A hasa úgy lüktet, akár egy felszakadt vérzsák.
 Rituálisan haldoklik, amilyen tisztán
 csak egy kicsi gyerek képes lerajzolni a lelkét
 csorgó vörös akrilfestékekkel fekete alapon,
 miközben mellében kis vaslemezt feszeget a szívdobogás.
 Ágya alatt lélegző halállal fekszik tejköd színű álmokat.
 Olyanokat, mint a kókuszvíz.

Kilenc lépcsőfokon járunk.
 Vászna feszülnek és ernyednek,
 Minden rezdülésünk rájuk csorog.

Farmer, pulcsi, edzőcipő

Móni a padon ülve Ildivel beszélget és ronda. Persze Ildi is ronda, de másképp, mint Móni. Míg Ildinek szép pofija van, illetve hát már eleve ez, hogy Ildinek *pofija* van, míg Móninak csak arca, Ildi olyan, mint egy picit összecsapott faragású, de azért valamennyire szép lány. Nehezen megfejtethető, hogy végül miért nem szép, kicsit talán túl közel ülnek egymáshoz a szemei, csöppet alacsony a homloka, hülyén hordja a haját, a fiúk többségéhez képest túl magas, de a testmagasságához mérten nem elég vékony, ahhoz viszont, hogy dögösnek számítson az alakja, nem elég formás, mintha egy egész helyes, normális csaj volna túlnyújtva benne, de hát csak ennyi. Ez olyan rondaság, ami jobb hajviselettel, ügyesebb öltözködéssel, ravaszul manipuláló sminkkel kivédhető, a töpszli pasikat meg ki nem szarja le, az Ildi csak ne panaszkodjon. De azért panaszkodik, most is épp ezt teszi, miközben lóbálják a lábukat a padon csücsülve. Eleve, a csücsülés. Ildi, akinek pofija van, tud csücsülni, minden relatív ormótlanságával együtt alkalmas rá, szorult belé elég, minimális kecsesség a *csücsüléshez*, Móni bezzeg csak ül. Mikor lefekszik, a haja nem elomlik, csak úgy rajta van a párnán, ha fürdés közben spiccben kinyújtja a lábát, hogy erotikusan próbálgassa, jutott-e neki is a sors végtelenül aljas pókerasztalán legalább ennyi kecs, elvégre erre jóformán bárki képes lehet, miféle nőszemély lába nem tud erotikusan kiintegetni egy kádnyi vízből és habból – hát az övé nem. Kinyújtja, oszt ott a lába, egyenes, befeszít, ronda. Behajlítja, be van hát hajlítva, de semmi, ugyanúgy csak egy láb, tökéletes láb, pont jó arra, amire kell, hajlik, ha hajlítja, egyenes, ha egyenesíti, nem fáj rajta semmi, tud vele menni, egy láb. Ennyi. És ezért van az, hogy a kurva Ildi panaszkodhat, ő meg nem. Az Ildi, aki csak részben ronda, vagy inkább részleteiben, tökéletesen érzi, hogy még ha nem is tudja most még, hogyan, de elérhető számára valamiféle relatív szépség, a teste és a stílusa még alakulóban, pár év alatt, ha jól irányzott tanácsokat kap, egész csinikére ki is kupálhatja magát, szép sosem lesz, de a csini már bőven elég, az már élhető, emberi élet, a létezésnek bőven minőségi formája. Egész lénye per pillanat ezt sugározza, a törekvést. Törekvést az elérhetetlen, de alulról azért megkarcolható szépség felé, igyekezetet, stréber akarást, nyújtózkodást egyfajta nőtípus, egy adott ideál, az elegáns, magas, csini csajsziúság felé, ami a fiúknak már a fejlődés félútján is valószínűleg imponálni kezd majd, ahogy Ildi nyújtózik a szépség felé, mint most, miközben ásít, két kezét föl és picit a feje fölé, hátra nyújtva, lám, egész jó melle van, ez most még nem ékesedik ki belőle különösen, de majd ha széppül egy kicsit, afféle grátiszként lesz elkönyvelve, hogy egész normális, tenyérbevaló mel-

le is van, se nem kicsi, se nem nagy, éppen hozzámvaló vagy, satöbbi. És látszik is az Ildin mindez, hogy pontosan tudatában van a saját rondasága helyiértékének, annak, hogy ő minduntalan útközben van, egy folyamat valamelyik szakaszában, ha bármelyik pasinak lenne esze, jó befektetésként most jönne össze vele, mikor még ilyen értelemben ronda, emiatt félszeg és hálás, nem amikor már csini lesz és emiatt, ahogy az ki is fog járni neki, a nem kevés munka jutalmául, pimasz és beképzelt.

Móni rondasága ezzel szemben sunyi és aljas, lévén egyetlenegy ronda vonása sincs. Igazságtalan és tragikus ez a rondaság, a tragikum bármiféle pátoszos, nagyszabású büszkesége nélkül, amilyen például a szomszéd ronda lányé, akinek valamilyen gyerekkori baleset nyomán, óriási, csúf heg szeli rézsút két félkörre a komplett arcát. Az a lány bezzeg dölyfös és a maga módján boldog is, nem tetszem a pofám miatt, hát basszátok meg, így néz a srácokra, és egyáltalán, mindenkire, aki, lám, egy felszínes pöcs, hiszen mi múlik a hegen, ő maga nem azonos a heggel, aki meg nem képes e mögé látni, eleve felfordulhat, és ennyi. Mónin ezzel szemben tényleg nincs semmi feltűnő csúnyaság. Mindene normális, átlagos. Nincs semmilyen remény, perspektíva, ez van, tizenöt éve ebben a testben gubbaszt, hogy ő így a Móni, és kész. Az Ildi bezzeg fölvehet fekete harisnyát és miniszoknyát, nem tűnik föl a fiúknak, hogy abban van, mert alapvetően szarnak a fejére, végülis az Ildi is ronda, de hordhatja, senki nem nézi hülyének miatta, olyan, mint egy felújítás alatt álló közterület, amire ki van írva, hogy átépítés alatt, a fiúk tisztelettel nem néznek rá, tisztelettel szarnak a fejére, nem vizslatják a kisebb-nagyobb nem stimmelő részeket, majd csak az egészre lesznek kíváncsiak pár év múlva, ha már kész van a teljes tatar. Móni viszont közröhej tárgya lenne fél perc alatt, ha egy alkalommal valami csinibbre cserélné a farmer, pulcsi, edzőcipőt, úgy nézne ki, mint a gorilla, amire kiskosztümöt adtak, groteszk és szánalmas látvány, nevetséges próbálkozás, egyszerre a szép és a ronda lány karikatúrája is lenne. Ezért is nem panaszkodhat, ha ő tenné, nevetséges volna már a feltételezés is, hogy Móni is *törekszik* a szépségre. Egyfelől, mert valóban nem is törekszik, ahogy az Ildiről az igyekvés, róla ez rína le, ha volna, aki akár csak egyszer is végigmérné, de ő nem áll átépítés alatt, hanem csak foglal egy meghatározott teret, ahol épp áll, ül vagy fekszik, kecsтеленül, mint egy robusztus lakótelep, mindig ott van, nem láthatatlan, észlelik, de amint elfordul a tekintet, senki sem tudná földidézni a vonásait – szerencsére. Másfelől meg még csak az kéne, hogy lelepleződjön azzal, hogy bizony ő is figyel, hogy pont ő, a pulcsi-farmer-edzőcipő (hajgumi!) is regisztrálja, hogy melyik ruha előnyösebb, melyik nem, kinek hogy kéne festenie magát, melyik az előnyös hajszín és fazon, mihez milyen cipő megy. Mintha a buszvezető állna neki a balett apró finomságait ecsetelni a tánctanárnak, hogy így kéne a plié, és már be is rogyasztja a térdeit, hogy csak úgy roppan a hát, buggyan a háj, seggnél szakad a mackónaci. Elvetélt minden próbálkozás, sminkben úgy néz ki, mint valami horrorfilmben a pszichobohóc, ha bármit csináltat a hajával, olyan lesz, mint egy emberrel keresztetett (de ronda!) pudli, a csinibb ruhák úgy simulnak rá, mintha egy fenyőre húznának szatén estélyit. Kipróbálta és titokban, mikor még a szülők sincsenek otthon, küszködik néha mindmáig, de akárhogy is erőlködne, ez még a legjobb formája, a terepszín. Ezzel is lehet pasit fogni, ebben reménykedik, meg a hegesfejű szomszédlányban, hogyha még pár évig hordja alázattal és tisztelettel ezt a semmilyen adta, legszégienteljesebb fajta rondaságát, idővel a mártírsors majd őbenne is büszkeséggé nemesedik, és hát végső soron tényleg bekaphatja, akinek csak a szépség számít, és most, mikor épp erre gondol, miközben az Ildi épp a sminkeléstől csacsog és ő próbál értetlenül nézni, mintha nem szenvedne otthon titkos órákon át a szemfestéssel, szóval most épp nagyon bízik benne, hogy ezzel egyszermind nem azt mondta, hogy bekaphatja úgyszólván mindenki. Lesz még valami ebben az életben, kell, hogy legyen, valami ilyesféle gondolat kulcsolja maga mellett tartott két kezét, mintha csak összetette volna őket, két külön fél imára.

félálom I.

vér
tavaszvadászat
szele fúj
mintha
rágcsálókra éhező
ölyvek fulladnának
verességbe

pedig csak nyár lett
és anyámnak
életet kellett
felköhögnie
s összevágni
a telet
remélve megélni
némán a kezdetet

anyámnak szárnyai nőttek
mint cikázó
szitakötőnek
aki másodpercekkel
éli túl a rászabott
egynapos létet

ezért imádkozott vaktöltényt
minden tárba
az csak nagyot szól
az a csiszolt csillogós
ugye apa

félálom II.

anyám alig beszél
lehangolt
zongorán
elskálázott a moll
amit mond

nem álmodik
csak felkel
ébren alvó
és azt mondja

ha álomból-álomba
álmodja magát
gyorsabban telik
aminek múlni kell

pontos
mindig második a sorban
ez a reggel
annak ki egyedül kel

apám a szél
akár az ősz
faágakkal karmol
ablakunkba

nem engedem be

nem tanultam tőle
széppé tenni
a kötelezőt

gyerek II.

a konyhánkban
épp elfér
a gyerekkorom

borsónyi cukordarab az
alig gömbölyű
birsalmasajt

feledett könnyek
medre
sercegőnek lenni benne
savanyúan édes
kristálylaboda

pattog bent fehérlik
minden belopott hógolyó
és mint
padlón elbúvó
csuszamaszat
úgy takar port
a zsír meg az olvadás

apám
az ebédben hajszalakat találó
halandók fejese
nem esküszik
csak káposztalevesre
mákosbejglivel álmodik
a mosolya

néha anyámmal birkózik
én folyékony tipegő bányász
túrom bennük a múltat
a szépet

fejük hét decis karácsonyfalekvárba
díszeleg torzul
kicsit mindig ráncosabbra
minden rozsdá
a helyén maradt
csak már felérem a kalincсот

■ **Laboda Róbert** (Nagykürtös, 1985): költő, slammer. Verskötete *Túlzások* címmel jelent meg 2015-ben az Athenaeum kiadásában.

A KBP-ÜGY

11. A múlt század hatvanas éveinek közepén divatba jöttek az író-olvasó találkozók, és megalakult, országos mozgalommá vált a Versbarátok Köre. A rendezvények eleinte széplelkek ártalmatlan összejöveteleinek tűntek, és Kunoskó őrnagy úgy vélte, túlterhelt ügynökeinek energiáját kár volna ilyen műsorok ellenőrzésére pazarolni, úgysem volna mit jelenteni róluk. Fiatalabb korában részt vett ő is efféle esteken, de azok olyan taggyűlések légkörét idézték, melyeknek napirendjén éppen nem szerepelt semmi olyan, mint hajdan, amikor valóságos drámák zajlottak le, valakit elhajlóként megbélyegeztek, kizárták, vagy csak tagjelöltté minősítették vissza. Fontos megtárgyalandók híján taggyűlés tartását csak a pártélet rituáléja írta elő, a széksorokat főként szundikáló nyugdíjasok töltötték meg, akik már megszokták a szónoki műáhitat garantált unalmát. Pár hét elteltével azonban furcsa változáson ment át az új jelenség, mert iparitanuló-otthonok, üzemi és községi kultúrházak is kezdtek üptre versmondó esteket tartani, és az irodalmi rendezvények – pusztán a számokat tekintve – szinte vetekedtek a nóta- és dalestek gyakoriságával, és a meghirdetett estek iránt gyakran akkora volt az érdeklődés, hogy a késve érkezőknek már állniuk kellett a széksorok mellett. Kunoskó erre már felkapta a fejét, mert szinte a zsigereiben érezte, hogy nem természetes dolog, ha élő költők szinte konkurenciát jelentenek a magyarnóta-énekeseknek. Emögött megbújhat valami, aminek érdemes figyelmet szentelni. Próbaként kiküldte néhány emberét ilyen műsorokra, és kiderült, hogy ahol meglett korú, ismert nevű költő a vendég (valamilyen irodalmi díjnak vagy stallumnak már a birtokosa), ott minden a hagyományoknak megfelelően zajlik, a koszorús költő önnön meglegedett közérzetéről vall a verseiben, s azok hallatán a közönség fele-harmada hamar felszívódik, a maradék pedig, mivel nincs mit kérdeznie, közömbösen üldögél, majd megkönnyebbülten távozik. Az ilyen alkalmakról szóló jelentések vaklármának mutatták a versmondó estek körüli aggyályokat. Ami szaporaságukat illeti, arra is kínálkozott egyszerű magyarázat: a kultúrfelelősök rájöttek, hogy a szűk pénzügyi keretből háromszor annyi rendezvényt tarthatnak, ha nem

hírességeket, hanem pályakezdő fiatalokat hívnak, kiknek kisebb a fellépti díjuk, viszont magukkal hozzák a barátait, sőt a barátok barátait is, így a közönségszervezéssel sincs gond, a kimutatható eredmény viszont látványos. Később aztán mégis befutott egy jelentés, melyből az derült ki, hogy korai a föllélegzés. Egy költésznapi műsoron, a Csavargyárban Busó László nem átalott olyan verset felolvasni, melyben azt kérte számon, hogy miért az amúgy is gazdagok gazdagodnak, s hogyhogy ezzel szemben van egy réteg, a kétkezi dolgozóké, akik mindenből ki vannak semmizve. Azzal tetőzte pimaszságát, hogy úgy tett, mintha ezt a munkásosztály nevében mondaná. A számítása bevált: a csavargári hallgatóság vérlázító tetszésnyilvánítással kísérte ezt a „verset”. Sőt, a nézőtérben olyanok is ülhetek, akik már korábbi felolvasások révén ismerték Busó más zöngeméneit, mert elkezdtek verscímeiket bekiabálni, és mintegy megrendelték azok előadását. Ettől a beavatatlan közönség is vérszemet kapott, s olyan lett a hangulat, hogy – mint az ügynök fogalmazott – éppen csak piros százforintost nem ragasztottak a költő homlokára. Udvarias közhelyek elvartyogása helyett politikai kérdéseket tettek fel, a közönség „engedte magát provokálni”. Az ügynök azzal zárta jelentését, hogy bár neki nem tiszte értékelni a látottakat, szocialista meggyőződése azt teszi számára kötelezővé, hogy leszögezze: „Ezek az esteken költészet ürügyén rendszerellenes uszítás zajlik. Azt az örvendetes fejleményt, hogy új politikánk jóvoltából szóvá lehet tenni visszásságokat, arra használják fel, hogy a hibákat a rendszer hibáinak állítsák be.” Záradékként volt egy szokatlan megjegyzése is: „Busó László verseit tartalmuknál is veszélyesebbé teszi, hogy hatásvadász módon mulatságosak. Nekem például, miközben felháborodva jegyzeteltem, többször is el kellett röhintennem magam, pedig elhihetik az elvtársak, a költő egyetlen szavával sem értek egyet.” Kunoskónak nemhogy rosszkedve nem lett attól, ami tudomására jutott, de fellélegzett, mert igazolva látta, hogy kollégáival ellentétben az ő ösztönei működnek jól, s azok azt súgják, hogy korai temetni a szocializmusra leselkedő veszélyeket. Mivel a baj már megvolt, a gyors kármentésnek kellett következnie: s a részleg el is juttatott a lapokhoz egy, a költő személyi anyagából kikurkászott adalékot, amivel Busó hitelét remélhetőleg sikerül aláásni. Született is egy cikk, amely feltette a kérdést, milyen joga nyilatkozik a munkásosztály nevében valaki, aki életében soha egyetlen percig sem dolgozott gyári munkásként. A gond ezzel az volt, hogy a meggyőző leleplezés érdekében pár sort idézni kellett a versből, ami Sipőcz szerint öngólnak bizonyult, mert a kevesek által ismert szöveg ettől kezdve szájról szájra terjedt. A vers addig nyomtatásban még nem jelent meg, költője be sem nyújtotta sehová, sejtve, hogy a már sikerrel megregulázott szerkesztőségek kapásból visszalöknék. A csorbát kiköszörülendő szóba került, hogy a jogi osztálynak meg kellene vizsgálnia, nem ütközik-e (s ha eddig nem ütközött, a jövőben ütközzön) törvénybe; az írók ne olvashassanak fel olyan szöveget nyilvánosság előtt, ami még semmilyen kontrollon nem esett át.

12. A jelentésekből az is kiderült, hogy a „csavargári ügy” botránya nem a kívánatos, elriasztó hatást váltotta ki, hanem annak épp az ellenkezőjét. Busót és ifjabb költőbarátait országszerte kézzől kézre adják a Versbarát Körök, mindenütt zsúfolt termek várják őket, szinte hősöknek kijáró fogadtatásban volt részük az iskolákban, kollégiumokban, egyetemeken. Feltűnően megváltozott a programok belső szerkezete is: már nem a versek töltötték ki a műsor nagyobbik részét, hanem azok ürügyén politikai vita zajlott. A Sipőcz-alosztályon komolyan szóba került, hogy a kultúrpolitikának megfontolásra ajánlják: az egész Versbarát mozgalmat, úgy, ahogy van, meg kell szüntetni, vagy elsorvasztani. Rezesi-Szabónak volt még egy – cinizmusa okán rögtön elvetett – ötlete: az ifjúsági szövetség repüljön rá a Versbarát mozgalomra, anektálja azt, szüntesse meg spontán mivoltát azzal, hogy kötelező KISZ-programmá teszi. Ennek meglesz az eredménye: a felkaroló hadművelet után fél évvel a kutyát se fogják érdekelni mai költők versei. Na jó, ez vicc, mondta Sipőcz, de én komoly javaslatokat várok, mert a helyzet megoldása sürgős. Addigra már nemcsak Busó okozott újabb és újabb gondokat, de ifjabb követői mintha pimaszsági vetélkedőbe kezdtek volna, az estjeiken rajta is igye-

keztek túltenni. A pohár akkor telt be, mikor az orcáját beborító szakáll révén prófétainak tűnni akaró, de a szőrzet vörhenyes volta miatt inkább bohócnak vélhető Pakulár Ádám estjén az odaküldött megfigyelő, személyes sérelmének érezve, hogy elhangozhat, ami elhangzott, füttyült rá, hogy munkaköri leírásában az észrevétlenség maradás követelménye is szerepel, egyszer csak ordítani kezdett, mi a rossebet akarsz, te hülye piros fejű, inkább köszönnéd meg a szocialista demokráciának, hogy jártathatod a pofádat! Ami ezután következett, a jelentés olvasóinak körében egyöntetű megdöbbenést keltett, mert az est közönségének esze ágában se volt, mint elvárható lett volna, a helyes álláspont védelmére kelni, sőt, még annak jelenlévő képviselőjét kezdték „téged biztos spiclinek küldtek ide” csatakiáltással megfenyegetni, s épp csak ki nem hajították a teremből. A dekonspirálódott ügynöknek Kunoskó másnap fejmosást tartott, de az bejelentette, hogy ilyen összejövetelre többé a lábát be nem teszi, akkor se, ha emiatt elesik a biztos keresettől. Mivel lepleződöttél, erre nem is tartunk igényt, felelte Kunoskó. Még egy, ennél is veszélyesebb, később az ügynökök lázadása néven elhíresült fejleménnyel is szembe kellett nézni: az eset hírére összehívott megbeszélésen néhány ügynök azzal fenyegetődött, hogy hasonló helyzetben ő nem áll le a firkászokkal vitatkozni, hanem beveri az illetők pofáját, és egy életre elvegyék kedvüket a szocialista demokrácia gyalázásától.

13. Ez az eset világossá tette, hogy a helyzet elfajulóban van. Magas rangú vendégek, köztük Barostyán Kálmán, a legfőbb grémium taktikai-ideológiai referense részvételével szigorúan titkos megbeszélést tartottak az aktuális kérdésekről s ezen belül a szolgálat teendőiről. Bár beosztása alapján nem illett szót kérnie, Kunoskó mégis pedzegetni kezdte, hogy nagyon is volna minek gátat vetni, s lehetőleg addig tegyék, míg nem késő. Barostyán Kálmán a zárszóban Kunoskó mondókájára is kitért egy célzás erejéig, az elvtárs megrendítő őszinteségű, hittel átítatott s engem ehhez hasonlóan őszinte válasza készítő hozzászólásából az derült ki, hogy vannak, akiket még nem győztünk meg, akik ösztöneikre hallgatva keresztbe tennének a kiegyenlítő-dés politikájának. Ha Kunoskó elvtársra hallgatnánk, száz bizalomerősítő intézkedésünk hatása egyetlen perc alatt semmivé válna, és bizonyos irányból rögtön felharsanna a kárörvendő kórus, hogy ők előre látták, az egész enyhülés csak szemfényvesztés! Őket akar-nánk igazolni? De amit s ahogyan Kunoskó elvtárs mondott, az mégis elgondolkodtató. Nem vettük észre, hogy középkádereink nem elhanyagolható hányada szélre húz, és hangsúlyozom, mindegy, melyik szélre. Az a dolgunk, hogy megvizsgáljuk, milyen tanulságot kell levonnunk ebből. Kunoskó úgy érezte, a reá szegeződő tekintetek arra ösztökélik, gyakoroljon önkritikát, de valahogy nem fűlött hozzá a foga, s magában azon fortyogott, hogy könnyen beszél Barostyán, ő a napi viszonyokat csak távolból szemléli, és megteveszti a látszat: akik pár éve ádáz ellenségeink voltak, mostanra tudomásul vették, hogy csak fokozatosan, fentről diktált adagokban kaphatják meg, de megkapogatják azt, amit fegyverrel nem sikerült elérniük. Ezért már sem a gyűlöletük, sem a vehemenciájuk nem a régi. A Barostyán-félék meg erre azt mondják, ha csillapult a gyűlölet, a gyeplőt is lazábbra lehet fogni, de hogy ebből idelent mekkora gondok származnak, amiatt főjön a mi fejünk, konkrétan az enyém. Egy Barostyán Kálmánnak, s főként plénum előtt, nem lehet azt mondani, hogy egy seggel két lóra a párt sem ülhet, mert mi van, ha az egyik ló éhes, akkor bizony megbokrosodik. A tisztánlátásukat segítő értekezlet után Kunoskó még kevésbé tudta, mitévő legyen. Annak ódiomát nem vehette magára, hogy ő tesz keresztbe a vonalnak. Viszont karba tett kézzel sem ülhet, mikor a veszély apró hullámai kezdenek áradássá dagadni. Másnap Sipőcz azzal nyugtatta, hogy ne törődjön Barostyán aggályoskodásával, ő hivatalból köteles vészharangot kongatni, s ha már ezen a poszton őrködik, csak tegyen úgy, mintha elfogadná a barostyáni direktívát, de a dolgát végezze továbbra is úgy, mint eddig. Az ám, de *úgy tenni* épp ezen a fronton nem lehet. A lelkét tehetetlenség mardosta, teli volt cselekvési vággyal, amit azzal próbált kielégíteni, hogy ahányszor a heti összefoglaló jelentését írta, a rendszert fenyegető veszélyekhez érve kicsit vastagabban fogott a ceruzája.

14. Verejtéktől csatagos ingben ült az orvosi rendelő várójában, mert a felesége azzal a feltétellel engedte el reggel, hogy megmérteteti a vérnyomását. Mi a varacskos fenének mérettetném meg, csattant fel, nincs semmi bajom! Hermina szokása szerint egy tizedmásodperc alatt felfújta magát, tudod te, mikor néztél ki így utoljára? Mikor leszédültél itt nekem a székről. Lángol a fejed, vértolulások a képed. Előre szólok: belőlem nem csinálsz özvegy Kunoskónét, nem aspirálok az őrnagyi nyugdíjra, vagy megméreted magad, vagy haza se gyere. De Mincsikém, édes pujpujóm, a múltkori ügy se úgy volt, ahogy mondod, akkor se szédültem le sehonnan, csak melléje ültem annak a rohadt suszterülőkének, de hát a régi lakásban nem ilyen keskeny tákolmányokhoz szoktam, a hokedlimre bátran ráhuppanhattam, meg se nyekkent tőle! Nem szép, hogy emiatt ekkora kravált csinálsz. Na idehallgass, Kunoskó Mihály, először is: a te *suszterülőkéd* drága iparművészeti darab, ingyen kaptuk, hálistennek, mert velejárt a lakással! Ha venni akarnánk egy ilyet, a havi fizetésed kevés volna rá. Kettő: ez a lakás az egyetlen jó dolog, amit a munkádból láttunk, úgyhogy előttem ne szidd, mert az nekem olyan, mintha engem gyaláznál. És három: ha nem akarnál folyton a prolimúltaddal tüntetni, rég megszokhattad volna, hogy itt nincs hokedlid, és már nem a tizenhárom házban lakunk. De ha unod a kraváljaimat, könnyű segíteni rajta, én meg azt unom, hogy örökké izguljak éretted, hogy mindig veszélyben forogsz, izguljon érted a Páva Antónia. Nem Páva, hanem Pávó, dünnyögte Kunoskó, egy ilyen vén trógeren *övégzettpszichológussága* csak átnéz. Hermina tette magát, mint aki ezt meg se hallotta, úgy itt hagylak, mint eb a szaharát. Kunoskó még a régi beosztásában, egy furfangos trükkel végrehajtott antiverzans akció jutalmaként kapta a lakást, miután sikerült a nyilvánosság kizárásával szökésre készítenie, vagyis kiugraszta az országból egy kellemetlen figurát, aki a konszolidációnak rengeteget ártott, de itthon sem hozzányúlni nem lehetett, sem elnémítani. Szép munka volt, jelentette ki Döme vezérőrnagy, számunkra pedig jó apropó, hogy Kunoskó elvtárs tisztiz méltatlan lakáskörülményein változtassunk. A csaknem luxuriózus, de nagyobb tisztiz családok számára szűk lakást úgy kapták meg, mindenestől, ahogy a tulajdonosa itt hagyta. Kunoskó soha olyan boldognak nem látta a feleségét, mint akkor, de némi keserűséggel azt gondolta, könnyű Herminának ujjongani, nem ő csöppent ki egyik pillanatról a másikra a szívéhez nőtt lakásból, ahol a születésétől fogva élt. Az eltelt évek sem tudtak változtatni azon, hogy a kapott bútorokat inkább mutogatni, mint használni való tárgyakként érezte, s úgy mozgott köztük, mintha kiállítóteremben járna. Ha maga volt a lakásban, leginkább egyetlen hazulról hozott holmiján, a nagy fa szerszámosládán ücsörögve érezte jól magát. Nyúzott vagy, Kunoskó, hajtogatta Hermina, ha nekem nem hiszel, nézz a tükkörbe. Nézek, kaffogott vissza, és azt látom, hogy mint világeletemben, most is pirospozsgás vagyok, de mióta fehér a sörényem, a pofám még vörösebbnek tűnik. Várta a replikát, de Hermina hallgatott, s ettől ijedt meg igazán. Na jól van, mondta megadóan, tényleg van egy ügyem, amitől mostanában rosszul alszom, és igen, azt is beismerem, néha nyomorultul érzem magam. Ne képzeld, hogy ezzel kifizethetsz, förmedt rá Hermina, felhívom Sipőczöt, hogy gyöngélkedsz, ma nem mész dolgozni. Isten örözz, hördült fel Kunoskó, ezt felejtsd el, pont ma erről szó se lehet, délelőtt értekezlet, délután eligazítást tartok, este terepen vagyok, olyan ügyben, amit nem halaszthatok el, és nem is testálhatok másra! Na de várjál csak, emelte fel mindkét kezét, azt megígérem, hogy ebéd után lemegyek a rendelőbe. Jó lesz így? Amikor már lefelé ügetett a lépcsőn, a megkönnyebbülés vigyora ült ki a képére, mégiscsak túljárt Hermina eszén, a reá váró napon épp ebédelni nem lesz ideje, márpedig ha ebéd nincs, *utána* sincs, sajnálom, Mincsikém, ezt hívják a mi szakmánkban viszmajornak.

15. Mégis lement az alagsorba, mert eligazítás közben egyszer csak az egész testét elöntötte a verejték, gyöngeség fogja el, a lábai alig tartották, s azon törté a fejét, látszik-e mindez, vagy mások csak azt veszik észre, hogy gyöngözik a homloka, amiről bátran hihetik, hogy egyszerűen melege van. Kis pujpujára gondolt, igazad volt, valami nincs rendben velem, de ez nem az az idő, mikor kivonhatnám

magam a forgalomból, sőt, épp a lelkem békéjéért kell mielőbb eldöntennem, hogy rémeket látok-e, vagy tényleg – és rám nézve is – veszedelmes a helyzet. Eldöntötte, lemegy a rendelőbe, és nemcsak vérnyomást méret, de kér valami nyugtatót is, amitől azért az ember feje tiszta marad. Az is jó lett volna, ha valakivel megoszthatja, ami napok óta rágta belülről, de Sibelka doktor, alias doktor *Tütü*, ahogy intézményszerte hívták, a legkevésbé alkalmas erre, noha vele szemben nincs titoktartási kötelezettség, hiszen főhadnagyiban maga is a szolgálathoz tartozik. Órála azonban előre tudni lehet, mit fog, szokása szerint kacsintgatva, közölni, hát ez válságos helyzet, akkor pedig nincs jobb panacea egy lapos kis üvegnél a farzsebben. És már kínálná is a magából, neki azonban ma nincs kedve huzakodni vele, túlságosan sok minden forog kockán az esti bevetésen, annak a helyszíne tudniillik a 6. számú Reichenberger Richárd Tanműhely művelődési háza, ahol Busó László és három másik költő tart felolvasást. Kivételesen ő maga akart beülni a kultúrterembe, fedett nyomozóként, mintha utcáról alkalmilag betévedt versrajongó lenne. Ennek oka azonban nem Busónak a tiltó körlevéllel dacoló meghívása volt, noha ezért valakit felelősségre kell vonni, de kötelességének érezte a személyes részvételt, mert a kézhez kapott jelentés szerint a program legbuzgóbb szervezője a Katz Simon nevű fiatal betanított munkás volt, s ez a név készítette arra, hogy a saját szemével akarja látni, mit művel az illető. A megfigyelő szerint Katz feltűnő, sőt gyanús aktivitást tanúsít. Üzemszerte kézzel írott plakátokat ragasztgat ki, melyeken a meghívott költők könyveinek árusítását is ígéri. A negyedikként szereplő Karalyos Sándorét csak azért nem, mert még kötet nélküli pályakezdő (ez is szerepelt a plakáton, hadd hatódjon meg a közönség). Kunoskó, mióta erről értesült, éjszakánként alvás helyett azon törte a fejét, hogyan fordulhat elő, hogy az ő édes unokaöccse, akinek mióta a húga megözvegyült, apja helyett apja volt, akit állatkertbe, vidámparkba, cirkuszba vitt, akinek ő vett vattacukrot, fagyaltot, jojót, később iskolatáskát, füzetet, tankönyvet, ellenséges acsarkodóknak csinál propagandát. Mi a fene ütött a Simsi gyerekekbe? Ha levitézlett burzsujcsalád ivadéka volna, egyáltalán, olyan valaki, aki bosszút akar állni a rendszeren, mert elvettek tőlük vagyont, hatalmat, kiváltságokat, mindent, isten bizony, megértené a viselkedését. Éveken át foglalkozott deklaszszált elemekkel, és azt alapjában véve rendjén valónak találta, hogy megpróbálják visszacsinálni a nagy változást. Részükről mondhatni ez a természetes. Ahhoz, hogy ilyenekkel *osztályharcoljon*, nem kellett erőszakot tennie a lelkén, nem kellett úrrá lennie a mozgalmi beidegződésein. Új beosztásában viszont már-már visszakívánta ezt a fajta régi ellenséget. Azok legalább nyíltan bevallották, hogy a rendszert – úgy, amint van – nem jobbítani akarják, hanem felszámolni. Ehhez képest a magukat álcázó Busó-félék farizeusoknak tűntek. Vajon a Simsi gyereket mivel szédíthették meg? Úgy látszik, az sem biztosíték már semmire, ha valaki, mint mondani szokás, *a mi kutyanék kölyke*. Ennek a fiúnak az anyja gyári munkás, ő maga is az, bár őszől (ha bizonyos kicsikart ígéreteiket állják egyesek), egyetemista lesz. Simsi jelenleg is a tizenhárom házban lakik, ott, ahol Katzék és Kunoskóék évtizedeken át szomszédok voltak. A fiúnak (letagadhatatlanul az ő révén) még abban is szerencséje volt, hogy mikor más kisgyerek díszszemlélt csak kordon mögül láthat, ő Simsit bevitte magával, s így még Nyikita Szergejevicszel is találkozott, aki lehajolt hozzá, és nevetve mutatta a kíséretének, *eto málenykij cselovek*, és széles mosollyal magyarázta, hogy *tvoj nosz kurnoszij nosz, moj nosz*, vagyis éppen, mint az övé. Hogyan válhat ellenséggé valaki, aki még születni is egy pártbizottságon született, mert az anyjának pont akkor folyt el a magzatvíze, mikor egy taggyűlésen neki kellett volna referátumot tartania. A kislány azért jött gond nélkül a világra, mert a kerület nőtitkára eredetileg bába volt. Ez a gyerek még a keresztnévét is a pártnak köszönheti, a levezető elnök ugyanis korábban kántor volt, ő javasolta, hogy legyen Simon, ami eredetileg „piszét” jelent, a csöppség pedig olyan pisze, hogy beleesik az orrába az esővíz. Kunoskót napok óta ez rágta belülről, s nem hagyta békén a gondolat, hogy ő a felelős, amiért az unokaöccse (eszmei értelemben) a tönk szélére sodródott. Régebben hetente egyszer náluk vacsorázott, s olyankor alaposan kifaggatta a dolgairól, ha pedig a fiú kételyeibe botlott, igyekezett eloszlatni azokat, de újabban Simon hónapokig is elmaradt. Hermina szerint abba a korba ért, mikor a fiatal emberek már inkább kajtatják a lányokat, semhogy órákat töltsenek el zsémbes nagybátyjuk, csoroszllya nagynénjük társaságában. Te nem vagy cso-

roszlya, hördült fel Kunoskó, látom ám én minden háromperhármas bálon, hogy guvad a kollégák szeme, mikor az a bizonyos ruha van rajtad! Amiben akkora vagyok, mint egy sarokház, fejezte be a mondatát Hermina, hagyd ezt, édes öregem, a kollégáid inkább azt gondolják, *szébb a páva, mint a pulyka*. Nem Páva, csattant fel Kunoskó, hanem Pávó, az a nő egy csontkollekción, neked a lábad nyomába se ér! Jól van, hízelegj csak, de a Simsit akkor se zargasd, majd jelentkezik, ha szüksége lesz ránk. Kunoskó is ebben bízott, mégsem tudott szabadulni a lelkipurdalástól, hogy új beosztása miatt nem foglalkozott eleget az unokaöccsével, most aztán majd foglalkoznia *kell* vele, hivatalból, mint szélsőségesek hatása alá került, gyanús elemmel.

16. Nem tudta, ki ment be előtte a doktorhoz, de kezdett elege lenni a várakozásból. Úgy járkált fel s alá, hogy odabent hallani lehessen, idekint van még valaki. A kurva életbe, dünnyögte félhangosan, egy rohadt vérnyomásmérés miatt töltsem itt a délutánt? Nyílt az ajtó, és kollégája, a kis Puchner ezüst-tonzúrára feje jelent meg a nyílásban, mellette pedig Sibelkái. Ja, csak te vagy az, kiáltotta Puchner, ha szólsz, hogy szintén ide, jöhettünk volna együtt, úgyszólván egy a bajunk! Kölve hiszem, gondolta Kunoskó, de fennhangon azt mormolta, bocsánat, egy gyors vérnyomásmérés kéne, és már itt se vagyok. Hová sietsz annyira, szólt rá Puchner, mondom, hogy egy cipőben járunk, az enyém is a plafonon van, a doki szerint mindnyájunknak a közelebbi létszámleépítés tesz be, ami az én koromban már katasztrófa. Biztos, hogy én már nem itt érem meg a törzsgárdatagságot, és reménykedni sincs miben, maximum felkínálják, hogy áttesznek rendőrségi állományba, üldöznek piti zsebtolvajokat, de abból, köszönöm, nem kérek. Én igazán lojális vagyok, én belátom, hogy a rendszernek már nincs szüksége rám, de másfelől én is ember volnék, ráadásul szakember, az én érdekeimmel miért nem törődik senki? Ne ingassatok a fejeteket, fiúk, tudom, mit beszélek, ahol nincs nyomoznivaló, ott nyomozó se kell, fél éve már a *Soroksárt* se zavarjuk, a turistáknak eszük ágában sincs tiltott politikai anyagot behozni, helyette van a pornó, a *gebin* meg a *háztáji* óta jól meg lehet itthon is élni, ki lenne olyan hülye, hogy kockázatos szervezkedésbe fogjon, amit mi majd jól földerítünk és lehetetlenné teszünk? Nézd, Puhi, szólalt meg Kunoskó, mindannyiunk területén előfordul pangás, örülj neki, hogy most kipihenheted magad, másfelől nem gondolhatod komolyan, hogy a helyzet idilli! Nekem elhahagytad, épp az ellenkezője! Puchner szemlátomást megsértődött, ti mind süketek és vakok vagytok, ha nem hisztek nekem. Ez a nagy pacifikálásmánia fölöslegessé tesz minket! Tisztellek, becüllek, Kunoskó, de nem látsz tovább az orrod hegyénél, téged az csap be, hogy neked még van teendő, de várjuk ki a végét, maximum egy év múlva kiderül, joggal hívtatok-e a hátam mögött, kár tagadni, nem maradt titokban, vén *Fasszandrának*? Kunoskó ahhoz nem érzett magában elég türelmet, hogy ezt a százszor lefolytatott vitát százegyedszer is végigcsinálja, inkább megpróbálta élet venni a dolognak, te jó ég, mit nem adnék én egy jó kis pangásért! Tüntetően az órájára nézett, nálam annyira nincs pangás, hogy már vérnyomásmérésre sincs időm, majd holnap újra lejövök. Puchner tovább méltatlankodott, értem én, értek mindent, énrám pazarlódott el a sok idő, aki nemsokára obsitot kap, azt ne érdekelje az állapota. Nem te méész, Kunoskó, hanem én megyek, a te egészségedre még szükség van, kösz az Andaxint, doktor. Búcsúzóul odaszúrta Kunoskónak, neked meg kösz a megértést.

17. Sibelka fanyar mosollyal terelte beljebb, nézd meg ezt a baszomnagy mértőt, már nem is érdemes eltennem, te vagy ma a kilencedik, aki ezért jön. A bizalmas hangból hivatalosra váltott át, leül, zakót letesz, ingujjat felgyűr, száját befog, legalábbis, míg pumpálok. A paciensre kirótt hallgatás előnyével élve ömleni kezdett belőle a szó, egyébként csöppet se csodálkozom, hogy mind ezzel jöttök, de tehetetlen vagyok, mert amit a hipertónia kánonja szerint tanácsolnom kéne, hogy

kerüljetez minden feszültséget, ezt nem tanácsolhatom, nem nézhetlek titeket hülyének, mind tudjuk, ez a szerv úgyszólván azért hozatott létre, hogy feszültségeket kezeljen, naná, hogy amikor nincs kezelni való, ti kikészültök. Azt ne hidd, barátom, hogy ez csak nektek nehéz, én is azzal fekszem, azzal kelek, hogy ki tudja, meddig lesz itt szükség rám. De tévedsz, én egyáltalán nem, akart közbevágni Kunoskó, Sibelka azonban ráförmedt, még tíz másodpercig fogd be! A skálán fölfelé kúszó jelet figyelte, ez bizony százhetven, a kollégáidé se volt jobb, sőt, versenyt hirdethetnék, kié ugrál jobban. Van, aki naponta kétszer is betér hozzám, és van, aki úgy jön, hogy neki semmi baja, nem érti, miért aggódik a család, itt meg kiderül, hogy listavezető a százkilencvenjével. Várj, amilyen pofát most vágsz, abból kitalálom, te se magadtól jöttél, az a világszép asszony zavart el hozzám, így van? Fölteszem, azt reméli szegényke, hogy csak túl vagy terhelve, azon meg segít majd az én diagnózisom, arra föl Sipőcz kevesebb terhet rak rád, és minden jó lesz. Kunoskó azt látta a legegyszerűbbnek, ha bólint. Te pedig, folytatta Sibelka, az ő aggódásátóllettél még feszültebb, mert mégse vallhatod be neki, hogy a túlterheltségnél van rosszabb is, például az, ha fogalmad sincs róla, mit hoz a jövő. Én, mint barátod és orvosod, akinél az intézmény minden részlegéből fordulnak meg emberek, egy tekintetben megnyugtathatlak: nem ok nélkül vagy feszült, a helyzet tényleg szar. Langyos pocsolya lettünk, nincs egy árva vadstrájk, sehol semmi uszítás, nem ragasztgatnak tiltott plakátokat, jóformán suttozó propaganda sincs. Mintha nyugállományba vonultak volna a diverzánsok! Üzenem a feleségednek, hogy abban, ha mostanában zaklatottabbnak lát, nincs semmi rendkívüli. Gondolom, kefélni se nagyon tudtok. Vagy igen? No, az legalább jó. Én még ezt se mondhatom el, Irénke nővért ideológiai továbbképzésre vezényelték, helyettes nem küldtek, a kedves Géhas elvtárs azzal rázott le, hogy némi plusz papírmunkát bevállalhatok, úgyhogy ez az asztal itt hat hete nem látott tisztességes koituszt. Sibelka hangjának fáradtan kesernyés tónusa hirtelen támadóan ingerlékennyé vált, naphosszat hallgatom, hogy mennyire aggódtok a jövőtökért, de abba ki gondol bele, hogy mi vár én-rám, aki erre az intézményre specializálódtam, mit kezdjek másutt az itt gyűjtött kórtörténetekkel? Márpedig ha felére-harmadára esik vissza az operatív munka, az orvost építik le először. Ti majd járhattok a lestől fölfelé a Kútvölgyibe, lefelé a Korvin Ottóba, de velem mi lesz? Kész röhej, tizenkét év alatt főhadnagysáig vittem, de sose reklamáltam, mert jó volt itt lenni, de mi lesz most? Sibelka feltúrta az ingét, és elszántan mérni kezdte a saját vérnyomását. Tessék, üvöltött fel diadalmasan, több, mint a tiéd! Odatartotta Kunoskó elé a csuklóját, nosza, tapintsd ki a pulzusomat, szerinted ez normális? Néha, mikor a kiúton töröm a fejem, még örültségeket is gondolok, talán nekünk magunknak kéne gondoskodnunk atrocitásokról, hadd legyen mivel foglalkozni. Az éj leple alatt, valami elhagyatott környéken a falra firkálhatnék, vagy leverhetnék egy vörös csillagot, ezzel prima munkát adnék nektek, és a valódi ellenség is elszégyellné magát, amiért csak lazál, ki tudja, hátha nekibátorodik. Kunoskó eddig bírta szó nélkül, de kitört belőle a fojtott indulat, álljon meg a fáklyásmenet, neked dunsztod sincs a helyzetről, vegyünk engem, abba gebedek bele nap mint nap, hogy bárki belénk rúghat, de nekünk tilos visszarágni. Jó, egyelőre csak papíron teszik, de megértünk mi már egyet-mást, és tudjuk, mi lehet ebből, ha ez sokáig így megy, nemsokára ott fogunk tartani, mint pár héttel a sajnálatos események előtt. Sibelka hitetlenkedve hallgatta, s a homlokát a gyanakvás ráncai barázdálták. Aztán – jó hírre szomjasan – kérlelni kezdte, hogy mondja tovább, kérlek, mondjad, ugye nem mondanál ilyesmit, ha nem volna benne legalább mákszemnyi igazság. Kunoskó kiálló pofacsontjai megfeszültek, s úgy tűnt, azért nem kezd el ordítani, hogy a nap közben mások miatt felgyülemlett mérgét ne zúdítsa mind a doktorra. Úgy festek, kérdezte mogorván, mint akinek viccelni van kedve? Beletelt néhány másodperc, hogy Sibelka felfogja, a panaszoknak, amiket álló nap hallgat, talán épp a fordítottja igaz. Új életre kelt benne a remény, s ettől az arca kisimult, a szeme csillogni kezdett. A Jehova szóljon belőled, sóhajtott nagyot, ha neked lenne igazad, mind meg lennénk mentve! Kunoskó bosszúsán hátralökte a székét, örülök, hogy segíthettem, de most, engedelmekkel, *med. univ.* Kunoskó távozik, tudniillik tengernyi dolga van a nem létező ellenséggel. Sibelka némi késéssel fogta fel, hogy csúfolják, és hirtelen észbe kapott, ó, de hülye vagyok, kérsz valami panaceaát? Kunoskó kelleetlenül rázta a fejét, *stenmenscs*, morogta,

most nem, a fejemnek este is tisztának kell maradnia. A doktor rávigyorgott, most speciálisan valami tablettákra gondoltam. Odaszaladt a gyógyszeres szekrényhez, kivett egy dobozkat, és Kunoskó markáiba nyomta, de a mozgásán is látszott, hogy a fenyegető veszély esélye a csüggedését eloszlató energiákkal töltötte fel. Ez meg mi, kérdezte Kunoskó gyanakodva, nekem is Andaxin? Sibelka nemet intett, az a Puchner-féle hipohondereknek való. Nem, kisapám, ez virtrigli *Papaverin*, amiről újabban szokás megfélemedkezni. Fülige erő szájjal kísért ki Kunoskót, s az ajtóban megeresztett egy búcsúviccet, női változatban *Mamaverin*nek hívnák. ■ ■ ■

■ **Nyerges András** (Budapest, 1940): író, költő, publicista, kritikus. 2002 és 2010 között jelent meg regénytrilógiája (*Voltomiglan* 2002, illetve 2007, németül *Nichtvordemkind* címmel, 2007, olaszul *Non davanti ai bambini*, 2009; *Tévelygések kora*, 2009, *A barátságsszédelő*, 2010). Legutóbbi kötetei: *A negyvenesek pavilonja* (2012); *Háztűznéző* (2013)

X X X

Éjjel benéztem magamhoz az ablakon

És láttam
nem vagyok ott

És megértettem
lehet nem lennem is

Vladimir Weisberg: Burics, 1958

X X X

Falun láthatóbb
és szemléletesebb
a halál

Mindenki tudja
kit milyen földbe temettek
ki milyen földet hagyott maga után

Az asszony
krumpliszedés közben
ásójával belevág néhai férje arcába

X X X

Az emberélet felezőjén
tetőpontjukon a gondolatok

Egyértelmű és élesben történik minden
mint a műtőben
ahol a fények nem vetnek árnyékot

X X X

A képen gyerekek
fogócskáznak
köztünk –
eget tartó
oszlopok közt

nem is sejtik
hogy azon vitatkozunk
miért jobb a világos sör
a barnánál

X X X

Vízért megyek a kútra
vödöröm alját
kamillavirágok verik fejükkel

Dal

A kőműves
alszik
ücsörög
vasárnaponként
egy köbméter fal egy rubel
a napi norma öt köb

Az ács
föl-alá járkál
megáll időnként
a kertjét öntözi
óránként egy rubelt érnek a mozdulatai
vasárnaponként
fogja az evezőt
csónakázik

A kőműves
az unokájára vigyáz
üveget nyit

Az ács
felemeli kezét
feljebb tolja sapkáját
az evezőt a sűrű szedresbe rejti

Miközben
láthatatlan várkastélyok
nőnek ki a földből

Reggel

Amikor felébredtem
meglepetten eszméltem rá
hogy felügyelet nélkül hagytam
a testem
a csillagok
a füvek
a fenyők
és a szél
gondjára bízva

X X X

Lehet
a világ kezdettől
fekete-fehér volt

és a süketnéma természet
a színek jelnyelvén
kezdett beszélni hozzánk

De mi
összekevertük a színek ábécéjét
miközben a földet
a vizet
az eget festettük

A titok rejtve marad

Tóth László fordításai

Burics, Vlagyimír Petrovics (1932–1994): orosz költő. Noha folyóiratban még 1955-ben jelentkezett első verseivel, a hazájában egészen 1989-ig nem jelenhetett meg kötete; ezalatt szamizdat kiadványokban, illetve külföldön publikált (verseskötetei a világ húsz országában jelentek meg). Magyarra eddig lényegében nem fordították, mindössze az 1970-es években jelent meg három-négy verse pozsonyi magyar lapokban.

Tóth László (Budapest, 1949): költő, író, művelődéstörténész. Legutóbbi kötetei a Kalligramnál: *Hontalanok* (dokumentumok a csehszlovákiai magyarság történetéhez, 2014); *Egy öngyűjtő feljegyzései* (esszék, naplófeljegyzések, 2009).

A sikertelen randevú után

Míg az ok és okozat: a testi fájdalom
kígyót bűvölt belőlem minden
Demszky karó köré, ordítás
bajnoka, legalább némán néztem,
ahogy szép seggedet riszálva
egyre távolodsz, és a hideg szélben
ringó utca lámpa fénye, mint az inga
óra tolla fölrajzolta az út
szürke aszfaltjára a libbenő időt,
mikor a test a most botorul kívánnál
majd annyira másképp rángatózik,
s hogy fellebbezhetetlen:
a lányom lehetnél, és én annyi évesen
szétbasználak édesem, vigasztaltam
magam a vágy keserű mérgével tovább,
nem szeretlek, csak a húsdod kell,
a kiserkenő meleg véred, vámpírod leszek,
agyhalott, együgyű zombiként követlek,
látod, véned tudja posztmodernül is,
a magány, a hideg a fájdalommal együtt
vastagon le van...megkerült a késem,
kerülj vagy ne mocorogj nekem,
míg precízen, darabonként
levágom rólad a ruhádat.

Lépcsős karácsony

Tegnap olyan családiasan szentestem,
nem tudom, hogy miért kellett
az ünnep első napján este
a szociális élet igényével, úgymond,
kocsmát keresnem, volt otthon
bor is, teljesen érthetetlen szomjúság,
mire és miért gyötör? tudható, hogy
ilyenkor, na ja, csak a lépcsős becsület-
süllyesztő volt nyitva, ahol a részek
hatvan és a halál között, a valamikorból
itt felejtett széteső figurák,
Vörösmarty sorokat tévesen idéztek,
és Radics Béla koncertjeit emlegették
kutyákkal vagy csak úgy „sétálni” pállott
frigyekből, és koszos ágyneműtől bűzlő
magányból menekültek, és már az utolsó
ezreseiket adták össze a Hubertuszért,
ha kicsit is értesz hozzá „jóbarát”,
tudod, hogy ez már a vég, és akkor egy
valamikori nőszerűség kikérte magának,
hogy boldogot, neki itt legfeljebb
kellemes karácsonyt, kívánhat bárki is,
mire a csaposnő felsikoltott,
hogy miért ne lehetnénk boldogok,
legalább ma, és zokogását visszanyelve
küldte a kedves vendéget a picsába el,
én meg közben félig a te „prózás”
tekintetteddel igyekeztem szárazon
megfigyelni a társaságot, mert úgy éreztem,
hogy velem vagy, mert egyfolytában
Rád gondolok e méltatlan helyszínen,
és elszégyelltem, hogy hová hoztalak,
és gyorsan józanul fizettem,
aztán mintha, lehetne még,
beléd karolva sétáltam haza.

Fává lenni

lombkoronámban két madár csipog
törzsemből nőttek ki mint két ág
nem szomjúhozom és nem éhezem
mióta kirügyeztek
sőt mióta megfogantak
gondolatban, szóban, cselekedetben
mióta szívem alól
két pöttöm rügy
a fény felé tört
és beragyogta fénytelen napjaim

azóta mi egykor szétesett
összeállt ismét
két egyre terebélyesedő ág
a helyére tette mindazt
mi a kezdetek kezdetén egész volt
sőt
még teljesebb lett a világ

Gyászból

elsirattam mindenkit hogy életre kelhessetek
számúztem röpke pillanatokra a gyászt
hosszú és rögzös volt az út
de a gyümölcsök látványa mindent feledtet

azóta gurgulázás és zenélő körforgó
folyton ismétlődő hangja
szívet bizsergető monotonía
tölti meg élettel a lakást

Jegyzetek

bőrükre jegyzetelem álmaim
mint irkalapokra
hogy aztán minden fürdetés után
lesikáljam róluk és
tisza testükre éjszaka kiülhessenek
a saját álmaik

Növekvés

a folyton evő és alvó csecsemők
néhány röpke hónap alatt
mocorgó rúgkapáló felkönyökölő forgó mászó
a lakást keresztül-kasul felfedező csibészek lettek
kortyolgatom a szemeikben gyűlő
gyöngyöző örömet
miközben szemem sarkában gyülekeznek
az öröm szülte ráncok

Angyalszárnyak

csecsemőálom-illatban
csend mélyében
nő nagyra éjszaka
rügyező angyalszárnyatok

Pénzes Tímea (Érsekújvár, 1976) költő, prózaíró és műfordító, jelenleg Budapesten él. Az ELTE-n végzett, ott is doktorált. Eddig öt fordításkötete és kilenc saját könyve (*Vetkőzés avagy Beismerő vallomás*, *Egy férfi – A férfi*, *Rezdülések*, *Madagaszkári napló*, *Mesél a múlt*, *Drámák*, *Namíbia sivatagjai és szavannái*, *Jégország*, *Kavicsok*) jelent meg. Szépirodalmat fordít német, szlovák és cseh nyelvből. Irodalmi és fordítói ösztöndíjai többek közt: Literárny Fond, Literarisches Colloquium Berlin, Székely János drámaírói ösztöndíj, Nemzeti Kulturális Alap alkotói ösztöndíj.

ADAPTÁCIÓS GUBANC

GUBANC

Bár első látásra egyértelműnek tűnhet az adaptáció fogalmának meghatározása (legelőször mindenkinek valószínűleg az irodalmi művek színpadi vagy filmes feldolgozásai jutnak eszébe), valójában azonban nagyon is problematikus. Részben azért, mert képtelenség egy elmélettel lefedni az adaptáció minden aspektusát – gondoljunk csak a történelmi, kulturális, kontextuális, ideologikus és gazdasági szempontokra, amelyek az utóbbi évtizedekben megjelentek az addigi szemiotikus, textuális, generikus (generic) és mediális aspektusok mellett, s akkor még az intertextuális és intermediális aspektusról nem is beszéltünk (ld. bővebben Elliott 2013). Másrészt az adaptációk legfőbb jegye, mondhatni ontológiai tulajdonsága éppen a változékonyság, ami lehetővé teszi túlélésüket, hogy adaptálódni tudjanak az örökké új feltételekhez – ez az, ami szintén megnehezíti fogalmi megragadhatóságukat.

A film megjelenése óta jelent meg az igény, hogy az adaptációk elméletével behatóbban foglalkozzunk, hiszen ez az a médium, amely – úgy tűnik – leginkább él az adaptációk adta lehetőségekkel. Vajdovich Györgyi hívja fel a figyelmünket arra, hogy a mozgókép megjelenésének első izgalmai után (történetesen, hogy a kép mozog) hamarosan megjelent az igény arra, hogy minél hosszabb és bonyolultabb történeteket mondjon el a film. Kézenfekvő volt tehát, hogy a filmek történeteket „kölcsonöztek” az irodalomból, mivel ez megkönnyítette munkájukat, s a téma kiválasztása helyett a filmre vitel (a technika) kérdéseivel foglalkozhassanak. „A korai adaptációknak volt azonban olyan előnyük is, amely ma már nem játszik

szerepet: mivel a néző jól ismerte a történetet, a filmnek nem kellett hosszú időt elfecsérelnie a szereplők, a helyszínek és a situáció bemutatására. Egyes esetekben el is hagyták ezeket az elemeket.” (Vajdovich 2006, 678.) A némafilm korszakában ez a szempont még fontosabb volt, ezért nyúltak a rendezők olyan témákhoz, mint Krisztus élete, vagy olyan bestsellerekhez, mint a *Tamás bátya kunyhója* Beecher Stowe-tól. Másrészt, ezek a címek garantáltan becsalogatták a nézőt a moziba.¹

S bár a történetek „kölcsonözése” nem csupán a film sajátossága, mégis, főként erre a műfajra jellemző, hogy a jelenség gyakran negatív megítéléssel szembesült – főként az olyan véleményekre gondolunk itt, amelyek az adaptációk másodlagosságát, s az irodalmi mű „eredetiségét” hangsúlyozzák. (Erre a felvetésre bármely eredetkritikát válaszul hozhatnánk, álljon itt Király Hajnal nagyon frappáns megfogalmazása: „A szövegközpontú megközelítés szerint egy szöveg eredete mindig egy másik szöveg: ekképp az »eredeti szöveg« megnevezés önmagában egy paradoxon, hiszen az »eredeti« mint »abszolút első« tulajdonképpen *eredetnélküliséget* jelent.” [Király 2007, 88.]) Ez az, amit az adaptációelmélet a hűségelv, hűségelmélet vagy hűségkritika kérdésének nevez, s amely az adaptációs folyamatok sokféle tipológiáját hozta létre, mint például a Wagner-féle transzpozíció–kommentár–analógia, vagy az Andrew-féle kölcsonözés–keresztelés–transzformáció (említi például Hutcheon 2006, magyarul ld. Hutcheon 2014) hármait stb., amelyek aszerint kategorizálják az adaptációkat, hogy milyen mértékű az egyezés az „eredeti” és az adaptáció között.

A 2013-ban megjelent *Adaptation Studies* című tanulmánykötet (szerkesztői Jørgen Bruhn, Anna Gjelsvik és Eirik Frisvold Hanssen) sorra veszi az adaptációs kutatásokat érintő új kihívásokat és új irányokat, amelyek olyan fogalmak mentén ragadhatók meg leginkább, mint a hűségelv kérdése, a textuális hálózati hatások, az adaptációk kétirányú értelmezése, illetve olyan elgondolások segítségével, amelyek az adaptációkat a kulturális folyamatok átfogó nagy elméletek (grand theories) részeként értelmezik (Bruhn–Gjelsvik–Hanssen 2013) – mindezeket röviden összefoglaljuk.

Annak ellenére tehát, hogy a hűségelvet² érintő diszkurzust mára már többszörösen is elvetették,³ mégsem lehet teljesen figyelmen kívül hagyni. Hiszen az adaptációról beszélve önkéntelenül is összehasonlításokba ütközünk, s ha ezt az összehasonlítást nem hátrányként, negatív értelemben használjuk, akkor az egyik szöveget a másikhoz való viszonyában vizsgálhatjuk, kimutatva azok hasonlóságait és különbözőségeit az egyes szinteken (gondolhatunk itt főként az intermedialis kutatást, vagy a médiaelméletet érintő kérdésekre).

Egy következő kitapintható elmozdulás az adaptációkutatásban, hogy az úgymond egy-az-egyhez kapcsolaton túllépve (ami általában egy regényt mint forrást és egy filmet érintett) az adaptációkat átfogóbban, a kulturális és textuális hálózatok függvényében értelmezik, ahol bármilyen textuális jelenség s a hatások bonyolult összefüggései is teret kaphatnak. Mindez összefügg azzal is, hogy az adaptációs folyamat többé nem értelmezhető kizárólag egyirányú (one-directional) jelenségként, amely egy forrástól egy bizonyos eredmény felé mutat, sokkal inkább dialektikus folyamatként ragadható meg, amelynek során a forrás maga is változik, alakul. Jørgen Bruhn tanulmányában Borges irodalomértelmezését hívja segítségül, aki az irodalomtörténetet is egy nyitott és képlékeny struktúraként fogalmazta meg, amely képes mindig újrastrukturálni önmagát, mihelyst egy újabb nagy hatású mű megjelenik az irodalmi színtéren. Gondoljunk csak arra, hogy James Joyce *Ulyssésének* megjelenése visszahatótt Homérosz *Odüsszeiájának* értelmezésére is (ld. Bruhn 2013, 69.). Továbbá Bruhn ide-sorolja azt a jelenséget is, amikor például egy regény újabb kiadásának borítóján képi vagy szöveges utalások jelennek meg annak filmes adaptációjára (73.) – nézzük csak meg az Európa Zsebkönyvek sorozatból Ken Kesey *Száll a kakukk fészkére* című regénye magyar fordításának címlapját, ahol Jack Nicholson láthatjuk a nagyszerű Forman-filmből, vagy a *Tágra zárt szemek* című Arthur Schnitzler-elbeszélés Stanley Kubrick-féle adaptációjából Nicole Kidmant kétféle Kalligram-béli kiadásának borítóján is stb., hogy a populárisabb műfajok példáit már ne is említsük.

Végül, de nem utolsó sorban az adaptációkutatásban olyan törekvések jelentek meg, amelyek az adaptációkat nem önmagukban, hanem kulturális jelenségként, így a kulturális átvitel (transfer), textualitas, médiaspecifikumok és intermedialitás kontextusaiban vizsgálják. Utalhatunk itt John Bryantra, aki a „képlékeny szöveg” (fluid text) fogalmát az adaptációkra is alkalmazza, s ebből a nézőpontból „a műalkotás [tulajdonképpen] változatainak együttese; a *kreativitás* meghaladja a magányos író, az *írás* pedig kulturális esemény, amely túlmutat a médiákon” (Bryant 2013, 47., ford. K. K.). A képlékeny szöveg tehát tulajdonképpen bármely mű, amelyik több változatában létezik, s amelyek esetében a változatok létrejöttének elsődleges oka valamiféle átdolgozás. Bryant az adaptációkat „kulturális átdolgozásokként” értelmezi, s a folyamatot a fordításhoz hasonlítja, hiszen miként a fordítók, úgy az adaptálók is új vagy más közönségek számára transzformálják át a szöveget, s ezáltal új körülményeket, problémákat szólítanak meg az adott kultúrán belül (Bryant 2013, 48.). A szerző továbbá kategóriákat állít fel, s különbséget tesz az adaptáció mint a származtatott (originating) mű *bejelentett újramondása* (announced retelling) s az *adaptív átdolgozás* (adaptive revision) között – az utóbbi az előbbihez képest kevésbé átfogó, sokkal inkább parciális jellegű –, de mindkettőt a származtatott vagy kölcsönzött szöveg *változatainak* (version) tekinti (uo.).

Említhetjük továbbá Linda Hutcheont, akinek 2006-os *A Theory of Adaptation* című kötete (amely azóta egy 2012-es második bővített kiadást is megélt) egy posztmodern elmélet, amely egyfajta formális és kulturális szintézisre törekszik. Már az angol címben szereplő határozatlan névelő is arra utal, hogy az övé *egy az* elméletek közül. Hutcheon felfogásában az adaptáció fogalmába ugyanúgy beletartoznak a videojátékok, élményparkok, honlapok, különböző zenei feldolgozások (cover verziók), képregényalbumok, operák, musicalek, balettek, színpadi- és rádiójátékok, mint a szélesebb körben tárgyalt mozifilmek és regények. „Elmélete inkább pastiche, mint rendszer, homályos határokkal, amely határok képlékenységet egyes tudósok üdvözlik, mások elégtelennek találják” – írja róla Kamilla Elliott (2013, 30–31., ford. K. K.). Elliott egyébként szintén azok között van, akik nem úgy gondolják, hogy az adaptációkutatónak egyezésre kellene jutniuk egy egyetlen – mindenki által elfogadott elmélet vagy módszertan kapcsán, hiszen ez bármely terület halálát jelentené. Szerinte az adaptációknak olyan elméletekre és elméletirókra van szükségük, amelyek/akik *hozzájuk* alkalmazkodnak (kiem. Elliott, uo. 32.). „Az adaptációk arra tanítanak bennünket, hogy az elméletek nem jelezhetnek előre (predict) és nem vonatkoztathatók minden adaptációra minden időben és térben, nem csupán azért, mert

maga a terület túl nagy, de azért is, mert az adaptációk folyamatosan változnak és alkalmazkodnak (adaptálódnak).” (Elliott 2013, 34., ford. K. K.)

Elliott szerint „egy valóban interdiszciplináris adaptációelméletnek túl kell mutatnia az általános tudományos gyanúsítgatásokon, hogy *minden* tudományágat magába foglalhasson” (kiem. Elliott, Elliott 2013, 37. ford. K. K.). A szerző a posztmodern pastiche és a posztstrukturalista rendszertelenség (randomness) helyett Griselda Pollock javaslatával tud leginkább azonosulni, aki Mieke Bal „utazó fogalmakról” (travelling concepts) szóló munkájától inspirálódva – az egyes diszciplínákat átszövő fogalmi fonal felgöngyöltésére ösztönöz. Hiszen ez lehetővé teszi az adaptációs kutatások közötti formális/kulturális szakadékok áthidalását, mivel megengedi a fogalmak átjárhatóságát (concepts to travel) az egyes területek között (uo. 36.).

Egyetértünk Elliotttal, miszerint problematikus, s kissé kaotikusnak tűnhet Hutcheon adaptációfogalma, hiszen olyan jelenségeket próbál közös nevezőre hozni, amelyek meglehetősen különböző irányba mutatnak (gondolunk itt a képregények, mozifilmek, videojátékok, élményparkok stb. adaptációként való értelmezésére), Hutcheon viszont jól látja, hogy a jelenség, az adaptációs igény az élet minden területén jelentkezik,⁴ s ilyen szempontból Hutcheon listája (ti. hogy mi sorolható az adaptáció fogalmába) akár tovább bővíthető, hozzáadva például az irodalomórát, illetve az azokat leíró óravázlatokat.

Hutcheon az adaptációt a darwini evolúciós elméletre vezeti vissza, amely szerint a genetikai adaptáció lényegében egy adott környezethez való alkalmazkodás képességét jelöli. Szerinte ez a nyilvánvaló párhuzam sokkal előremutatóbb annál, mintha a hűségelv szempontjából vizsgálnánk az adaptációt, amely olyanira rátelepedett az adaptációkról folytatott diskurzusra, s annak negatív megítélését eredményezi, másodlagos jellegét hangsúlyozza. Tehát szerinte úgy kell tekintünk a narratív adaptációra, mint egy mutációs és alkalmazkodási folyamatra, melynek során egy történet beilleszkedik egy adott kulturális közegbe. Az adaptáció során pedig a történetek változnak, hiszen senki nem állíthatja, hogy azok nem megváltoztathatatlanok az idők során. S a legéletrevalóbbak nemcsak hogy túlélnek, de virágoznak, burjánzanak. A hutcheoni adaptációelmélet tehát tulajdonképpen a narratív adaptációjának narratív elmélete.⁵

Hutcheon az adaptációt három szempontból látta – lényegében a mű, a szerző és a befogadó nézőpontjai felől közelíti meg az adaptációkat (ld. Hutcheon 2006, magyarul ld. Hutcheon 2014):

1. az adaptáció mint *formai entitás* (formal entity) vagy *végtermék* (product) – tulajdonképpen egy bi-

zonyos mű/művek bejelentett és széleskörű transzponálása. Egyfajta „átkódolás” egy másik médiumba, illetve műfajba, miközben változhat a keret vagy a kontextus;

2. *alkotófolyamat*ként az adaptáció aktusa minden esetben (újra-)interpretációt és (újra-)alkotást foglal magába, s csupán nézőpont kérdése, hogy „kiszajátításként” vagy „átmentésként” éljük meg ezt a folyamatot;
3. a *befogadás folyamatát* tekintve az adaptáció az intertextualitás egyik formája (amennyiben a befogadó egyaránt ismeri a forrásművet és az adaptációt), amelyet az emlékezetünkben lakozó más művek által – ezek variált ismétlésén keresztül –, palimpszesztusként értelmezünk.

Hutcheon adaptációfelfogása nem „médiumspecifikus”, ugyanakkor fontosnak tartja kiemelni, hogy az egyes médiumok és műfajok, amelyekbe és amelyekből a történeteket átültetjük – merthogy nála az adaptáció alapvetően a narratíva adaptációja –, nemcsak hogy „formai létezőkként” jelennek meg, hanem ugyanakkor a közönség lekötésének különböző módjait képviselik, amelyeket hiba lenne egyfajta hierarchiába állítani. „Mindegyikükre jellemző – különböző módokon és különböző mértékben – a »bevonás« képessége, csakhogy némelyek ezt azáltal teszik, hogy *elmondják* a történeteket (pl. regények és novellák); mások *megmutatják* azokat (pl. az előadó-művészet összes médiuma); megint mások a fizikai és kinestetikus *kölcsönhatást* is lehetővé teszik számunkra (mint a videojátékok és az élményparkok esetében).” (Hutcheon 2006, XIV.)

A továbbiakban a fenti három irányba mutató adaptációértelmezést vizsgáljuk meg részletesebben. S bár az egyes kategóriákat különválasztjuk, láthatjuk, hogy a határok – csakúgy, mint az adaptációk maguk – képlékenyek, időnként összemósódnak.

Adaptáció mint produktum

A definíciók általában azon a ponton kezdenek problematikussá válni, amikor az általános következtetések után a konkrét besoroláshoz érünk, s az adaptációelméletekre ez különösen igaz. Tulajdonképpen mi adaptáció, és mi nem az? Hutcheon úgy érzi, hogy az adaptációk fenti értelemben vett produktumként és (alkotó-, valamint befogadási) folyamatként való meghatározása elég tág ahhoz, hogy a filmes és színpadi produkciókon túl beleférjenek pl. a történelmi tárgyú képregények, zenébe ültetett versek, videojá-

tékok, az interaktív művészetek stb. Ugyanakkor lehetőség ad arra is, hogy különbséget tegyen, határokat húzzon: például a „széleskörű transzponálás” egyfajta terjedelmet sejtet – nála ugyanis az adaptáció fogalmába nem férnek bele az utalások, vagy ha a másik mű csupán kurta visszhangként jelenik meg, sem a zenei mintavétel (sampling) legtöbb példája (de nem mindegyik?!), mivel ezek a zenének csupán rövid töredékét kontextualizálják újra.

Az adaptációk produktumként való vizsgálata transzgenerikus, illetve intermediális látásmódot igényel, főként, ha egyetértünk Hutcheonnal, és az adaptációt a narratíva transzformációiként értelmezzük. A kanadai gondolkodó felhívja a figyelmünket arra, hogy az adaptációt (mint produktumot) gyakran hasonlítják a fordításhoz, valamint a parafrázishoz. A kortárs fordításmélet szerint a fordítás egyfajta szövegek és nyelvek közötti tranzakció, s ezért – Susan Bassnettet idézve – „egy interkulturális és intertemporális kommunikációs tevékenység” (Bassnett 2002, 10.). Bassnett ugyanitt azt is hangsúlyozza, hogy a fordítás a szövegek „túlélését” teszi lehetővé, létrehozva azok „utóéletét”, tulajdonképpen egy új „eredeti” egy másik nyelvben (ld. uo.). S mivel az adaptáció a leggyakrabban remedializáció is, a fordítás metaforája ebben az esetben az egyik jelrendszerből egy másikba való átültetést jelenti. Nem szabad azonban azt sem elfelejtenünk, hogy az adaptációk nem az „eredeti” szöveget transzformálják, hanem az adaptáló értelmezését, „és mivel ezen értelmezés is a nézők számára jelek által kodifikálva közvetítődik, egy szöveg adaptációja többszörös áttételt jelent” (Füzi–Török, 2006).

Király Hajnal szerint az irodalmi adaptáció terminus⁶ már önmagában is intermediális, sőt, pontosabban multimediális jelenség (Király 2007, 90.). Ha az intermediális megjelenési formáinak Irina O. Rajewski-féle felosztását vesszük alapul, az alapján vizsgálhatjuk az adaptációkat, hogy hogyan keverednek bennük az egyes médiumok⁷. Rajewsky a mediális transzpozíció–médiumkombináció–intermediális referencia hármasát jelöli meg az intermediális kapcsolatok lehetőségeiképpen. Mediális transzpozícióról (mint például a filmadaptációk) akkor beszélhetünk, amikor egy adott médium terméke egy másik médiumba helyeződik át. A médiumkombináció (az operát, színházat vagy a performanszokat sorolja például ide) kettő vagy több médium termékének kombinációját jelenti egy adott konstellációban. Harmadikként Rajewski az intermediális referenciát jegyzi (mint például bizonyos filmes technikák megidézése az irodalomban, az ekphraszisz), amelynek során az egyik médium egy másik médium termékére utal, s ebben a viszonyban konstituálja magát (ld. Rajewski 2006, 51–59.).

A médium kifejezés alatt nem csupán egy új struktúrát, hanem egyfajta kulturális szemantikai rendszert is kell látnunk, amelyek az átültetés során nem csupán aktualizálják az „üzenetet”, hanem saját jelentérendszerükbe illesztve fölül is írják azt. „Az adaptációk ennek megfelelően mintegy tételesen szemléltetik McLuhan azon kijelentését, mely szerint az új médium mindig tartalmává teszi a régi médiumot. Nem csupán az üzenet közvetítésének narratív módját, hanem a médium használatának tapasztalatát is, vagyis maga a használó válik tartalomává. Eszerint minden adaptáció nemcsak az *olvasóhoz*, hanem az *olvasóról* szól egyben, könyv és olvasója megváltozott viszonyát modellálja.” (Kiem. Király, Király 2007, 128.) Mind ezt legnyilvánvalóbban azok az adaptációk szemléltetik, amelyek az adaptáció aktusát teszik témájukká (ld. például az *Adaptáció* című filmet Spike Jonze rendezésében).

Az adaptáció mint alkotófolyamat

Azzal szinte minden adaptációval foglalkozó szerző egyetért, hogy „az adaptáció az irodalmi mű egy lehetséges interpretációja” (Zsigmond 2010). Tehát a klasszikus imitációhoz hasonlóan, az adaptálás sem szolgai másolás, hanem egyfajta kisajátítási folyamat, amelyben a feldolgozott anyagot a szerző a sajátjává teszi. Hutcheon Walter Benjaminget idézi, miszerint „a történetmesélés minden esetben a történetek ismétlésének művészete” (ld. Hutcheon 2014, 98.), s mivel az adaptáció a másolás nélküli ismétlés (repetition without replication) vagy másként fogalmazva a variált ismétlés (repetition with variation) egy formája, ezért a változás elkerülhetetlen. S újra Hutcheont idézzük: „Az alkotók ugyanazokkal az eszközökkel élnek, amelyeket a történetmondók mindig is használtak: gondolatokat aktualizálnak, konkretizálnak; egyszerűsítő válogatást visznek véghez, másrészt fokoznak, extrapolálnak; analógiákat alkotnak; kritizálnak vagy éppen elismerésüket fejezik ki stb. De a történet, amelyet elmesélnek, valahonnan máshonnan származik, nem újonnan alkotott. Mint a paródiák esetében, az adaptációk nyílt és értelmezői kapcsolatban állnak az elsődleges – általában jellemzően »forrásnak« nevezett – szövegekkel” (Hutcheon 2006, 3., magyarul: Hutcheon 2014, 99.).

Márton László író, drámaíró a forrás kérdését egyáltalán nem tartja relevánsnak a színpadi adaptációk kapcsán, hiszen véleménye szerint a drámaírók feladata nem az eredeti történetek kitalálása, hiszen még a nagy drámai korszakokban is a népszerű témákat

dolgozták fel – leggyakrabban a görög mítoszokat írták újra. De köztudott az is, hogy Shakespeare is máshonnan „kölcsonözte” témáit. Márton tulajdonképpen minden színpadi művet adaptációként értelmez, mert szerinte nem releváns, hogy az, amiből kiindul, a mindennapi életből, a történelem eseményeiből vagy éppen egy irodalmi műalkotásból való. Szerinte sokkal lényegesebb a „hogyan” kérdése: „Én nem látok lényeges különbséget aközött, hogy valaki egy közismert regény közismert eseménysorát, egy újsághírt, riportot, krónikát [...], személyes élményt, személytelen halmányt, fejében kavargó fantazmagóriákat, isteni kinyilatkoztatást, ördögi kísértést vagy valami mást adaptál-e vagy ezek keverékét. Különbséget [...] jó és rossz művek, működő és működésképtelen szituációk, átgondoltságok és átgondolatlanságok, stílus és stílustalanságok között látok.” (Idézi Deres 2004, 119.)

Az adaptációk alkotófolyamatként való vizsgálata felveti a szerző kérdésének problémáját. A *Szerelmes Shakespeare* című film kapcsán írja Király Hajnal: „A film maga áladaptáció, amennyiben nem Shakespeare *Rómeó és Júliá*jának, hanem egy másik író – Tom Stoppard posztmodern drámaíró – bravúros szöveggönyvének adaptációja. Stoppard pedig – a műalkotás és szerzője autoritását, autonómiáját, zárt egységét tagadó gesztusként – valóban szöveggé konvertálja Shakespeare remekművét azáltal, hogy azt egy tágabb szövegbe, szociális-társadalmi-kulturális kontextusba, intertextuális hálóba helyezi.” (Király, 2007, 67.) Shakespeare tehát ebben az esetben nem a szöveg integritásáért felelős szerző (s ilyen pozícióról az adaptációk kapcsán eleve problematikus beszélni), hanem egy „tényező”, a szöveget körülölelő kontextus része, amely tulajdonképpen segít(het)i a szöveg értelmezését. Király ugyanitt *író és szerző* különbségét hangsúlyozza, „az előbbi a szöveget belülről, annak részeként, folyamatként szervezi, míg a szerző külső, a 18–19. századi irodalmi intézmény diszkurzusa által szentesített tényezőként lezárja azt és ezáltal műalkotássá teszi.” (Kiem. Király, 2007, 67.) Valószínűleg azért is beszélhetünk éppen Shakespeare kapcsán az ikonikus szerzőség dekonstrukciójáról, hiszen az újabb Shakespeare-kutatás is erre épül. Miként azt Király is hangsúlyozza, Shakespeare életművét nehézkes lenne meghatározni a szerzőség szempontjából, hiszen például színjátékai „félirodalmi nyersanyagoknak” számítottak, amelyeket azok színpadi megjelenítései tettek „befejettekké”, s a szövegek tulajdonosai is az azokat játszó társulatok, illetve később a kiadó volt. A szerzőnek ilyen értelemben – s miként arra Foucault is utal a *szerző-funkció* fogalmának egyik meghatározásával – leginkább a szövegek közti kapcsolat létrehozásában van szerepe.⁸ „Az adaptáció esetében két szerző-funkció találkozása az intertextuális és in-

termediális kapcsolatok komplexitását, és egyben az olvasó-néző-funkció felértékelődését vonja maga után. (Király 2007, 69.)

Az adaptáció mint az intertextualitás egy megvalósulása

Az adaptáció fogalma feltételezi, hogy ha egy műről és annak adaptációjáról beszélünk, az előbbi időben megelőzi az utóbbit. Tulajdonképpen jelen és múlt szembenállásáról beszélhetünk – legalábbis ami a művek megalkotásának idejét jelenti. Hutcheon ezzel kapcsolatban egy másik írásában (*In Defence of Literary Adaptation as Cultural Production* – Hutcheon 2007) könyv és film kapcsolatát elemezve arról ír, hogy előfordulhat, hogy az irodalmi „forrásmű” tapasztalati szempontból másodlagossá válik – abban az esetben, ha a befogadó először látta a filmet, s utána olvasta a könyvet. Ilyenkor az olvasás közben az olvasó úgy „látja” a szereplőket, ahogyan azokat a rendező elképzelte. Tehát a befogadást tekintve kisebb a jelentősége annak, hogy egy mű bejelentett vagy nem bejelentett adaptáció. Ha a befogadó nem ismeri az előzményt, a kérdés tulajdonképpen az, tudja-e értelmezni az adaptációt az adaptált mű ismerete nélkül.

Az olvasó, néző vagy a hallgató számára az adaptáció mint adaptáció (ti. amit adaptációként él meg) kétségkívül az intertextualitás egy fajtája, amennyiben a befogadó ismeri az adaptált szöveget. Hutcheon egyenesen „palimpszesztikus intertextualitásként” (Hutcheon 2006, 22.) jelöli az adaptációt, ha azt a befogadási folyamat felől tekintjük, s bár annak értelmezése a mindenkori jelenben történik, minden esetben a hagyomány újraértelmezését is érinti. Várad Ágnes minderről a következőket írja: „A megértés – a palimpszeszt struktúrájában maradván – a mindenkori felső réteg dekódolásának aktusában megy végbe. A hagyomány így a múlt darabjainak a jelenben történő értelmezése. Megértés nélkül hagyomány mint olyan – most itt szűkebb értelemben vett írásbeli tradícióról beszélek – nem létezhet” (Várad 1996).

A genette-i transztextualitás fogalma – vagyis „mindaz, ami a szöveget nyilvánvaló vagy rejtett kapcsolatba hozza más szövegekkel” (Genette 1996, 82.) – megkerülhetetlen a palimpszesztről, valamint az adaptációkról folytatott diszkurzusban is. *Transztextualitás* című írásában a szövegek közötti viszonyok lehetséges rendszerét foglalja össze.

1. Elsőként az **intertextualitást** sorolja fel a szerző, amelyet „két szöveg együttes jelenlétéből fakadó

kapcsolatként” (uo. 82–83.) definiál. Ennek explicit formája az idézet (jelölt és szó szerinti), kevésbé explicit a plágium (nem bevallott, de szó szerinti), legkevésbé explicit a célzás (kevésbé szó szerinti). Fontos hangsúlyozni, hogy az intertextuális kapcsolat (Genette itt Riffaterre-t magyarázza) „inkább [...] egy adott alakzathoz (részlethez) kapcsolódik, mintsem az együttes struktúrájában vett műhöz” (uo. 84.).

2. A második az a transztextuális kapcsolat, amely a tulajdonképpeni szöveg és annak **paratextusa** között áll fenn – cím, alcím, előszók, utószók, jegyzetek, illusztrációk, borító stb., amelyek a szövegnek egy (változó) környezetet teremtenek.
3. A következő a **metatextuális**, „általában »kommentárnak« nevezett kapcsolat, amely egy szöveget ahhoz a másik szöveghez köt, amelyről beszél, de amelyet nem feltétlenül idéz (idézik meg), sőt végső soron akár meg sem nevez” (uo. 85.).
5. Genette ezután (ötödikként!) az **architextualitást** említi, amely tulajdonképpen a rendszerbeli hovatartozást jelöli paratextuális szinten (címbelit vagy cím alattit, mint pl. *Költemények* vagy *regény*). Ha a jelölés elmarad, az valószínűleg azért, mert a hovatartozás evidens, vagy éppen azért, hogy bármiféle kategorizálást elkerüljön. Genette szerint végső soron nem is a szöveg, hanem a befogadó dolga, hogy meghatározza annak műfaji helyzetét.
4. Végül Genette visszatér a negyedik kategóriára, s részletesen tárgyalja azt, amit ő **hypertextusnak** nevez. Ez az a textuális viszony, ami az adaptációk szempontjából is meghatározó. „Ide sorolok minden olyan kapcsolatot, amely egy B szöveget (ezt *hypertextusnak* fogom nevezni) egy korábbi A szöveghez fűz (ez utóbbit pedig – természetesen – *hypotextusnak* nevezem), melyre nem kommentárként fonódik rá” (uo. 86.). Tehát a metatextussal ellentétben itt az A és B szöveg is fikciós mű, amit a befogadó irodalomként értékel. Genette példaként hozza, hogy az *Ulysses* és az *Aeneis* az *Odüsszeia* hypertextusai, a műveletet pedig *transzformációnak* nevezi. Genette egyenesen azt állítja, hogy „nincs olyan irodalmi mű, amely – valamilyen fokon és

az olvasatoktól függően – ne idézne fel valamely másik művet, ebben az értelemben tehát minden mű hypertextuális” (uo. 89.), s ez tulajdonképpen Kristeva intertextualitás-fogalmára rezonál. Csak-hogy egyes művek nyilvánvalóbban, explicitebben azok, mint mások. Itt nyomatékosítani kell az „olvasatoktól függően” kifejezést. Viszont ha abból indulunk ki, hogy egy mű interpretáció nélkül nem létezik, akkor hypertextuális viszonyról sem beszélhetünk, ha azt az olvasó nem tudja értelmezni, kibontani. Nem beszélve arról, hogy Hutcheon szerint az is értelmezés kérdése, hogy mit tekintünk „eredeti szövegeknek” (original texts in their own right) vagy adaptációnak.

Látható, hogy az adaptációról szóló diszkurzus sok irányba fut és sok az elvarratlan szál, viszont az olvasatok mintha mindig az olvasó/értelmező kezében futnának össze. Ha azonban a folyamat itt nem ér véget, hanem az értelmezés továbbírja önmagát, akkor további szempontok kerülnek be a folyamatba. Ez lehet az, amiről Király ír: „A szó mindig valaki másnak a szájából jön, félig mindig valaki másé. Akkor válik valaki sajátjává, amikor a beszélő betölti saját intenciójával, akcentusával, amikor kisajátítja a szót, adaptálva azt saját szemantikai és expresszív intenciójára. Azonban ez a birtokviszony sem végleges vagy egyoldalúan autoriter, mindig mások szavaihoz idomul.” (Király 2007, 93.) Így jutunk el a dialógus fogalmához, amelyben épp a birtokviszony lesz a legkevésbé fontos, hiszen nem az a kérdés, kinek a szövege, kinek az értelmezése, hiszen „a dialógusként tekintett fordításban vagy adaptációban a szó sosem válik egyik vagy másik beszélgető fél tulajdonává, nem rögzül egyik mellett sem, létmódját sokkal inkább a közöttiség, a viláldzás, a heterotópia jellemzi” (uo.).

Az adaptációkat tehát áthatja az intertextualitás, intermedialitás, vagy az interakció. Olyan közegről van itt szó, amelyben a vélemények kicserélődnek, amely élő és eleven, és amelyet nem egy elképzelt ideális (és elérhetetlen) kényszerképzet irányít, hanem abból indul ki, ami van, és a változó igényeket szem előtt tartva állandóan változik, alkalmazkodik, *adaptálódik*.

BIBLIOGRÁFIA

- BASSNETT, Susan. 2002. (1980). *Translation studies*. [online]. New York–London: Routledge http://elearning2.uniroma1.it/pluginfile.php/136809/mod_resource/content/1/Translation%20Studies%20-%20Susan%20Bassnett.pdf [2015. 03. 25.].
- BRUHN, Jørgen. 2013. Dialogizing adaptation studies: From one-way transport to a dialogic two-way process. In Jørgen Bruhn – Anna Gjelsvik – Eirik Frisvold Hanssen (szerk.). *Adaptation studies: new challenges, new directions*, London: Bloomsbury Academic
- BRUHN, Jørgen – GJELSVIK, Anna – HANSEN, Eirik Frisvold (szerk.). 2013. *Adaptation studies: new challenges, new directions*, London: Bloomsbury Academic
- BRYANT, John. 2013. Textual identity and adaptive revision: Editing adaptation as a fluid text. In Jørgen Bruhn – Anna Gjelsvik – Eirik Frisvold Hanssen (szerk.). *Adaptation studies: new challenges, new directions*, London: Bloomsbury Academic, 47–67.

- DERES Péter. 2004. Hol kezdődik a dráma, hol végződik a próza? In *Iskolakultúra* 22. évf., 5. sz. 115–121.
- ELLIOTT, Kamilla. 2013. Theorizing adaptations/adapting theories. In Jørgen Bruhn – Anna Gjelvik – Eirik Frisvold Hanssen (szerk.). *Adaptation studies: new challenges, new directions*, London: Bloomsbury Academic, 19–45.
- FOUCAULT, Michel. 1999. Mi a szerző? Ford. Erős Ferenc és Kicsák Lóránt. In uő. *Nyelv a végtelenhez*. [online]. Debrecen: Latin Betűk <https://hu.scribd.com/doc/98397923/Foucault-Michel-Mi-a-szerz%C5%91> [2015. 03. 25.].
- FÜZI Izabella – TÖRÖK Ervin. 2006. Verbális és vizuális intermedialitás: törés, fordítás vagy párbeszéd? In uő. *Bevezetés az epikai szövegek és a narratív film elemzésébe*. [online]. Szeged, <http://mmi.elte.hu/szabadbolcseszlet/mediatar/vir/tankonyv/intermedia/index.html> [2015. 03. 25.].
- GENETTE, Gérard. 1996. Transztextualitás. Ford. Burján Mónika. In *Helikon*. 42. évf. 1–2. sz. 82–90.
- HUTCHEON, Linda. 2006. *A theory of adaptation*. New York–London: Routledge
- HUTCHEON, Linda. 2007. In Defence of Literary Adaptation as Cultural Production. In *M/C Journal*. [online]. 10. évf. 2. sz. <http://journal.media-culture.org.au/0705/01-hutcheon.php> [2014. 03. 28.].
- HUTCHEON, Linda. 2014. Elmélkedés az adaptációról. Ford. Kuklis Katalin. In *Kalligram*. 23. évf. 12. sz. 98–102.
- KIRÁLY Hajnal. 2007. *Könyv és film között. A hűségelv feloldásának elméleti koordinátái az adaptációértelmezésben*. Doktori disszertáció. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem
- RAJEWSKY, Irina O. 2006. Intermediality, Intertextuality, and Remediation: A Literary Perspective on Intermediality. In *Intermedialitás*. [online]. 2006, 3. évf., 6. sz. 43–64. http://cri.histart.umontreal.ca/cri/fr/intermedialites/p6/pdfs/p6_rajewsky_text.pdf. [2011. 6. 12.].
- VAJDOVICH Györgyi. 2006. Irodalomból film. A filmes adaptáció néhány kérdése. In *Nagyvilág*. 51. évf. 8. sz. 678–692.
- VÁRADI Ágnes. 1996. Megőrzés és felejtés – Palimpszeszt. In *Palimpszeszt*. [online]. 1. évf. 1. sz. http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/01_szam/02.htm [2014. márc. 28.].
- ZSIGMOND Adél. 2010. A filmes adaptáció mint értelmezői művelet. In *Látó*. [online]. 21. évf. 2. sz. 94–100. <http://www.lato.ro/article.php/A-filmes-adaptacio-mint-ertelmezoi-muvelet/1607/> [2014. 03. 28.].

JEGYZETEK

- Az adaptációk nem elhanyagolható pénzügyi sikerének kérdésével is foglalkozik Linda Hutcheon *A Theory of Adaptation* című kötetében (Hutcheon 2006, illetve részlete jelent meg magyar fordításban, ld. Hutcheon 2014).
- „A hűségelmélet az adaptációt hatalmi viszonyként értelmezi, amelyen belül az adaptáló, a másodlagos szöveg létrehozója legfeljebb *ekvivalenciára* törekedhet, mindvégig tudatában lévén annak, hogy valaki *másnak* a szövegét alkotja újra, amely szöveghez alázattal viszonyul.” (Kiemelés: Király, Király 2007, 92.)
- Ennek az irodalma hosszú listát eredményezne, s ezt most mellőzzük. Szemléltetésképpen Hutcheonra hivatkozunk, aki felsorol néhány kifejezést, amelyekkel bizonyos szerzők az adaptációkat illették, mint pl. hűtlenség, áruulás, deformáció, perverzió, hamisítás, beavatkozás, megbecstelenítés stb. Ebből is láthatjuk, mennyire morális szempontok szerint ítélik/teik meg egyesek az adaptációkat.
- „Az adaptáció korszakát éljük, amelyben a felnövekvő generációk a *Hamlet*et Zeffirelli adaptációjában, Mel Gibson főszereplésében ismerik meg először. A popularizáció vádja is hárrítható azzal, hogy Shakespeare drámái, akárcsak a 19. század regényei, már magukban popularizációk: a bibliai, mitológiai történetek, legendák, az »arisztokratikus« románcok másodfokú szövegei. A popularizáció tehát nem devalválódást, egyszerűen csak repopularizációt jelent, amelynek kulturális hatása [...] egyáltalán nem elhanyagolható mértékű.” (Király 2007, 166.)
- Ugyanakkor például a videojáték-adaptációk elemzése során rámutat, hogy ott kevésbé a történet, mint inkább a történetvilág adaptálódik, amelyet „heterokozmosznak” is nevez – teret adva így több más lehetséges történetnek (ld. Hutcheon 2006, 13–14.).
- Az irodalmi adaptáció kifejezést problematikusnak tartjuk. Hiszen, ha jól értjük, olyan adaptációkra kell itt gondolnunk, amelyek „eredeti” egy irodalmi műalkotás. Ezzel szemben a filmes vagy zenei adaptációk esetében a jelzők az új médiumot jelölik, nem a kiindulási pontot.
- Rajewski egyébként az intertextualitás-fogalom remedializálásaként értelmezi az intermedialitás jelenségét.
- „A szerzői név bizonyos értelemben a szövegek határain mozog, elválasztja őket, letapogatja széleiket, kifejezésre juttatja vagy legalábbis jellemzi létezés módjukat. Manifesztálja a diskurzus bizonyos csoportjainak jelenlétét és visszatul arra, hogy e diskurzus milyen státuszt foglal el egy adott társadalmon és kultúrán belül.” (Foucault 1999)

Kuklis Katalin (1983): színházi neveléssel foglalkozik. Disszertációját – amelynek egyik fejezete az itt olvasható tanulmány – a pozsonyi Comenius Egyetem magyar tanszékén védte meg.

GARA LÁSZLÓ

Gondolatok az *Anthologie de la poésie hongroise*-ről

KÖLTÉSZETI KÁNONJA

1. Bevezető

Az emlékezet, s ezen belül is a kulturális emlékezet a mai tudományos viták egyik központi témája. Amikor Gara László szellemi hagyatékával vetünk számot, óhatatlanul ebbe a kérdéshorizontba helyezkedünk bele: az emlékezés avagy a múlthoz való viszony, a nemzeti és kollektív identitásképződés, illetve a kulturális folytonosság avagy hagyományteremtés kérdéshorizontjába, amit Jan Assmann „a kulturális idő konstrukciójának” nevez¹.

Az általam feltett kérdés a következő: miként értelmezhető Gara László 1962-ben – a nagynevű Seuil kiadónál kiadott – *Anthologie de la poésie hongroise* című munkája² mint kánonkövető, ill. kánonképző alkotás, mi több aktus. Másképp: hogyan közvetítődik, hagyományozódik a francia nyelvű antológia által a magyar irodalom líratörténeti öröksége, s milyen tanulságokkal szolgál ma újraolvasni-újraértelmezni azt.

Milyen képet ad ez a válogatás a korabeli, ill. a mindenkor francia olvasó számára a magyar költészetről s annak nyolcszáz éves történetéről? Sőt, tovább megyek: vajon nem olvasható-e a „zöld” antológia egyfajta *irodalomtörténet*ként, olyan szöveggént, mely igen erőteljes, koncepciózus képet rajzol a magyar irodalom-, azaz líratörténetről nem pusztán az egykori vagy a mai francia olvasó, de a mindenkor magyar olvasó elé is? Ahhoz hasonlatosan, ahogy Kosztolányi cikkei, s még inkább Babits vagy Eliot esszéi úgy bontanak

ki egy határozott irodalomtörténeti víziót, hogy nem öltik irodalomtörténeti kézikönyv formáját.

Kérdéseim sorába tartozik továbbá, hogy a Gara-féle 1962-es szelekcióhoz, költészetfelfogáshoz mennyiben kapcsolódik, s attól mennyiben tér el a mai magyar irodalomszemlélet (amennyiben egyáltalán beszélhetünk ilyenről mint egységes elvről), főképp a XX. század költészetének, a líratörténeti modernségnek vonatkozásában. Az általam vázolt problémák közé tartozik, hogy mely költői életművek esetében rendeződött át erőteljesen a kánon, s melyek esetében kevésbé. E kérdésirány annál inkább relevánsnak tűnik, hogy Gara László magyar „költészet-története” – egy párizsi magyar emigráns műveként – maga is két kultúra metszéspontjában született meg: alkotó-szerkesztője a maga kánonját, szerkesztői és fordítói szemléletét nem csak a magyar, de a francia líratörténeti hagyomány, ill. a korabeli francia irodalmi közízlés hatására alakította ki. Másként fogalmazva, Gara koncepciójára a – legközelebbi barát, Illyés és a többi számára fontos magyar alkotó hatása mellett (Ottlik, Mészöly, Déry stb.) – nyilvánvalóan az általa frekvenciózott francia író/költő-barátok látásmódja is befolyással volt. Vagyis az *Antológia* nem csak befogadása során, de már keletkezésében is a „magyar-francia” kulturális párbeszéd integráns része volt.

Sőt, a kérdést meg is fordíthatjuk: tanulságosnak látszik ugyanis, hogy melyek azok – az antológia idején magyar közegben is kanonikusnak mondható – költői életművek, melyek ma nem kapnak elég olva-

sói, s főképp szakmai figyelmet, többé-kevésbé kiszorulva a mai kánonból. Gondolok itt például Vas István, Nagy László, Juhász Ferenc vagy Kormos István életművére, melyeket a francia nyelvű antológia kontextusában lehetővé válik újraolvasnunk-újraértékelnünk.

Nem túlzás tehát azt állítani, hogy az 1962-es Gara-antológia valóságos komparatistikai csemege.

A költészet a magyar irodalomnak kezdettől fogva egyik legfőbb műfaji erőssége volt: a magyar költészet alkotásai mindig is az európai líra csúcsteljesítményei közé tartoztak. Gara László híres antológiájának jelentősége e szempontból is felbecsülhetetlen, hiszen a magyar irodalmi hagyományok talán legerősebbikét tudta és tudja ma is közvetíteni a francia kulturális közeg felé. Így kerülhet be a magyar líra nyolc évszázada az egyetemes könyvtárba, hiszen – Gadamerrel szólva – „nyelvileg hagyományozhatónak” mutatkozik.³

2. A magyar irodalom külföldi fogadtatása a Gara-antológia nyomán

A Nyugat 1930/10. számában publikált, *Magyar irodalom Franciaországban* című cikkében Gara László – a Babitséhoz hasonló – szkepszissel látja a magyar irodalom európai, jelen esetben francia fogadtatásának kérdését: „*A francia nagyközönség – l’homme de la rue – annyit sem tud a magyar irodalomról, mint mi az újjörög széppróza fejlődéséről. (...) A háború előtt a Mercure de France kiadta az Ember tragédiáját, óriási könyvsiker volt – majdnem ezerkétszáz példányban fogyott el. Néhány hívatásos kritikus, – személyes ismerőseitől – hallhatta Ady nevét. (...) A többi – néma csend. A helyzet ilyenformán szomorú, de nem kétségbeesítő. A kétségbeeséstől megkímél az, hogy a franciák a többi külföldi nagyságokat sem ismerik jobban, mint bennünket. (...) Manapság mintha kissé javulna a helyzet. A háború óta a francia olvasó több érdeklődést és különösen több megértést tanúsít az idegen nemzetek sajátosságai iránt. Az «irodalmi köldöknézés» korszaka a végét járja és lehetséges, hogy egy nap Páris kapui mégis csak megnyílnak az idegen kultúrák előtt. (...) A Nyugat «nagy generációjának» és a fiataloknak a regényei között kell tehát keresnünk olyanokat, amelyeknek mondanivalója elég súlyos és magyarságuk elég emberi, hogy a francia olvasó felfigyeljen szavukra. (...) Fölösleges és káros volna tehát továbbra is illuziókban ringatnunk magunkat. A franciák nemcsak, hogy nem várnak bennünket tárt karokkal, de még csak nem is kíváncsiak ránk. Kárpótolhat azonban bennünket az elit megbecsülése, amely több, ha kevesebb is mint Páris. Franciául nemcsak franciák olvas-*

nak és Párison keresztül az egész világ hozzáértő közönségének tudatába bekerülhetünk.”⁴

A magyar próza a kulturális kontextus átjárhatósága miatt fogadható be könnyebben külföldön, azaz fordításban, mint – egy-két kivételtől eltekintve – a magyar líra. A magyar költészet alkalmasint nem tud olyan erővel megtapadni Európában, mint a – történelmi-társadalmi narratíváktól teljességgel soha nem függetlenedő – magyar elbeszélőpróza, mely feltehetőleg nagyobb könnyedséggel tud a közös európai történelmi és kulturális emlékezet részévé válni, még a maga relatív egzotikumával is. A Gara-antológia kivételes teljesítménye – azon túl, hogy hatalmas irodalomtörténeti távlatot ölel fel (anyaga a magyar költészet kezdeteitől, azaz a XII. századtól, a korabeli „napjainkig”, azaz a ’60-as évek elejéig terjed) – nyilvánvalóan abban áll, hogy át tudta törni a magyar költészet idegen nyelvre fordíthatóságának ellenállását.

A kortárs magyar irodalmat – pontosabban azon alkotóinak jelentős részét, akik a kánon csúcsán helyezkednek el – ma pillanatok alatt fordítják le európai nyelvekre, gyakorlatilag naprakész lehet a külföldi olvasó. A mai magyar irodalom európai vagy közelebbiről francia befogadását elnézve elmondható: mintha valóban történelmi fordulóponthoz érkezünk volna. Egy olyan folyamatnak lehetünk ugyanis tanúi, melyben a magyar irodalom valóban egyre inkább világirodalmi „rangra” emelkedik. Miközben persze mindig is világirodalmi rangú volt, csak épp többé-kevésbé hozzáférhetetlen az európai olvasó számára. Hogy ez az áttörés a francia fogadtatás terén is megtörtént, megtörténhetett, ahhoz döntően járult hozzá Gara Lászlónak – a magyar irodalom franciaországi népszerűsítése terén kifejtett – kivételesen elkötelezett, fáradhatatlan műfordítói-szerkesztői-irodalomszervező tevékenysége, egész életműve, benne annak kiemelkedő darabjával, az általam tárgyalt 1962-es munkájával is.

3. Az antológia összetétele

Ha az antológia összeállítását, anyagát vizsgáljuk, fontos leszögeznünk, hogy a korabeli magyar antológiákkal, irodalomtörténeti kézikönyvekkel, monográfiákkal szemben tökéletesen *ideológiamentes*, azaz kizárólag *esztétikai* szempontok szerint építkező líratörténeti „panoráma” áll előttünk. Mindezt Utószavában a szerkesztő maga is hangsúlyozza, ahogy azt is, hogy a szelekció és a kompozíció szempontjait meghatározták, hogy a kötet francia olvasóközönségnek készült.⁵

Ugyancsak lényeges kérdés továbbá, hogy ha a ’62-es antológia megjelenését övező fogadtatásból indulunk ki, abból nevezetesen, hogy az *Anthologie de la*

poésie hongroise – melynek megjelenését lázas várakozás előzte meg Magyarországon, s melynek összeállításáról már kiadása előtt eleven vita folyt⁶ – egy rendkívül szokatlan és jelentőségteljes hatástörténeti, más szóval kánonképző folyamatnak lehetünk tanúi. Annak tudniillik, hogy a magyar költészettörténet, Gara kvázi-irodalomtörténete voltaképpen a világirodalom felől hatott vissza a korabeli magyar irodalmi közéletre, végső soron a magyar irodalomra. Vagyis a magyar irodalmi hagyomány áramlott vissza a '60-as-as évek elején az európai (francia) kultúra közvetítő közegén keresztül a magyar irodalmi hagyományba, két egyidejűleg létező, de részben eltérő kulturális kódrendszerrel bíró értelmező közösség (a párizsi és a budapesti) párbeszédének folyamányaként. E példa azért is sajátos, mert a befogadás e két fázisa között időbeli különbség, történeti távolság szokott lenni (ahogy mára már van is, ezért is vált lehetővé újragondolni a „Gara-jelenséget”), a hatás hosszabb-rövidebb időbeli folyamatként szokott kibontakozni, s igen ritka az effajta „szinkronikus” oda-visszahatás az egyes nemzeti irodalmak és az európai irodalom között.

Vegyünk néhány példát a ma legjelentősebbnek ítélt, a mai magyar irodalomtudományi érdeklődés közepontjában álló lírai corpusból, hogy röviden vázoljuk a Gara-féle kánon és a korabeli, ill. mai befogadás és kánon szükségzerű hermeneutikai különbségeit, a két korszak paradigmatis éltéréseit, melyek talán erőteljesebben kirajzolják az antológia sajátos körvonalait, egyedi arculatát, valamint lehetővé tehetik e költői életműveknek a Gara-féle „irodalomtörténet” felőli újragondolását, újraolvasását.

Gara Ady-válogatása meglepő mértékig egybeesik a magyar olvasó Ady-képével, a közép-és felsőoktatás, a hazai irodalomtörténet kanonikus Ady-portréjával. Valószínűleg éppen azért, mert – az Ady-örökséget övező – több évtizedes hallgatás miatt egy statikusabb, kevésbé módosult kánonnal van dolgunk. (Olybá tűnik, e tekintetben az *Újraolvasó* sorozat 1999-es kiadványa⁷ sem hozott döntő áttörést a recepcióban Ady irodalmi jelenlétének gyöngülését tekintve, ahogy láthatólag az *In memoriam*-sorozat Ady-kötete sem⁸.) A Gara-féle Ady-klasszikusok alighanem a kötet legjobb fordításait képezik a Nyugatosokat illetően: különösen érvényes ez a jobb híján istenes verseknek mondott opusokra (Jean Grosjean, ill. Jean Rousselot fordításaira), de nagyon eltalált az *Eltévedt lovas* Michel Manoll-féle adaptációja is. Beszédesebb, hogy Adyt ilyen jól vissza lehet adni idegen nyelven, közelebről franciául, azt a lírai életművet, melynek, s vele a magyar líratörténeti modernségnek a megértéséhez elengedhetetlen a francia költészettörténeti tradíció hatástörténeti összefüggésének számbavétele.

Az antológia Babits válogatása is többé-kevésbé megfelel a ma is érvényes kánonnak: a „nagy” Babits-versekből áll össze a kép.

Tudjuk ugyan, hogy az elkészített anyagnak csak az egyharmada került be a kezünkben tartott antológiába. A szerkesztő pedig nem mulasztja el tudtunkra adni, hogy egy adott költő jelentősége nem arányos a lefordított versek mennyiségével.⁹ Mégis, a tény, hogy Kosztolányitól csupán nyolc vers szerepel, jelzi, hogy Gara szelekciója erőteljesen eltér a Kosztolányi-líra befogadás-történetének mai normáitól. A kései, nagy Kosztolányi-versek ugyan az – igen finom érzékkel eltalált – válogatás felét teszik ki, a mai Kosztolányi-recepció számára megkerülhetetlennek tekintett versek egy része azonban hiányzik a kötetből. A '62-es antológia vitathatatlan érdeme viszont, hogy ráirányítja a figyelmet Kosztolányi lírai corpusára, mely az életmű jelenlegi hazai befogadásában is alulreprezentált a prózához mérten.

Itt érdemes megjegyezni, hogy Kosztolányi az egyik olyan szerző a magyar irodalomban, aki pályájának korai szakaszában igen közel volt ahhoz, hogy bekerüljön az európai irodalmi kánonba: a *Nérót* 1922-ben, egy évvel hazai megjelenése után Thomas Mann előszavával németre fordították. Az *Édes Annát* ugyan-

ebben az évtizedben franciára fordítják, de a kiadás nem sikerül. Kosztolányi, a mai magyar irodalom egyik legkanonikusabb szerzője körülbelül akkor, azaz a '80-as évek közepén talál szűk körű, mégis erőteljes európai visszhangra, amikor a hazai kánonban is középponti helye lesz.¹⁰

Beszédes ezzel szemben Szabó Lőrinc „felülreprezentáltsága” a '60-as évek hivatalos kánonjához mérten, melyet egyértelműen a korabeli kultúrhatalom diktált, s melynek következtében e nagy jelentőségű életmű meglehetősen a háttérbe szorult. Itt látványosnak mutatkoznak az ideológiamentes koncepció lehetőségei, s annak jelentősége, hogy a Szabó Lőrincmű – ha töredékben is – a francia nyelvű közvetítésen keresztül könnyebben hozzáférhetővé válhatott, legalábbis a franciául is olvasó magyar olvasó számára.

A Gara által különös figyelemmel kitüntetett József Attila és Illyés-adaptációk kérdése külön tanulmányt érdemelne, így itt és most kénytelen vagyok eltekinteni tőle.

Igen érdekes az *Újholdasok* esete is: a *Jelenkor* által, majd kötetben is kiadott levelezésből¹¹ kiderül, hogy Nemes Nagy és Pilinszky jelentőségére a '60-as évek elején szükséges volt például Ottliknak felhívnia Gara figyelmét. (Érdemes megjegyezni, hogy több olyan, akkor fiatal költő került be az *Anthologie*-ba, mint pl. Rába György, akire a magyar írók hívták fel a szerkesztő figyelmét.) Mai szemmel nézve aránytalannak tűnhet a három-három Pilinszky, illetve Nemes Nagy-

vers szerepeltetése ugyanennyi Benjámín László-vers mellett. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy az *Újhold* két legnagyobbját nem sokkal korábban sújtó *silentium*, majd a kádárista kultúrpolitika által irányított ideologikus fogadtatás nagyban késleltette Pilinszky és Nemes Nagy (s mások) érdemi hazai befogadását is. S hogy ennek megfelelően hatásuk itthon is csak a '70-es években bontakozhatott ki a maga teljességében. Arról nem is beszélve, hogy '62-ben még mindkét életmű előtte volt egy igen fontos pályaszakaszának, mely a későbbiekben alapvetően határozta meg recepciójukat.

A vázolt különbségek éppen a kulturális kódok, a korszakalakzatok vagy paradigmák mindenkori elkülönülésének, s még inkább párbeszédének revelatív erejű példajaként állnak előttünk.

S adódhat még egy, jelen keretek közt nem kifejezhető kérdés: a *magyar irodalom megkésettisége*nek kérdése szempontjából is igen izgalmas volna az ezredforduló utánról visszatekinteni a '60-as években, a „szabad” nyugati emigrációban született irodalomtörténeti koncepcióra.

4. Néhány szó a fordítás problémájáról

Ismeretes, hogy az *Anthologie*-beli fordításokat méltatlan vádak, kritikák is érték, ráadásul nem egyszer maguktól a szerzőktől: különösen élesek Ottliktól, s még élesebbek Dérytól.¹²

Érdemes azonban megfontolni az antológia érdemi bírálóinak: Aurélien Sauvageot-nak, ill. Karátson Endrének némely észrevételét.

Bizonyos pontokon nehéz nem egyetérteni Karátson Endre kritikájával, aki az *Anthologie*-beli fordításokkal kapcsolatban a következőt írja: „a modern, XX. századi költemények egy része úgy hangzott, mintha a XIX. században szerzették volna őket.”²⁰

Babitsot például mindhiába fordítják az antológia kiváló francia költőinek legkiválóbbjai, s hiába sikerültek remekül az adaptációk, valami nagyon fontos nem jön át franciául *A lírikus epilógjából* (Jean Rousselot fordítása), s alig jobb a helyzet az *Esti kérdés* esetében (Guillevic-Jean Rousselot fordítása). Pontosabban arról lehet szó, hogy e kivételesen minőségi fordítások – ahogy Karátson is utal rá – inkább archaizálóknak mondhatók, s így a francia átültetésben nem igazán kerülhet előtérbe Babits irodalomtörténeti jelentősége, az a döntően újító hagyomány, amit ő hoz be a magyar líratörténeti modernségbe, amit ő honosít meg tehát a magyar költészetben, amit *objektív* vagy *tárgyias* hagyománynak szokás nevezni, s melynek az

öt követő költőnemzedék számára felbecsülhetetlen hatástörténeti jelentősége van.

A kérdés véleményem szerint egy bizonyos szinten kétségtelenül megoldhatatlan: részben a két műfordítói hagyomány különbözősége okán (vagyis azért, mert a francia költők nem, vagy csak igen ritkán alakítják ki a maguk műfordítói nyelvét), részben az ütemhangsúlyos (magyaros)-rímes verselés és a nyugat-európai verselés – bizonyos ponton túl kibékíthetetlen – eltérései miatt¹³, harmadrészt s talán legfőképp azért, mert alig van olyan francia költő, aki magyar anyanyelvű s franciául ír, mint a Pilinszkyt franciára fordító Lorand Gaspar, vagyis aki e – minimum kétszeres – műfordítói elvárásnak megfelelhette.

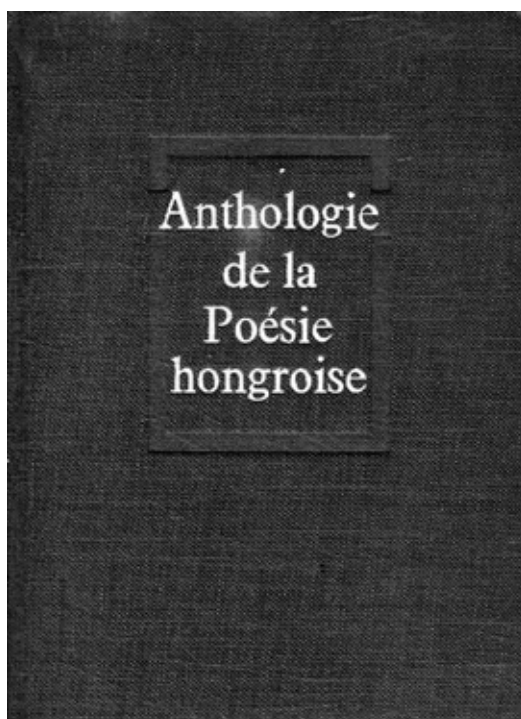
Megoldhatatlan, mert a szöveghű-tartalmi jellegű versfordításban a lényegvész el (ld. *A lírikus epilógja*), éppen az, amitől a magyar versolvasó számára az *Előszó*, az *Esti kérdés* vagy a *Hajnali részegség* az, ami, ott van a kollektív kulturális emlékezetben, ahol, s ott zakatol a mindenkori kortárs magyar költő fejében, amikor verset ír. A prozodiára, a versritmusra, verhangzásra építő fordítások pedig – a Karátson által emlegetett okokból kifolyólag – esetlegesen sikerültek.

A háború előtt maga Gara is szkeptikusan látta a magyar költészet fordíthatóságának kérdését, noha – vagy talán éppen azért, mert – Illyés Gyulával közös kezdeményezésként 1927-ben *Anthologie Pogány-Géo Charles*⁴ néven már megjelentette a modern magyar költészetet bemutató válogatását, mely Adytól Illyésig terjedt, majd ugyanebben az évben egy modern magyar elbeszélőket felvonultató antológiát⁵ (*Anthologie des conteurs hongrois d'aujourd'hui*, Paris, 1927). Ismét az 1930-as *Nyugat*beli cikkéből idézve: „Versekkel például ma nehezen tudnók a francia publikumot megközelíteni. Ennek két oka van. Az egyik irodalmi: a francia prozódia nem tűri az idegen formákat és a fordítót ritmikus prózára szorítja. Láttunk már remek fordításokat ritmikus prózában, gondoljunk csak Mallarmé Poe fordítására. A vers különös harmóniája, lüktetése azonban ilyen esetben menthetetlenül elvész. A másik oknak kevés köze van a tiszta irodalomhoz: idegen költők iránt nincs érdeklődés, még céhbéliek között sem.”¹⁴

Korántsem véletlen tehát, hogy a magyar költészet alighanem legsikeresebb francia műfordítását Pilinszky életműve képezi: az *Anthologie*-ban szereplő három Pilinszky-verset Anne-Marie Backer és Pierre Emmanuel fordításában olvashatjuk, utóbbi az *Apokrif* első francia fordítója. Később Lorand Gaspar nagyszerű átültetésében megjelent egy teljes francia nyelvű Pilinszky-kötet 1983-ban, majd ezt egy második követte 1990-ben, ugyancsak Gaspar gondozásában¹⁵. Ám a tény, hogy Maurice Regnaut Pilinszky másik francia fordítójának adaptációi is remekül sikerültek¹⁶, arról tanúskodik, hogy valószínűleg ennél is döntőbb a *versnyelv*, ami a Pilinszky-líra esetében

a maga kivételes redukáltságában, lecsupaszítottágában, hermetizmusában lényegesen kevesebb ellenállást tanúsít a műfordítással szemben, mint Babits, Kosztolányi vagy József Attila költészete. Garával szólva: fordítható „ritmikus prózában”.

Ám lehetséges, hogy a kérdést rosszul tettem föl, hogy nézőpontot kell váltanom, ahogy Gara László is tette bő harminc évvel a hivatkozott *Nyugat*beli beszámoló után. Hiszen kivételes elhivatottsággal és szaktudással megkomponálta minden idők legteljesebb magyar költészeti antológiáját franciául: ehhez pedig nyilván bizonyos fokig túl kellett lépnie egykori szkepticizmusán. Márpedig egy ilyen mérvű és minőségű vállalkozás tétje és ambíciója nem lehet más, mint maga a kulturális kódváltás, a nemzeti kulturális emlékezet kiterjesztése a kollektív európai kulturális emlékezetre, vagyis a fentebb emlegetett „lehetetlen” lehetővé tétele. Egyszerűbben és konkrétan: a magyar líra meghonosítása francia (irodalmi) közegben, túl a *Hunok Párizsán*, hogy az *Esti kérdés*, *A hajnali részegség*, a *Reménytelenül* vagy éppen az *Apokrif* az elmondottak ellenére mégiscsak ismerősen csengjen a francia olvasó fülében, a maga módján mégiscsak részévé váljon annak, amit világirodalomnak nevezünk, a magyar líra francia, s ezzel európai integrációjának. A magyar irodalom apostola tehát nem hiába tevékenykedett fáradhatatlanul a párizsi emigrációban: Petőfi, József Attila, Illyés vagy Pilinszky ma igenis ott vannak a bábeli könyvtárnak legalábbis egy bizonyos polcán. Babitscsal szólva: „Egymás nyelvén felelnek egymásnak: ez a világirodalmi tradíció. (...) A világirodalomnak közös nyelve van.”¹⁷

S itt szükséges néhány szót szólnom a Gara által kidolgozott műfordítói módszerről, az ún. „garaizmus”-ról, valamint a válogatás szempontjairól. Amint azt az Illyéssel folytatott levelezésben is olvashatjuk (még hozzá az 1955-ös, ugyancsak általa szerkesztett francia nyelvű József Attila-kötet – Gyergyai Albert által készített – „kitűnő” nyersfordításai kapcsán), Gara szerint a nyersfordítások helyett „félígüst” (franciául *à point*) fordításokat kell készíteni¹⁸, olyanokat, melyeket Gara az 1956-os francia Illyé-kötetéhez¹⁹ készített.

A „garaisme”, melynek lényegéről Gara utószava is eligazít, alapelve a következő: költészetet csak költőkkel szabad fordítani. Ez a magyar közegben teljes evidenciaként számon tartott elv annyiban mondható újítónak, hogy a francia műfordítói hagyománytól merőben idegen. Megdöbentően nagy nevet nyert meg az ügynek a magyar irodalom áldozatos párizsi közvetítője: Cocteau, Éluard, Tzara, Guillevic, Rousselot, Grosjean, Bonnefoy, Bosquet, Emmanuel – csak hogy közülük is a legnagyobbakat említsem.

Hogy Gara László valóságos erudícióval nyúlt a műfordítás kérdéséhez, annak ékes bizonyítéka az

a bámulatos és bravúros – Gara utószava szerint magyar költők sugalmazására megfogant – szerkesztői ötlet, s a benne kifejeződő perfekcionizmus, hogy Vörösmarty *Vén cigányát* – még a nevezetes antológia megjelenése előtt – tizenöt francia költő tizenhét különböző tolmácsolásában külön kötetben jelentette meg. E fordítások legsikeresebbnek ítélt soraiból „szintézis-költeményt” állított össze, s a szerkesztői ökonómia jegyében ez került be a ’62-es *Anthologie*-ba.²⁰

Annyi bizonyos, hogy nyolcszáz év magyar lírateremtését lehetetlen „tökéletesen” lefordít(tat)ni. Lorand Gaspart idézve, aki a Franciaországban megjelentetett egyik legújabb magyar költészeti antológiához írt előszavában a következőt mondja: „*A fordítás mint olyan lehetetlen. A lehetetlen azonban nem más, mint magának a költészetnek a tere.*”²¹

Gara László nevezetes antológiájának sikere, irodalomtörténeti jelentősége és kivételes teljesítménye a magyar irodalom európai integrálásának folyamatában (meggyőződésem szerint) tehát éppen ebben keresendő, hogy erre a „lehetetlenre”, Lorand Gasparral szólva erre a „költői tetre” vállalkozik. ■ ■ ■

JEGYZETEK

- Jan Assmann, *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*, ford. Hidas Zoltán, Atlantisz, Budapest, 2004, 25.
- Anthologie de la poésie hongroise. Du XXIIe siècle à jours*, par Ladislav Gara, Paris, Seuil, 1962.
- Hans-Georg Gadamer, *Igazság és módszer*, ford. Bonyhai Gábor, Osiris, Budapest, 2003, 194.
- Nyugat*, 1930/10, 810-812.
- Ladislav Gara, *La traduction de la poésie hongroise et ses problèmes*, in *Anthologie de la poésie hongroise*, 459-486.
- Erről lásd Kulin Borbála: *Gara László, a Kikerülhetetlen*, in *Új Forrás* 2007. 10. sz.
- Újraolvasó. Tanulmányok Ady Endréről*, szerk. Kabdebó Lóránt, Kulcsár Szabó Ernő, Kulcsár-Szabó Zoltán, Menyhért Anna, Anonymus, Budapest, 1999.
- A Komp-ország poétája. In memoriam Ady Endre*, szerk. Domokos Mátyás, Nap Kiadó, Budapest, 2005.
- Ladislav Gara, *La traduction de la poésie hongroise et ses problèmes*, in *Anthologie de la poésie hongroise*, 484.
- Erről lásd: Szávai János, *A kassai dóm*, Kalligram, Pozsony, 2008, 31.
- „*Hadúr megfizet érte, reméljük!*”. Illyés Gyula és Gara László levelezése 1939-1966, szerk. Józán Ildikó, saját alá rend. Kulin Borbála, Balassi Kiadó, Budapest, 2007
- Erről lásd: „*Hadúr megfizet érte, reméljük!*”
- Igen érdekes, amit erről Gara utószavában olvashatunk.
- Nyugat*, 1930/10, 810-812.
- Poèmes choisis* de János Pilinszky, trad. par Lorand Gaspar, 1983, Gallimard, Paris. Lás még: *Trente poèmes/János Pilinszky*, trad. par Lorand Gaspar et Sarah Clair, Éditions de Vallongues, 1990
- Trois poètes hongrois. Kálnoky, Pilinszky, Weöres*, trad. par Maurice Regnaut, Action Poétique, 1985
- Babits Mihály, *Bevezetés*, in *Az európai irodalom története*, Szépirodalmi, Budapest, 1979, 12.
- Vö. Kulin Borbála: *Gara László, a Kikerülhetetlen*
- Gyula Illyés: *Poèmes*, ford. P. Seghers et L. Gara, Párizs, Seghers, 1955.
- Erről lásd: Gara-utószó (Ladislav Gara, *La traduction de la poésie hongroise et ses problèmes*, in *Anthologie de la poésie hongroise*, 459-486.)
- „*Toute traduction est impossible. Mais l'impossible même est territoire de poésie.*” = A. Lance-J. Szávai, *Nouvelle poésie hongroise 1970-2000*, Éd. Caractères, Paris, 2001, 8.

Szávai Dorottya (Budapest, 1968) irodalomtörténész, a Pannon Egyetem docense. Modern és kortárs magyar költészetrel, líraelmélettel és komparatistikával foglalkozik. A Kalligram kiadónál a közelmúltban jelent meg szerkesztésében Szávai Jánossal közösen: *Kegyelmet a klasszikusoknak. Írások Gyergyai Albertről*. (2015)

A VIDÉK BOSSZÚJA

Roman Szencsin: *A Jeltisev-család*

(Ford.: M. Nagy Miklós, Európa Könyvkiadó, 2015)

*Vad haláltáncban a vidék,
Nemsokára út már az óra:
Elhörgi végítéletét.*

(Szergej Jeszenyin:
Falut sirató utolsó költő,
Erdődi Gábor fordítása)

roszország a falu nélkül nem Oroszország. [...] Nélküle az ország elárvul.” – figyelmeztetett Valentyin Raszputyin még egy 2004-es interjú¹ alkalmával, és az orosz provincia nemrégiben elhunyt neves krónikásának aggodalmában ott visszhangzik az a megszire visszanyúló bölcseleti hagyomány, amely a vidékre nem pusztán lokális jelentőséggel bíró, sajátos településföldrajzi-szociokulturális entitásként, hanem egész Oroszország identitását alapjaiban meghatározó toposzként tekint. Mint az számos más jelentős vidéki lakossággal rendelkező ország esetében is megfigyelhető, az orosz kulturális tudat számára tradicionálisan fontos szerepet játszik a népi szubkultúrában (is) megmutatkozó tudatalattijával folytatott intenzív párbeszéd, amely periféria jellemzően az „ellenvilágot, ellenkultúrát, a megkövült, racionalisztikus és hierarchikus struktúrával szemben az elevenséget, a «lelkiséget», az őserőt”² testesíti meg. Megközelítőleg úgy a XIX. század kezdete óta ezen kitüntetett figyelem jegyében zajlott az orosz falu egyedi történelmi tapasztalatokkal, társadalmi-gazdasági tendenciákkal, nyelvel és szokásrenddel bíró világának feltérképezé-

se, vagyis az ősi paraszti földközösség (*obscsina*) egész nemzet sorsára nézvést szimptomatikusnak vélt harmóniájának vagy agóniájának feltárása. A talajos, szlavofil vagy narodnyik mozgalmak vonatkozó társadalomfilozófiai elképzelései ugyanúgy ide kíváncsoznak, mint a régi arisztokrata családból származó, de a paraszti élet- és gondolkodásmódot saját életére nézvést is irányadónak tekintő Tolsztoj megemlézése (az ikonikus muzsik-ing szexepilje vélhetőleg jó adag nemesi büntudatot takart), Gorkij korai elbeszélései a földjétől elszakadt, gyökereit vesztett jobbgység morális válságáról (*Cselkas, Malva, Meztlábások*), vagy az első orosz irodalmi Nobel-díjas, Ivan Bunyin megrendítő látletelei a nemesi nagybirtok kérlelhetetlen haldoklásáról (*Falu, Szárazvölgy, Az utolsó nap*). Mivel a példákat a végtelenségig sorolhatnánk, szorítkozzunk inkább arra a (téma kiterjedtségéből adódóan szükségszerűen kissé persze sarkított) megállapításra, miszerint az orosz faluirodalom esszenciája nem is annyira egy tematikus fogalomkör, mint inkább egy hol szentimentális, hol romantikus, hol épp apokaliptikus árnyalatot öltő eszme, amely szerint a megkülönböztető nemzeti karakter forrásvidéke, avagy Oroszország életető, egyszersmind fokozottan veszélyeztetett szellemi háterszága nem más, mint a népi kultúra.

A Szovjetunió felbomlásával együtt járó kulturális paradigmaváltás ebben a szerzői habitus és korszellem függvényében váltakozó, idill és nihil között ingázó rurális mítoszteremtésben is jelentős fordulópontnak bizonyult. A hatvanas és nyolcvanas évek között a népi irodalom főáramának számító, a vidék értékeinek és hagyományainak rehabilitációját meghirdető, és ezzel

párhuzamosan a korábbi kolhozirodalom életidegen propagandáját – még ha felsőbb jóváhagyással is, de – elutasító „falusi próza” (*gyerevenszkaja proza*)³ a peresztrojka és a rendszerváltás során szinte teljességgel háttérbe szorult a XX. század egészen addig „elsikkasztott irodalmának” (Paszternak, Platonov, Zamjatin)⁴ reneszánsza, valamint az ún. „másik irodalom” előretérése közepette – ez utóbbi direktíva harsány hangú vezéralakja, Viktor Jerofejev 1989-ben megjelent hírhedt esszé-kiáltványában a hivatalos „titkárirodalom”, valamint a liberális (más néven „városi”) irodalom mellett a falusi prózára is feladta az utolsó kenetet.⁵ Ez idő tájt a presztízsét és koherenciáját veszített irányzat még életben lévő prominens képviselői javarészt felhagytak a szépirodalom művelésével, és többen (mint például a fentebb már említett Raszputyin vagy Vaszilij Belov) inkább a politikai publicisztika területén folytatták tevékenységüket, minek során a „falu” idealizált és ideologizált fogalma nem ritkán egy agresszív szélsőségektől sem mentes, a Nyugatról beáramló dekadencia ellen harcot hirdető konzervatív-nacionalista retorika hívószavává lett.⁶ Miképp azt a posztmodern kiváló irodalomtudósa, Alekszandr Genisz ennek kapcsán találóan megjegyezte: az egykori falusi prózáírók populizmusra cserélték a népiességet, lemondva eredeti célkitűzésükről, vagyis a vidék aktuális állapotának hiteles, kritikai felhangoktól sem viszáriadó bemutatásáról.⁷

Az orosz falu mindenkori ideáinak a kapcsolódó empirikus tapasztalathoz való igazítására a rendszerváltást követően egyértelműen domináns irányzattá előlépett orosz posztmodern sem nagyon hajlandó, sem pedig igazán alkalmas nem volt – a realista ábrázolásmódtól, a mimetikus szövegfelfogástól, egyszerűen az irodalom esztétikáin túli vonatkozásaitól idegenkedve inkább a maga textuális Patyomkin-falvainak építésében volt érdekelt, mintsem hogy az új problémákkal (például a piacgazdaság kihívásaival, az elszegényedett lakosság jelentős mértékű elvándorlásával) szembesült tényleges falvak helyzetéről értekezzen.⁸ A posztmodern túlsúlyba kerülése azonban az ezredforduló környékétől kezdve egy természetes ellenfolyamatot váltott ki: a szerzők és az olvasóközönség egy része a töredékes szövegkonstrukciókba, a szándékoltan papírmásé-szereplőkbe és művi prózavilágokba, a konstans iróniába, az önreflexív nyelvjátékokba és a végletekig fokozott szubverzióba befáradva a történetmondás korábbi méltóságát helyreállító, a hétköznapi problémáira és metafizikájára nyitottabb, életközeli karaktereket és sorsokat felvonultatni képes irodalmi alternatíva szükségessége mellett szólalt fel, ami végül az ún. orosz „újrealizmusban” öltött testet.⁹ Ezen közel sem egységes – merőben eltérő stílusú és világnézetű művészeket gyakran csak egy-egy írásuk alapján közös táborba terelő – irányzat eddigi egyik leg-

sikerültebb megnyilvánulása Roman Szencsin 2009-ben megjelent, *A Jeltisev-család* című könyve, amely egyúttal a sokáig hiánycikknek számított „posztszovjet falusi próza” egy irányadó szövegének is tekinthető. Az 1971-es születésű, dél-szibériai származású prózaíró harmadik regénye mintegy megszüntetve őrzi meg a fentebb felvázolt szerzeágazó hagyományt: úgy görgeti át a XXI. századba, és helyezi ezáltal újszerű, izgalmas kontextusba a vidék irodalmának egyes ismertetőjegyeit és fajsúlyos társadalmi kérdésfelvetéseit, hogy illúziótlan és kegyetlen faluhalál-látomása közben egy új negatív szélsőértékét is kijelöli eme tradíciónak, mintegy berekesztve egyik klasszikus beidegződésének, a provincia reménytelen misztifikálásának aktuális érvényességét. Miképp az ismert orosz kritikus, Lev Danyilkin remekül összefoglalta a regényt méltató recenziójában: „*A Jeltisev-család* az, ahogyan a falusi prózát jelenleg írni lehet, azt követően, hogy a falu megszűnt az utolsó érintetlen forrás lenni, és de facto gettóvá változott a szociális szempontból sikertelenek számára – és amitől természetesen csak még érdekesebb lett.”¹⁰

A vidék ezen „zóna-jellege” a regény talán legfontosabb szövegszervező motívuma, a címbeli család két generációjának pusztulástörténetét ugyanis a klauszrofóbia számos formában jelentkező érzete kíséri végig. A bezártság már a 2002-ben játszódó nyitófejezetben is kiemelt szerephez jut, mikor is a főszereplő, Nyikolaj Mihajlovics Jeltisev a városi kijózanítóban végzett – és leginkább a kellően pénzes és öntudatlan kliensek kizsebelését jelentő – rutinügyelet alatt szűk kamrába csukat egy bő tucatnyi renitens részegeskedőt, akik aztán kis híján megfulladnak a levegőtlen cellában. A családfő eltusolhatatlannak bizonyuló vétke a továbbiakban az átlagos középosztálybeli Jeltisev-família megszokott élettereinek fokozatos beszűküléséhez vezet, ahogyan az elbocsátott, szolgálati lakásától megfosztott rendőrszázados nagyobbik fiával, az ingyenélő Artyommal (a talpraesettebb kisebbik, Gyenyisz, egy balul végződött verekedés miatt épp börtönbüntetését tölti), valamint megunt feleségével, Valentyina Viktorovnával együtt kénytelen leköltözni Muranovóba, az asszony idős nagynénjéhez. „Élt benne valami morzsányi, de furcsamód szilárd remény vagy inkább biztos tudat, hogy az árok mélyén, ahol ki fog kötni ennek a hepehupás útnak a végén, új életet talál – valami bonyolult, nehéz, de igazi életet.” (45.) – kezdetben még efféle óvatos bizakodás övezi az átmeneti kisiklásnak hitt kényszerű környezetváltozást, ám a gyéren lakott, múlt századokat idézően lepusztult porfészekről gyorsan bebizonyosodik, hogy az újrakezdés lehetősége helyett egy olyan egzisztenciális mélypontot jelent, amiből már nincs kiút.

Muranovóban nyoma sincs azoknak a tradicionális értékeknek, amelyekről az orosz vidék breviáriuma

zeng, úgy mint a természettel való szimbiózisban lakozás, a táj bukolikus varázsa (a zord környezet itt néha már-már a tudatos gonoszság jegyeit mutatja), a lelkiismeretes munka becsülete (a faluban szinte teljes a munkanélküliség), a paraszti igazságkeresés és szilárd erkölcsiség (az unalomra és nélkülözésre kárhóztatott közösséget az alkoholizmus és a bűnözés tartja valamelyest egyben), vagy az áldozatkész vallásos érület (falun az előszeretettel felemlegetett „orosz néplélek” már csak kísérti, nem pedig keresi az Istent). Jeltisevék mintha csak az *Ivan Gyenyiszovics egy napja* rurális verziójába csöppennének, és a két világ közötti fő különbség nem is a falusi díszletekben rejlik, mint inkább abban, hogy Szolzsenyicin kisregényével szemben a nyomornak itt már nem harcolható ki semmiféle „otthonossága”. Az orosz vidékre vonatkozó újabb felmérésekkel adekvát siralmas állapotok,¹¹ a puszta létfenntartásért folytatott küzdelem hatására egymás után szakadnak meg a városi élethez fűződő utolsó szálak, valamint bomlanak fel a rokonok közötti személyes kötelek: „Néha úgy tűnt, nem bírják tovább, megfulladnak ebben a hitvány viskóban, átharapják egymás torkát – a szűk helyen minden összekaptak, minden idegesítette őket.” (68.) Az apró kunyhóban összezsúfolódtott család a „mégiscsak élni kell valahogy” imperatívuszától hajtva vegetál egyik napról a másikra, miközben sehogy sem sikerül beilleszkedniük Muranovo zárt rendjébe: a városba folytonosan visszavágyódó, de elutazni sokáig képtelen Artyom (akinek ezen benuháza óhatatlanul előhív bizonyos csehovi áthallásokat) ugyan a falu cédáját felcsinálva megalapítja a maga saját, ugyancsak szeretet nélküli családját, szülei pedig a helyi szokásoknak engedve zugpálinka árusításába (és mérték nélküli fogyasztásába) kezdenek, mégis kívülállók (eleinte még csak helyel-közzel megtúrt idegenek, ám a későbbiekben már illetéktelen betolakodók) maradnak ebben az eleve marginális világban. Az új, tágasabb otthon, amit Nyikolaj Mihajlovics az állandó anyaghiánnyal küszködve igyekszik felhúzni az időközben – gyanúsan tisztázatlan módon – elhunyt nagynéni kertjében, sosem készül el: mire a ház felépülne, az emberek leépülnek. Végül már nem marad, aki lakja: a gyilkos ellentétek alig három év alatt csaknem az utolsó főig felemésztik az elátkozott Jeltisev-családot.

Az ember természeténél fogva rossz, vagy a körülmények teszi azzá? Szencsin érezhetően az orosz irodalom eme jól bejáratott „átkozott kérdés” teszi meg a regény központi dilemmájául, és noha az eddig elmondottak alapján joggal gondolhatnánk, hogy az utóbbi felvetés példázatával van dolgunk, a helyzet korántsem ennyire egyértelmű. Többek között azért sem, mert *A Jeltisev-család*ban egyetlen olyan pozitív karakter sem bukkan fel, akinek alakja igazán éles kontrasztba kerülne a diabolikus környezettel, minek

következtében a körülményekkel szembeni ellenállás nélkülözi a tragikus, felforgató (és sok esetben direkt moralizálásba torkolló) pátoszt, és csak passzív, kilátástalan melankóliát eredményez – kívül-belül egyaránt szomorú a világ, mint azt már Platonov is megmondta. Miközben tehát az elesett karakterek iránt empátiára hajlamos olvasóban joggal támad szánalom Jeltisevék válogatott szenvedései miatt, egyúttal nem árt azt is szem előtt tartanunk, hogy ők maguk is besegítenek saját sírjuk megásásába.¹² Nem egyszerűen csak az őket satuba fogó siralmas külső viszonyok foglyai, hanem legalább annyira saját akarategyengeségüknek is túsza, és részben azért is egyre nehezebb megőrizniük emberségüket Muranovo embertelen viszonyai között, mert már eleve hiányzik belőlük bármiféle stabil egzisztenciális alapzat, amire támaszkodva ilyesmi egyáltalán lehetséges volna. Kétségtelenül a regény egyik nagy bravúrja, hogy miközben olyan karaktereket állít (első pillanattól fogva sejthető végki-csengésű, ám a jó érzéssel beütemezett dramaturgiai fordulópontok miatt mégis izgalmasnak ható) cselekményének középpontjába, akikben túlzás nélkül semmi rendkívüli nincsen („Ennyi az élete.” – summázza egy helyütt a narrátor Nyikolaj Mihajlovics alig pár mondatban felvázolt sematikus előtörténetét), ám ennek a belső ürességnek a mélylélektani alaposágú fel-

tárása (vagyis a főszereplők helyrehozhatatlan érzelmi tönkremenetelének, a vézetes tévedések mindig csak jócskán megkésett felismeréseinek állandó regisztrálása¹³) mégis emlékezetes figurákká avatja őket, akik mindvégig képesek fenntartani a szociohorror ambivalens hatásmechanizmusának kitett olvasó érdeklődését (a nyomorral való szüntelen szembesítés ugyanis egyszerre deprimálja, illetve jó esetben megnyugtatóan emlékezteti a befogadót szerencsésebb helyzetére).

A Jeltisev-família tagjai lényegében olyan „jellemtelen jellemek”, akik önálló, irodalmi értelemben vett személyiség helyett egy adott korszak, illetve társadalmi szegmens kollektív ismertetőjegyeit viselik magukon. Ebből a megközelítésből a rendőr apa és a könyvtáros anya akár a szovjet-éra korrupt, erőszakos hatalmi hierarchiájának és szellemtelen, intézményesített kultúrájának tipizált kiszolgálóiként is értelmezhetőek,¹⁴ akiket a történelmi kontextus hirtelen átalakulása megfosztott ezen egész énjüket kitöltő funkciójuktól, és akik már csak egy züllött (Gyenyisz), célok nélküli és enervált (Artyom) új generációt¹⁵ képesek örökölni hátrahagyni a számukra otthontalanná lett posztsovjeter Oroszországnak. Miképp azt már a regény kezdete is sejtetni engedti, Nyikolaj Mihajlovics életének legnagyobb tévedése talán nem is annyira az elbocsátásához vezető említett vétke volt, mint inkább korábbi hezitálása, avagy a történelmi tudat fatális kihagyása, mikor elszalasztotta a rendszerváltás zavaros évei alatt adódott váratlan alkalmakat: „Jeltisev átaludta azt a pillanatot, amikor, mint a három vitézről szóló mesében, ki kellett volna választani, hogy melyik úton menjen tovább. Egyre másra nyíltak meg előtte a lehetőségek, hogy valóban változtasson a sorsán. De ő sehogy sem tudta elszánni magát.” (6.) A család polkjárása ennek szellemében egyfajta késleltetett büntetésnek is tekinthető az adaptációra való képtelenségért; kiűzetés a nélkülük továbbhaladó történelemből (amiben gyenge ember tehát nem hagyhat nyomot), deportálás a historikus időből kiszakadt Muranovóba.

Szencsin sötét víziója a történelmen kívüli, önnön enyészetének hermetikus „örökkévalóságába” temetkező orosz faluról Radomir Konstantinovič szerb filozófus és irodalmár elméletével rokonítható, aki a következőképp jellemezte a provincia szellemiségét: „Mivel a maradandóság híve, mikor elfogadja (és ezt saját választásának akarja feltüntetni) a világtól elhagyott, «eldobott» vidék sorsát, kénytelen mindenben a maradandóságot hajszolni, még a saját stílusában is. [...] Antihistorikus, mivel saját stílusát mindenkorinak érzékeli, mivel azon van, hogy egy zárt világba zárva ezt a zártságot előnynek tüntesse fel, [...] ne pedig kívülről reá sújtó ítéletnek lássa.”¹⁶ Jeltisevék érkezése eképp a változás veszélyét csempészi be ebbe a mozdatlan világba, álmódosításuk a visszakapcsolódásról a város élettől nyüzsgő, dinamikus tereibe (az „ele-

ven történelemben”) a zártság rurális dogmájának demonstratív megtagadását jelenti. *A Jeltisev-család*ban az orosz falunak tehát már nem éltető kultúrája vagy misztikája, hanem egy olyan elnyomó, az individuális életek iránt teljességgel közömbös¹⁷ ideológiája van, „mely az egyediség önmegsemmisítésével, az egyöntetűség rendszerével próbálja túlélni a halált.”¹⁸ Az őt ért sérelmeket mindinkább nehezebben viselő, egyre súlyosabb bűnökbe sodródó Nyikolaj Mihajlovics ennek a birodalmi-törzsi mechanizmusnak a működését zavarja meg azáltal, hogy a regény vége felé egyenruháját újra felöltve autoriter hatalomként próbál meg érvényesülni („A rendőrtompó itt nem jön be, Nyikolaj Mihajlovics. Ez falu. Itt nem szeretik az ilyeneket.” [105.]), kiprovokálva ezzel a vidék kíméletlen, a Jeltisev-család hányattatott sorsát végleg megpecsételő bosszúját.

Mindezek ismeretében talán felesleges is külön emelni, hogy *A Jeltisev-család* depresszív atmoszféráját egy pillanatra sem töri meg bármiféle humoros elem, abszurd fordulat vagy ironikus hangvétel.¹⁹ Az egyre kegyetlenebb sorscsapásokra kifuttatott események sötét tónusát csak tovább erősíti a Muranovo kietlenségéhez illően letisztult, az archaikus néprajzi fordulatok egzotikumát tudatosan kerülő elbeszélői hang. A szöveg relatív dísztelenségét remekül példázza, hogy leglátványosabb nyelvi stílusjegyei, amolyan „negatív ornamentei” a mind a narratíva, mind pedig a párbeszéd szintjén burjánzó hármaspontok: mintha csak az ábrázolt entrópia beszívárogna a grammatikai struktúrába, még inkább fokozva a befejezetlenség átható érzetét a regényben, amelynek mondatai ugyanolyan hirtelen szakadnak meg és fulladnak ki, mint szereplőinek értelmüket veszített életei. Szencsin stílusa magával ragadóan gördülékeny, a haldokló környezet érzékletes leírásainak köszönhetően pedig igen képszerű, megidézve a peresztrojka idejében elterjedt, jellemzően a szovjet-orosz társadalom sötétebb oldalára koncentráló *csernuha*-filmek – mint például az 1990-es dokumentumfilm, az *Így nem lehet élni* – pesszimista naturalizmusának lehangoló látványvilágát.

Az orosz újrealizmus szerzőit gyakran éri vád prózanyelvük szegénységét illetően, *A Jeltisev-család* viszonylag eszköztelen megszólalásmódja azonban nem jelenti azt, hogy a szöveg híján lenne a művészi megformáltságnak. Több kritika is felfigyelt például arra a klaszikus irodalmi hagyományokat idéző finom megoldásra, miképp a szerző az időjárási viszonyok, az évszakok kiszámítható körforgásának (avagy a környezet változást, megújulást ígérő kegyes hazugságának) aprólékos láttatásán keresztül szemlélteti, ahogyan a menekülni vágyó Jeltisevéket örvényként szippantja magába Muranovo lélektelen világának monotonitása.²⁰ „Kurta, majdnem viharos zivatar zúdult a falura, utána meg napokon át szemerkélt az eső, úgy tűnt

mindig, hogy mindjárt eláll, de csak nem állt el. [...] A városban az eső is máslyen volt – könnyen el lehetett rejtőzni előle, megfélekedni róla.” (139.) – jó példája ez annak, hogyan szövi bele az egyébként távolságtartó narrátor ezekbe a leírásokba az épp előtérbe helyezett szereplő aktuális lelkiállapotát, jelen esetben Artyom urbánus nosztalgiját. Ennek kapcsán érdemes egyébként megjegyeznünk, hogy a város csak a család torzító emlékein keresztül tűnik Muranovónál nagyságrendekkel elviselhetőbb helynek, vagyis a regény csak látszólag fordítja visszájára az orosz faluirdalom unalomig ismert város-vidék bináris ellentétpárját, valójában nem tételez éles minőségbeli eltérést közöttük: Artyom és Valentyina Viktorovna alkalmi „kanosszajárásai” a városba például szinte mindig látványos és megalázó kudarccal végződnek.

Az idealizált életteteknek ez a fokozatos lebontása mintegy előkészíti a terepet az utolsó előtti fejezetre időzített igazi illúziórombolásához, vagyis a börtönből hazatérő Gyenyisz kálváriájához. Nagyon izgalmas megfigyelni, ahogyan regény fikcionalitását mindvégig „lenn tartó” rögrealizmus keretei között egy kvázi-metafizikai töltetű várakozás kezd körvonalazódni, miképp a magatehetetlen Jeltisev-házaspár minden maradék reménye egyre inkább a börtönben jó útra tért Gyenyisz alakjában összpontosul. Mire a kisebbik Jeltisev-gyerek a legnagyobb szükség idején hazatér, már több lesz egyszerű tékozló fiúnál, egyfajta profán Jézus-alakká nemesedik, amit a színre lépésével hirtelen megszaporodó vallási áthallások csak tovább fokoznak: szülei hallal várják (egyértelmű keresztény-szimbolika), elfogyasztja utolsó vacsoráját, majd az éj leple alatt az apja által előzetesen felher-

gelt helyiek rövid úton kivégzik (a módszer valamelyest szintén Krisztus halálát idézi: leszúrják egy dárdaszerű acélrúddal). Nem meglepő módon Gyenyisz értelmetlen mártírúma nem hoz el semmiféle feloldozást, a feltámadás elmarad: apja nem sokkal később követi őt a sírba, anyja pedig végképp magára marad. Mint arról a regény legutolsó, nekrológnak is beillő fejezete szenvtelenül beszámol, Jeltisev felesége a falusi próza „bölcс öregasszonyainak”²¹ üres hasonmásként tengeti tovább feleslegessé lett életét, beteg testének fenntartására korlátozódó napjait („Legszívesebben minél előbb meghalna. De nem tud meghalni, így hát él tovább.” [258.]), Artyom hátrahagyott kisfiáról pedig zárszóként még megtudjuk, hogy immáron nevelőapja nevét viseli, és a regénycímmé emelt név demonstratív megtagadásával a vidék végleg kiveti magából a „jeltisevséget”. Kétségtelenül van abban valami elismerésre méltóan perverz virtuozitás, ahogyan Szencsin egészen a legutolsó sorig képes tovább fokozni Jeltisevék már fokozhatatlannak hitt tortúráját, minek révén a megannyi egyéni gyötrelme végül egy általános egzisztenciális fenyegetéssé változik. Nem pusztán a szerzői önkény űz itt kegyetlen játékot kiszolgáltatott teremtményeivel az olvasó sokkolásának érdekében – szimbolikus leszámolás ez az orosz vidékhez kapcsolódó messianisztikus várakozással és tétlen ábrándokkal. A falu nem megváltónk, hanem balvégzetünk – lényegében ezt üzeni Roman Szencsin reménytelen remekműve, ami után kétségtelenül rendkívül nehéz lesz bármi biztatót írni az orosz vidékről. Hogy mindez az értelmiséget felrázni hivatott figyelemztetés, vagy a már bekövetkezett kataklizma tehetetlen konstatálása, az nézőpont kérdése. ■ ■ ■

JEGYZETEK

- 1 *Bez gyerevnyi mi oszirotyejem* (Online: http://gazeta.aif.ru/_/online/aif/1329/03_01)
- 2 Szőke Katalin: *A paraszti ellenkultúra és a mai orosz irodalom szubkulturális metatextusa* (In: uő: *Álommúzeum*, Gondolat Kiadó, 2007. 43.)
- 3 A politikailag legitimált szovjet irodalom ezen helyenként valóban maradandó műveket kiteremtelt ágazatának részletes áttekintéséhez lásd Ircsik Vilmos: *A nagy Oroszország csendes kis zugai – A szovjet falusi próza* (Nagyvilág, 2015. január, XI. évfolyam I. szám, 61-85.)
- 4 Erről bővebben lásd a Helikon vonatkozó számát: *Elsikkasztott orosz irodalom* (1993/2-3.)
- 5 Lásd Viktor Jerofejev: *Halotti beszéd a szovjet irodalom felett* (Ford.: Gereben Ágnes, Nagyvilág, 1990/1, 122-129.)

- 6 A falusi próza eszméjében meghúzódó ideológiai narratíváról, államilag is támogatott patriotizmusáról bővebben lásd Kathleen F. Parthé *Russia's dangerous texts – politics between the lines* című munkájának harmadik fejezetét (Yale University Press, 2004, 75-101.)
- 7 Mihail Epstejn, Alekszandr Genisz, Szlobodanka M. Vadiv-Glover: *Russian Postmodernism: New Perspectives on Post-Soviet Culture* (Berghahn Books, 1999, 89-90.)
- 8 Mindez persze nem jelenti azt, hogy a posztmodern skatulyájába besorolt szerzők alkalomadtán ne űznének szabadjátékot a népi kultúra tematikus és nyelvi kliséivel, vagy ne bukkannának fel írásaikban a városon kívüli lét tipikus élethelyzetei és ellentmondásai – jó példa er-

re a szibériai származású Jevgenyij Popov prózája.

- 9 A posztmodern-újrealista szembenállás mentén folytatott irodalomtudományos viták, valamint utóbbi irányvonal további ismérveinek és fontosabb szerzőinek alapos áttekintéséhez lásd Goretity József: *Az orosz „új realizmus” értelme és eredete* (Tiszatáj, 2013/8, 22-33.)
- 10 Lev Danyilkin: *Roman, kotorij szledovaló bi vkljucsity v skolnuju programmu* (Online: <http://www.afisha.ru/book/1560/review/294921/>)
- 11 Néhány szemléltető adat ezekről a Szencsin regényében, ha csak áttételesen is (hiszen a hangsúly alapvetően a címbeles család privát drámáján van), de mindvégig intenzíven megmutatózó aggasztó tendenciákról: a 2010-es

népszámlálás eredményei szerint az orosz vidéki lakosság száma nyolc év alatt mintegy 1,2 millió fővel csökkent, 37,5 millióra (ez Oroszország aktuális teljes népességének kb. 25%-a). Az Orosz Föderációban mintegy 19.000 elnéptelenedett települést regisztráltak, a 2002 és 2010 közötti periódusban az elnéptelenedett falvak száma 48%-kal nőtt. 2010-re alig öt év alatt 12.377 iskola szűnt meg, többségük (81%) vidéken. (<http://russialist.org/russian-village-becomes-extinct/>) A 2002–2010 közötti időszak alatt a munkaképes lakosságnak mintegy 2,7%-a költözött át városba, jelentős arányukban fiatalok, míg a falvakban maradtak többségében rosszul fizetett alkalmi vagy illegális munkára kényszerülnek. 2010-ben a vidéki orosz fiataloknak mintegy fele élt a létminimum közelében vagy az alatt. (Maria Muhanova kutatására hivatkozik: http://vaszaritamas.blog.hu/2015/08/24/fiatalon_videken_oroszsorszagban)

- 12 Ez (kissé talán didaktikusan) képileg is megjelenik a Nyikolaj Mihajlovics kudarcba fulladt építkezése során keletkezett munkagödörben: „Sötét, ijesztő volt a gödör, mint a frissen kiasott sír.” (106.)
- 13 „... Később, amikor már semmit sem lehetett visszahozni, megváltoztatni, Valentyina Viktorovna gyakran eltűnődött, mikor is kezdődött ez a nem külső (a külső már rég elkezdődött, Gyenyisz letartóztatásával), hanem belső lecsúszás az élet fenekére; mikor kezdtek elszakadni az erkölcsi szálak, egyik a másik után, és a korábban elképzelhetetlen mikor vált elképzelhetővé, hogy a végén már nem maradt semmilyen gát. . .” (128.)
- 14 A családfő ténykedése (Muranovo elnyomó szakszerepéhez hasonlóan) természetesen egy általános érvényű, a Szovjetunió idején túlrá is kiterjeszhető politikai allegóriaként is olvasható: nem véletlen talán, hogy a regényben fordulópontot jelentő esemény, mikor Nyikolaj Mihajlovics egy veszekedés hevében véletlenül Artyom halálát okozza, IV. (Rettegett)

Iván cár és szerencsétlenül járt fia, Iván cárevics jól ismert esetére emlékeztet. Ami a Valentyina Viktorovna alakjában felsejülő kultúrkritikát illeti, szembeötlő például, hogy a könyvek között töltött egykori hivatás érezhetően semmiféle érdemi műveltséget, a mindennapokban is használható tudást nem biztosított Jeltisev feleségének, és az egész regény során mindössze egyetlen helyen köszön vissza, mikor a sivár vidék egy sci-fi olvasmány homályos emlékét idézi fel benne: „Halott és undorító volt a világ [. . .], mintha hirtelen nem a Föld nevű bolygón volnának, hanem valami fantasztikus Plútóra csöppentek volna. «Alekszej Tolsztojnak van ilyen regénye? – próbált visszaemlékezni Valentyina Viktorovna a könyvtáros múltjára. – Vagy Wellsnek?»” (153–154.)

- 15 Ezzel kapcsolatban említjük meg az orosz újrealizmus egy másik fontos, igaz, politikai nézetei miatt meglehetősen ellentmondásos megítélésű szerzőjét, Zahar Prilepint is, akinek 2006-os, *Szányka* című műve megrázó (és a néhány évvel későbbi ukrán válság tükrében már-már profétikusan ható) krónikája annak, hogyan használják ki a különféle radikális ideológiák a kilátások és felsőbb útmutatás nélkül maradt fiatalság ezen szellemi gyámoltalanságát. Tegyük hozzá továbbá, hogy a magyarul jóval beszédesebb, *Mert mi jobbak vagyunk* címen (Ford.: Abonyi Réka, Európa Könyvkiadó, 2013) megjelent regénynek *A Jeltisev-családdhoz* hasonlóan szintén fontos helyszíne a pusztulással többszörösen asszociálódó vidék – felejtethető például az a jelenete, amelyben a fiatal főszereplő egy havas erdőt át igyekszik elvonszolni szülőfalujába apja koporsóját.
- 16 Radomir Konstantinovič: *A vidék filozófiája* (Ford.: Radics Viktória, Kijárat Kiadó, 2001, 10. o.)
- 17 „Jeltisevet meglepte az emberek viselkedése – úgy álltak ott és nézték a hullát, mint valami egészen hétköznapi dolgot.” (147–148.)
- 18 Konstantinovič, 2001, 15.
- 19 Ebből a szempontból izgalmas lehet Szencsin regényének összevetése a szintén újrealista író-

ként számon tartott Valerij Zalotuha *A muzulmán* című kisregényével. Az afganisztáni háborút követő időszakban játszódó történet egy hadifogságba esett, és ezalatt a muzulmán hitre áttért katona, Nyikolka Ivanov krónikája, akinek hazatérése felforgatja Isten háta mögötti szülőfalujának életét. Az alapkonfliktus szintén a „mi” és az „ők” kategóriái mentén zajló népi xenofóbia kibontakozása, vagyis egy zárt vidéki közösség hagyományrendszerének szembekerülése az övétől különböző civilizációs mintázatokkal, *A Jeltisev-családtól* eltérően azonban az orosz nemzeti identitás külső-belső feszültségeit szimbolizáló összecsapás sokkal élesebb kettősségek mentén artikulálódik: már-már Dosztojevskijt idézően (különösen *A Karamazov testvérek* és *A félkegyelmű* hatása érződik erősen) feszül egymásnak az orosz szellem kontemplatív, metafizikai irányultságú pólusa és gyermekien kegyetlen, eszméiért ölni képes oldala. Fontos különbség továbbá, hogy *A muzulmánban* a vidéknek még van egyfajta karneváli derűje, ami megmosolyogtató pillanatokkal képes ellensúlyozni katasztrofális anyagi és szellemi nincstelenségét. Időről időre felsejlik az orosz falu eleven hit- és hiédelemvilága: a kisregényben fontos szerepet tölt be például egy elsüllyedt templomhoz fűződő legenda (egy afféle helyi Kityeys-mítosz), de Zalotuha még a népmesék világát is megidézi egy frappáns jelenetben, mikor a falu apraja-nagyja a váratlan dollár-áradatot hozó folyójukhoz csődül (a „csoda” egyébként egy akatáskányi kenőpénzzel együtt megfulladt helyi oligarchának köszönhető).

- 20 Ezt a meglátást teszi például Gyürky Katalin is *Ahannan már nincs lejjebb* címet viselő recenziójában (Élet és Irodalom, LIX. évfolyam, 38. szám, 2015. szeptember 18., 20.).
- 21 Ilyen, a népi tradíció javait, a múlt jövő alapjául szolgálható értékeit hordozó idős nő például Raszputyin *Végnapok* című regényének Annája, vagy a *Matrjona háza* Szolzsenyicin-novella címszereplője.

A SZERELEM APOSTOLA

A szexuális válságot háromnegyed részben külső társadalmi-gazdasági körülmények okozzák, a fennmaradó negyedrészt viszont a mi „kifinomult, individualista pszichénket” kárhozathatjuk, melyet a burzsoá ideológia keretei közt pátyolgatunk.

Alekszandra Kollontaj: *A nemek közti kapcsolatok és az osztályharc*

Az

1917 októberében végrehajtott puccs váratlan győzelmét még a főszereplői is meglepően egyszerűnek és könnyűnek találták. Egyszer csak kormányozni kellett, vagyis hatalmi struktúrákat kellett kiépíteni, az új uralkodóknak pedig nem voltak világos fogalmaik erről.

Minden átmeneti volt, kezdve magával a hellyel, vagyis a Szmolnij Intézettel. Október előtt Nemes Hajadonok Nevelőintézete volt, itt képezték az orosz méltóságok lányait. Most itt ügködött a forradalmárok vezérkara, eleinte konspiráltak és tervezgettek, később meg parancsokat kezdtek osztogatni, táviratokat küldözgettek, kiáltványokat fogalmaztak; ugyanakkor ott is aludtak, újságszövegeken, ott fogyasztották el az élelmiszer-fejadagjukat. Vágni lehetett a cigarettafüstöt, mert a forradalmárok közül talán csak Lenin nem dohányzott. A háztetőre tűzve lengedeztek az egész káosz fölött az anarchisták zászlói, rajtuk „Az anarchia a rend anyja” felirattal.

Az új vezér dolgozószobájában tartotta első ülését az első kormány, azaz a Szovnarkom.¹ Aligha lehetett véletlen, hogy Lev Trockij és Joszif Sztálin jelent meg a legkorábban. Beléptek az üresnek látszó dolgozószobába, és különös hangokat hallottak a fából készült térelválasztó mögül, ahol egy kis sarkot alakítottak ki a telefonoskisasszony és a gépíró szármára. Egy nő szenvedélyes és gyengéd sóhajai mellett egy férfi jellegzetes basszusa ütötte meg a fülüket, amelyet lehetetlen volt nem fölismerni. A frissen ki-

nevezett tengerészeti népbiztos, Pavel Dibenko hangja volt. A huszonkilenc éves ukrajnai óriás már hírnevet szerzett a matrózlázadások vezéréként, a matrózok serege pedig vakon követte. A nő pedig a térelválasztó mögött... Sztálin igen jókedvűen nézett Trockijra. Aztán „váratlan vidámsággal odajött hozzám – olvashatjuk Lev Davidovics visszaemlékezéseiben –, és vállával a válaszfal felé bökött, mosolyogva: – Ez ő Kollontajjal, Kollontajjal!” „Gesztikulációja és nevéte nem volt helyénvaló, és kiállhatatlanul vulgáris volt, különösen akkor és ott” – kommentálja Trockij, és ezért felel idegesen: „Az ő dolguk” – vágta rá Trockij, Sztálin pedig rögtön érezte, hogy hibázott, és „soha többé nem próbált meg személyes beszélgetésbe elegyedni velem. Sztálin arca megváltozott. Sárga szemei csak úgy villogtak a gyűlöletből.”¹

Mint Sztálin életrajzírója, Simon Sebag Montefiore, és talán maga Trockij is sugallja, Sztálin megalázottnak, nevétesnek érezte magát ebben a helyzetben, és örökre meggyűlölte Lev Davidovicsot. Ez természetesen túl egyszerű lenne. Vele harcolt a Kremlért, Lenin trónjáért. Évekig mélyült a rivális iránt érzett ellenszenv, sok alapja volt, különböző körülmények segítették elő a kialakulását. Ugyanakkor tagadhatatlanul van némi pikantériája annak a célzásnak, hogy ez a szexjelenet, a szabad szerelem apostola, Alekszandra Kollontaj és a sokkal fiatalabb szerető, Pavel Dibenko pásztorója váltotta ki.

¹ Szovjet Narodnih Komisszarov (Népbiztosok Tanácsa)

A tábornok lánya

1872. március 19-én született Szentpétervár egyik jó módú kerületében, egy szép háromemeletes házban Alekszandra, akit a szerettei Surának hívtak. Egy nemesi családé, Domontovicskéé volt a ház. Az apja, Mihail Domontovics ukrán származású gyalogsági tábornok volt, a magyarországi hadjárat után a krími, a kaukázusi és a török háborúban is részt vett. Egy darabig kormányzó volt Bulgáriában, aztán bekerült egy hadtörténelmi bizottságba, melynek az volt a feladata, hogy megörökítse az 1877–78. évi orosz–török háború eseményeit. Miután elkészült a csernyigovi kormányzó-ság leírásával, a tábornok az Orosz Földrajzi Társaság aktív tagja lett. A különböző tudósok mellett olyan színes egyéniségek tartoztak ide, mint az anarchista herceg, Pjotr Kropotkin, és Romanov nagyhercegek voltak a védnökeik.

Sura anyja, Alekszandra Maszalina-Mravinszkaja egy fakereskedelemmel és fafeldolgozással foglalkozó finn gyáros lánya volt. Művelődött, tudott nyelveket, háromgyerekes anyaként döntött úgy, hogy otthagyja az első férjét. Szóval átesett bizonyos megpróbáltatásokon, mielőtt férjhez ment az akkor negyvenéves Domontovicshoz, véget vetve agglégényéletének. Negyedik gyerekként született Sura a házukban, de az apjának ő volt az első és a legkedvesebb.

Orosz-ukrán-finn-német-francia származást örökölt a szüleitől, ez kétségkívül hatott a nyelvérzékére, és nyitottá tette más kultúrákra. Amúgy is érdekes volt a család, mert kikerült innen néhány igen kiemelkedő személyiség. A féltestvére, Jevgenyija Mravinszkaja, művésznevén Mravina híres operanékesnő volt, a Mária Színház szólistája. A féltestvére fiából, Jevgenyij Mravinszkijből híres karmester és a zeneakadémia oktatója lett. Az unokatestvére volt Igor Szeverjanyin, az ezüstkor költője, ő hozta létre az egofuturizmusnak nevezett avantgárd irányzatot, a forradalom előtt pedig kapcsolatban állt a kubofuturistákkal, köztük Vlagyimir Majakovszkijjal és Velimir Hlebnjikkovval. Ő is nyelvtelenség volt, számos kitűnő európai költőt fordított oroszra, töb-

bek között Adam Mickiewiczet. A családhoz tartozott még Irakli Verescsagin, a kitűnő matematikus és neves egyetemi tanár, aki ma is nagyra értékelt trigonometriai és aritmetikai tankönyveket írt.

Művészi érzéke is volt Surának, egész jól rajzolt. De hamar kiderült, hogy a legnagyobb tehetsége a személyes varázsában, sőt szexepiljében van, amivel lenyűgözi a férfiakat. Tizenéves korában főként katonatisztek között forgolódott. Imádott táncolni, megőrültek érte a bálkon. Egy ezredes fia, Ivan Dragomirov lett a táncpartnere egy időre. Meg volt győződve arról, hogy most már életük végéig együtt maradnak. Amikor megkérte Alekszandra kezét, elég durva visszautasításba ütközött, ezért öngyilkos lett, szíven lőtte magát. Állítólag a neves szentpétervári pedagógus, Viktor Osztrovskij is szerelmes volt belé. Egy darabig a házitanítója volt, aztán megmérgezte magát gázzal a tábornok lánya miatt. Megmentették, de egész életére lebénult, rokkantkocsival közlekedett.

Surát eztán a végzet asszonyának tartották a szalonokban, Dragomir botrányos öngyilkossága után pedig úgy döntöttek a szülők, hogy a lehető leggyorsabban férjhez adják. Kinéztek egy jó partit: III. Sándor cár adjutánsát, Ivan Tutolmin tábornokot, akivel már táncolt Sura egy jaltai bálban. De mivel harmincöt évvel idősebb volt nála, a lány hallani sem akart róla. Ugyanakkor szabadulni akart az újabb meg újabb férjelöltektől, akiket az apja próbált a nyakába varrni, ezért maga kerített vőlegényt. Szegény hadmérnök volt az illető, az apja lengyel szabadságharcos, akit a januári felkelés után száműztek. Vlagyimir Kollontajnak hívták, anyai ágon távoli rokonuk volt. Őt is egy bálban ismerte meg, Tiflisben. Sura szülei főként azért nem egyeztek bele ebbe a kapcsolatba, mert Vlagyimir szegény rokon volt. Elhatározták, hogy Európába küldik a lányukat, megismeri Párizst és Berlint, a nyugati világ újdonságait és fényűzését élvezve pedig örökre elfelejti a szeretett férfit. Egész más hatást értek el ez-

zel. Egyrészt Sura a szocialisták gyűléseire és összejöveteleire kezdett járni a divatos ruhákkal teli elegáns boltok helyett, felforgató irodalmat olvasott, különös tekintettel az olyan szerzőkre, mint Karl Kautsky, August Bebel, Karl Marx és Friedrich Engels. Másrészt pedig egyáltalán nem felejtette el a szeretett férfit, szerelmes leveleket küldözgetett neki. Végül keresztül is vitte az akaratát, és feleségül ment Vlagyimirhoz. Huszonegy éves volt, a férje pedig huszonhat. Később azt írja emlékirataiban, hogy talán sose megy hozzá, ha nem ellenzik ennyire a szülei.

A kommuna

Szentpéterváron élnek, abban a házban, melyet a szüleitől kapott Sura. Nem áll szándékában eljátszani az otthon ülő tyúkanyó szerepét. Dolgozni akar. Igaz, hamar fia születik, de a dajka gondjaira bízva Mihailt, ő maga pedig egy közkönyvtárban vállal állást. Ott gyakran találkoznak szabadgondolkodók, művészek, független egzisztenciák... El van ragadtatva tőlük, gyakran meghívja őket. Így jön létre az otthonában egy újabb szentpétervári művészeti szalon.

Már gyerekkorában összebarátkozott Zoja Sadurszkajával. Bemutatta neki a férje barátját, Alekszandr Satkevicset, aki szintén hadmérnök volt. Most olyan ötlete támad, amelyet mintha Csernisevszkij könyvéből vett volna. Elhatározza, hogy összehozza a barátját a férje barátjával, ezért javasolja nekik, hogy költözzenek össze, alkossanak úgynevezett kommunát...

1863-ban írta *Mi a teendő?* című regényét az új szocialista eszméket hirdető Nyikolaj Csernisevszkij; ebben mind társadalmi, mind erkölcsi szempontból ideális, követendő példaként mutatta be egy bizonyos Vera Pavlovna szabóműhelyét, ahol együtt éltek és ösztöztettek a szereplők... Nemcsak komoly visszhangja volt a regénynek, hanem kemény kritikát is kapott. Infantilizmusa ugyanis feszélyezte szellemi értelemben véve mindazokat, akik reálisabban látták a dolgokat, még akkor is, ha amúgy hívei voltak a szocializmusnak. De a fiatal értelmiség körében és a modern társadalmi szalonokban kezdtek divatba jönni a szabóműhelyek. A búbajos Vera Pavlovnától tűzbe jött hölgyek haladéktalanul varrónői csoportokat szerveztek, gyakran bukott lányokat is bevettek, hogy jó útra téríthessék őket (Bolesław Prus is felhasználta ezt a motívumot *A bábu* című regényében). Mivel nem járt együtt ismeretekkel és tapasztalatokkal a hirtelen fellobbanás, hamar tönkrementek a műhelyek, a bukott lányok pedig mehettek vissza az utcára. Hasonló volt a helyzet a falanszterekkel, vagyis kommunákkal, melyek ötletadója a francia Charles Fourier volt. A XIX. század közepén, a negyvenes-ötvenes évek fordulóján tűntek fel azok az emberek, akik szívesen szerveztek ilyet. Kö-

zékjük tartozott például Mihail Petrasevszkij (a híres Petrasevszkij-kör alapítója, amelyhez Dosztojevszkij is csatlakozott). Úgy döntött, az apjától örökölt vagyon felhasználva falansztert épít a parasztoknak a Novaja Ladoga-i járás egyik falujában. Állítólag el is készült, de leégett az épület, mielőtt sikerült volna meggyőzni a parasztokat arról, hogy kommunában kellene élniük. A Petrasevszkij-kör tagjai városi kommunákat is próbáltak alapítani 1846–47-ben, maga Fjodor Dosztojevszkij is hozott létre hasonlót a Beketov fivérekkel, be is számolt levélben a bátyjának, Mihailnak a „társulás” bámulatos jótéteményeiről.

Alekszandr Szkabisevszkij írta a Szovremennyikben Csernisevszkij művéről a következőket: „Óriási hatással volt a regény az egész társadalmunkra. Igen komoly szerepet játszott az orosz életben, az egész haladó értelmiséget a szocializmus útjára térítette,” így lett kötelező ez az eszme „a szürke hétköznapi életben, beleértve a táplálkozást, az öltözködést és a lakáskörülményeket is”. Nyikolaj Leszkov mutatja be a legjobban visszaemlékezéseiben, hogy nézett ki ez a valóságban: „a lakótársak kihasználták az illetőt [a kommuna szervezőjét], kiették, kiitták a vagyonából, a gatyáját és a ruháját is elvették, adósságokat csináltak a nevében, a legdrágább anyai örökségét is elzalogosították vagy eladták...”²

A Znamenszkajának nevezett kommuna maradt fenn a legtovább 1863–64-ben, a téli időszakban. Az ismert író, Vaszilij Szlepcov hozta létre. Érdekes férfi-női konfigurációk jöttek létre, vagyis leromlottak az erkölcsök a szentpétervári Znamenszkaja utcában lévő tizenegy szobás lakásban, és hamarosan ez lett a kedvenc téma a fővárosban. A kommuna lakói irodalmi-zenei esteket is szerveztek, melyekre nagyon szívesen jöttek a látogatók. Megtalálhatjuk a vendégek között Nyikolaj Hlebnikovot, Pjotr Lavrovot és Mihail Szaltikov-Scsedrint is.

Most ezt a példát akarta követni Sura. Bár nem alakított ki szabóműhelyt, magához költöztetett egy nőt és egy férfit, hogy velük éljen, együtt éljék át az új szocialista eszméket, ennek pedig előbb-utóbb botrányral kellett végződnie. A barát nő férjjelöltje beleszeretett Alekszandrába, és nem maradt viszonzatlanul a vonzalom. Mint Sura később megírja: „Ekkor dolgoztuk fel a következő témát (Csernisevszkij szelémében) – kettőt szeretni. Meg voltam győződve arról, hogy mindkét férfit szeretem egyszerre. Kettőt szeretni annyi, mint egyet se szeretni, de ezt akkor még nem tudtam felfogni.”³

Szatkevicz viszont tökéletesen tisztában volt azzal, hogy Surát szereti, azt akarja, hogy váljon el Kollontajtól, és menjen hozzá feleségül. De Sura már belekóstolt a házasságba és az anyaságba, belátta, hogy egyáltalán nem való neki a családi élet prózája. Mert követelte a jussát a független természete, és mozgalmi munkát akart végezni. Az irodalom is szólította – írni akart. 1923-ban írja meg a *Három nemzedék szerelme* című regényét, melyben megtalálhatjuk a félrelépéssel kapcsolatos személyes szálát. A házastársi hűtlenséget tekinti az egyenjogúsághoz vezető első lépésnek. Ezért végződött elég szokatlanul az általa alapított kommuna rövid története. Amikor Zoja látta, mennyire odavan a barát nőjéért a férjjelöltje, elköltözött, és a férfit is vitte magával. De nem azért, hogy elszakítsa Surától a szeretett férfit. Ellenkezőleg, azért, hogy az ő lakásában élhessen át forró pillanatokot Alekszandr Alekszandrával, Kollontaj tudta nélkül... Nem sokkal ezután Sura a gyerekekkel és a dajkával együtt elköltözött a férjétől. De nem azért, hogy állandósítsa ezt a kapcsolatot. Természetesen járt a barát nője új lakásában, bár csak ritka látogató volt, aki kielégítheti a szexuális szükségleteit, de ez minden.

Szorosra fűzte az ismeretségét Nagyecsda Krupszkaja barát nőjével, a forradalmár Jelena Sztarovával és Taty-

jana Scsepkina-Kupernyik író- és színésznővel, Csehov szeretőjével. Az ő társaságukban vált egyre függetlenebbé. Végül arra a következtetésre jutott, hogy ideje belevágni a mozgalmi munkába. A szülői gondjára bízta a gyerekeit, és elindult Svájcba, mert ott volt a legaktívabb az orosz szocialista emigráció. 1898-at írtunk.

Svájc és a politika

Zürichben beiratkozott az egyetemre, főként Herkner professzor előadásait látogatta, emellett cikkeket kezdett írni szocialista lapokba. Anyjának köszönhetően jól tudott finnül. Most egyszer csak érdekelni kezdte az ország helyzete, és egyik napról a másikra kiképezte magát a finn gazdaság szakértőjének, aki jól ismeri a munkások helyzetét és a gazdasági reformokat. Herkner professzor protekciójának köszönhetően egy időre Nagy-Britanniába utazhatott, ott megismerte a szocialista Sidney Webbet, a Munkáspárt leendő tagját és a feleségét, Beatrice-t (rajtuk keresztül ismeri meg később George Bernard Shaw-t, a Nobel-díjas író, akit lenyűgözött a kommunizmus).

Elmélyülten tanulmányozza Finnország problémáit, ugyanakkor egyre jobban bekapcsolódik a feminista mozgalomba. Elkészül két jelentős írása, *A feministák és a proletár asszonyok szerepe a női emancipációs mozgalomban*, illetve *Az erkölcs problémája a szó jó értelmében véve* címmel; ezekkel gyorsan népszerűséget szerez magának a szocialisták és a narodnyikok körében. Életre szóló barátságot köt Clara Zetkinnel. Idővel megismeri Rosa Luxemburgot, Karl és Luisa Kautskyt, Karl Liebknechtet – egyértelműen ez az ő világa. A Svájcban megismert Jurij Plehanov közvetítésével kerül abba a társaságba, amely az *Iszkra* című lapot írja. Állítólag Plehanovval is volt egy futó kalandja, de ez nem teljesen biztos. Az viszont igen, hogy botrányos viszonyba keveredik a neves közgazdással, az agrárkérdés szakértőjével, a szociáldemokrata Pjotr Maszlovval, aki a magánéletében egy igen despotikus nősemély férje volt. Állítólag minden félteékenység rohamában megtépte az ura ritkás hajzatát. Sura később följegyezi a naplójában, hogy minden találkozásuk után olyan érzése volt, mintha egyre jobban kopaszodna Pjotr. 21.30-kor mindig kirozott a titkos hálófülkéből, hogy pontosan 22.00-ra hazaérjen, mert ezt ígérte a feleségének. Folytatódott a románc, de mindvégig olyan megterhelő konspirációra kényszerültek, hogy a szeretett nő végül belátta: szabadulnia kell tőle.

Sura, most már inkább mint Alekszandra, forradalmár és feminista részt vesz 1903-ban az Orosz Szociáldemokrata Munkáspárt II. Kongresszusán, melyen bolsevikokra és mensevikokra szakad a párt. Ezen a kongresszuson ismeri meg személyesen Lenint, de

ő a mensevikekhez csatlakozik, akiknek Plehanov az egyik vezetőjük. A likvidátor mensevikeket is támogatja, akik legalizálni akarják a politikai tevékenységüket. De csak egy ideig.

Mivel kiadott egy felforgató művet *Finnország és a szocializmus* címmel, üldözni kezdi az Ohrana, rövid időre még rács mögé is kerül. Az 1905-ös forradalom idején felbukkan Szentpéterváron. Ekkor mutatja meg először, milyen tehetséges szónok; néptribunként sok hallgatót nyer meg. Ő kezdeményezte, hogy alakítsák meg a Munkásnők Kölcsonös Segélyegyletét. 1907-ben az orosz szocdemek beválasztják a Nők Nemzetközi Titkárságába. Utazgatni kezd Európában, szervezi a nőket; harcias és felszabadult, küzd az egyenjogúságért, és meg akarja törni a kispolgári erkölcsök hatalmát. Ezzel érdemli ki Párizsban a „szoknyás Jaurès” nevet.

A forradalom valkürje

A Francia Munkáspárt ideológusa és Marx veje, Paul Lafargue 1911-ben feleségével együtt öngyilkosságot követett el. A sírjánál szervezett gyűlésen ismeri meg Alekszandra a következő szeretőjét, a bolsevik Alekszandr Slapnyikovot. A férfi huszonhat éves, Sura harminczilenc. Azt hinné az ember, hogy neki kell keresnie a sokkal fiatalabb fiú kegyeit. De nem így van. A bolsevik forradalmár egyszer csak arra a következtetésre jut, hogy illedelmes feleséget szeretne a magánéletben, aki több időt tölt otthon. Kezd problémákat okozni Surának, féltékenységi jeleneteket rendez, nem hagyja dolgozni...

1913-ban Kollontaj fontos könyvet ír *Az új nő* címmel, melyben bizonyítja, hogy az új hősnő legfontosabb jellemvonása a lázadás, szembefordul az egyoldalú nemi erkölcsökkel. Ezért nem fogadhatják el a nők a férfiak borzasztó képmutató nézeteit, hisz az ő esetükben egyértelműen fontosabb szerepet játszik a fiziológia. Aztán úgy dönt, szakít Slapnyikovval. Ebben a politikai helyzetnek is volt némi szerepe. 1914 szeptemberében ugyanis Alekszandra tanúja volt a berlini Reichstagban annak, hogy a német szociáldemokraták támogatták II. Vilmos császár döntését, melynek értelmében az ország háborúba lép. A szavazás után Oroszországot nyilvánítják a fő ellenségnek, Alekszandrának pedig mint orosz állampolgárnak el kell hagynia az épületet. Azt írja a naplójában: „Biztos voltam abban, hogy itt valaki megbolondult – vagy ők, vagy én.”⁴ Ezért állt át a háborút határozottan ellenző bolsevikok oldalára. Rögtön felfigyel rá Lenin, és próbálja felhasználni a politikájában. Javasolja neki, hogy utazzon az Egyesült Államokba, hogy ott terjeszse az ő tanításait. Alekszandra Párizs, Berlin, Stockholm és Oslo között utazgat, végül arra a következ-

tetésre jut, hogy ez fantasztikus ötlet. A fiával, Misával utazik, mert így meg tudja védeni a sorozástól; de a nagy háború, amelyet később első világháborúnak neveznek, ezrével nyeli az áldozatokat a front mindkét oldalán. Slapnyikov velük akar menni, de ő nem egyezik bele ebbe. „Így kell lennie” – írja búcsúzóul a szeretőjének. Az Egyesült Államok százhuszonhárom városában mondja föl a lenini leckét. Azt írják a szocdem lapok: „Kollontaj meghódította Amerikát!”

Trockij is az Egyesült Államokban volt akkor, később tett is egy Surára nézve nem túl hízelgő megjegyzést az önéletrajzában:

Nyelvtudása és temperamentuma értékes agitátorrá tették. Elméleti nézetei azonban mindig is homályosak maradtak. A New York-i időszakban semmi sem volt neki elég forradalmi. Levezett Leninnel. A tényeket és az eszméket akkori ultrabalosságának prizmáján keresztül megtörve, Kollontaj amerikai információkkal, egybekel mellett a tevékenységemre vonatkozó hírekkel látta el Lenint. Lenin válaszleveleiben felfedezhetők ennek az eleve elfogultan téves tájékoztatásnak a visszhangjai.⁵

Tényleg egyike lett azoknak a személyeknek, akikben a legjobban megbízott Lenin. Annyira, hogy amikor azt tervezte 1917-ben, a februári forradalom után, hogy Oroszországba utazik, előbb őt rendelte vissza Európába, aztán pedig vele vitetett Svédország–Norvégia útvonalon egy bőrönd pénzt Szentpétervárra, amit a német kormánytól kapott Alekszandr Parvus közvetítésével. Kollontaj Stockholmban vette át a Deutsche Reichsbank pénztárában. A szentpétervári pályaudvaron várta őt meg a bőröndöt Slapnyikov. Hamarosan maga Lenin is Oroszországba érkezik leplombált vagonban, megbízható emberek kis csoportjával. Kihirdeti az áprilisi téziseket. Kollontaj habozás nélkül kiáll mellette.

Lev Trockij állt a Munkás- és Katonaküldöttek Szovjetjének élén. Neki szintén sikerült időben visszaternie az Egyesült Államokból. S bár nem nagyon tűntette ki bizalmával Kollontajt, beültette a petrográdi Szovjet Végrehajtó Bizottságába. Ekkor tért vissza az országba az északi frontról a volt férje, Vlagyimir vezérőrnagy rangban. Súlyos betegen jött haza. Alekszandra még meg tudta látogatni Vlagyimirt, de a temetésére nem tudott elmenni.

Az 1905-ös forradalom idején bizonyította Kollontaj, hogy van tehetsége a szónokláshoz. Lenin most úgy döntött, kihasználja ezt a tehetséget a szexepillel, az elkötelezettséggel és a humorérzékkel együtt (képes volt beszéd közben vicceket mesélni, mintha sose fogyna ki belőlük).^{II} Mint tudjuk, az ördög némbert küld oda, ahová ő nem jut el.^{III} Elküldte a tengerészekhez, a kikötőkben állomásozó hadihajókra. Mert a tengerészek hada nem bízott meg a bolsevikokban. Alekszandra tényleg viharos lelkesedést keltett bennük. Annál is inkább, mert... elcsábította az egyik hősiüket. Pavel Dibenko a csernyigovi kormányzóság-ból, paraszti sorból került a haditengerészethez, 1915-ben pedig ő volt a felkelők egyik vezére az Imperator Pavel I. sorhajón. A februári forradalom után tagja lett Helsingforsban^{IV} a Munkás- és Katonaküldöttek Szovjetjének, áprilistól pedig ő a Centrobalt^V vezetője. Tizenhét évvel fiatalabb Alekszandránál, sűrű szakálla és szép kék szeme van. A karjára vette, amikor le kellett jönnie a nőnek a hajó pallóján a kutter fedélzetére, ő maga vitte le. Alekszandra később azt írja róla: „Olyan ember, akiben nem az intellektus viszi a prímet, hanem a lélek, a szív, az akarat és az energia”, „szenvedélyes közeledését pedig egyáltalán nem találják bántónak a nők”.⁶ E pillanattól fogva nagy szenvedély fűti a forradalmat. Ezt megerősítette az a szerelmi jelenet is, melynek fültanúja volt Trockij és Sztálin a proletariátus diktátorának dolgozószobájában.

A népbiztos asszony

A sikertelen júliusi puccskísérlet után Lenin Finnországba szökött Zinovjevvel, Kollontajt pedig letartóztatták néhány bolsevik vezetővel együtt. Nem tartották benn sokáig, mert az új miniszterelnök, Alek-

szandr Kerenszkij gyorsan szabadon engedte a felforgatókat – vesztére.

Amikor októberben újabb forradalom zajlott le, Kollontaj bekerült a Szovnarkomba. Lenin kinevezte népjóléti népbiztosnak, így ő lett az első nő a világon, aki elérte a miniszteri rangot. Anya- és gyermekvédelmi osztályt hozott létre a népbiztosságon. Harcolni kezdett az egészségügyi ellátásért, többek között orvosi bizottságot hozott létre, amely kidolgozta az állami egészségügy programját. Népkonyhahálózatot, gyermekotthonokat és kórházakat szervezett, tördött a hadirokkantakkal és arra is gondja volt, hogy biztosítsa az időseknek a nyugdíjat. Ez dicséretes tevékenységnek látszik. Csakhogy a gyakorlatban néha komoly konfliktusokhoz vezetett. Például a Névai Szent Sándor lavra helytartójával, Prokopijjal is összeütközésbe került. A népbiztos asszony ugyanis azt követelte, hogy alakítsanak ki katonai kórházat a kolostorban. A helytartó ezt megtagadta, mire akcióba lépett a Vörös Gárda, és más szervezetekkel együtt letartóztatta. A felháborodott tömeg ellenállt, halálos áldozatok is voltak...

Miután meghalt Lenin szeretője, Inessza Armand, Kollontaj vette át tőle 1920-ban a Zsenotgyel^{VI} vezetését, amely egyedülálló volt a világon. Az intézménynek harcolnia kellett a női írástudatlanság ellen, szabadon elérhetővé akarták tenni számukra az oktatást, segíteni kellett nekik a házasságkötésben és a válásban, a gyerekgondozásban, garantálták nekik a munkavállalói és választói jogokat. A Zsenotgyel sokak számára a hagyományos család bukását jelképezte, különösen Ázsia távoli közzeteiben, ahol újabb osztályokat hoztak létre az intézményen belül, melyeket a helybeliek teljesen idegen képződményeknek tartottak. Tehát itt sem ment a munka halálos áldozatok nélkül...

II A forradalom után a színészi mesterség rendszerét megteremtő Konsztantyin Sztanyiszlavszkij is kihasználja néptribuni képességeit. Vele együtt küldi a gyűlésekre a színészeit, hogy tanuljanak tőle, ellessék, hogyan modulálja a hangját, hogyan gesztikulál, hogy magával tudja ragadni a tömegeket.

III Bulgakov leírja *A Mester és Margaritában* Woland kíséretét, amelyben van egy nő, Hella. Amikor Woland bemutatja Margaritának, azt mondja róla: „ügyes, szolgálatkész, nincs olyan szívesség, amelyet megtagadna”. Állítólag Alekszandra Kollontajról mintázta Hellát.

IV Helsinkiben

V A Balti Flotta Központi Bizottsága – a Balti Flotta minden katonabizottságának legfelsőbb választott szerve

VI Otygel po Rabotye Szregyi Zsencsin – a párt nőtagozata, szó szerint a Nők Között Végzett Munka Osztálya

A népbiztos asszony politikai ügyekben is lobbanékony természetűnek bizonyult. A párton belül a Nyikolaj Buharin vezetése alatt álló úgynevezett „baloldali kommunisták” frakciójához csatlakozik. A balosok tiltakoznak a breszti békeszerződés aláírása ellen, „forradalmi háborút” akarnak indítani a Nyugat ellen, monopóliumra törnek a párt és a gazdaság irányításában. Szóval még bolseviknak is nagyon radikálisak.

1921-ben kerül megint Lenin ellenzékebe a népbiztos asszony. Ekkor hozza létre Alekszandr Slapnyikov, a volt szeretője Szergej Medvegyevvel együtt a munkásellenzék, így próbál szembeszállni a párt oligarchizálódásával és a bürokrácia túlbujánzásával. Mint Slapnyikov megfogalmazta: „nem a célkitűzéseiben, hanem az eszközök választásában különböztek Lenintől”.⁷ Kollontaj velük együtt kerül a munkásellenzékbe, az ő nevükben lép fel, rendkívüli tudását csillogtatva. De nem ez lesz a legfontosabb mozzanat a forradalom utáni években folytatott tevékenységében. Alekszandra Kollontaj feministaként, bolsevik Messalinaként szerzi hírnevét, aki közli az orosz társadalommal, hogy a szex olyan, mint egy pohár víz. Ha szomjazik az ember, elég, ha a kezét nyújtja érte.

A szex olyan, mint egy pohár víz

Lenin nagy súlyt fektetett arra, hogy megmutassa: a pártja hamisítatlan avantgárd eszméket népszerűsít. Miután hatalmat kapott a proletariátus, az erkölcsi szférában is szabadnak érezheti magát. A puritán Oroszországban, ahol mindaddig az egyháznak volt döntő szava a szexualitás kérdéseiben, kitűnő eszköznek bizonyult az új rendszer bevezetésére ez a nyitás, melynek hívei természetes igénynek tekintették a fiziológiai szükségletek kielégítését. Az pedig csak a forradalmi felfordulás egyik következménye lesz, hogy

a népbiztos asszony által megvalósított program, melyet néha „kollontajizmusnak” neveznek, szélsőségekhez és teljes erkölcsi romláshoz vezetett.

Villámgyorsan eltörölték a templomi esküvőt mint „polgári csökevényt”. Az együttélés jogilag automatikusan egyenértékű lett a házassággal. Alekszandra és Pavel Dibenko közös életét nyilvánították elsőként az országban két partner élettársi kapcsolatának. Arról is gondoskodtak, hogy gyorsan kimondják a válást. Ezt újabb intézkedések követték, megszüntették a törvénytelen gyerek kategóriáját, mindenki számára elérhetővé tették az abortuszt, nem tekintették büntetendő ferde hajlamnak a homoszexualitást. Természetes dologként kezdték felfogni az önkielégítést, sőt úgy gondolták, szükség van rá a helyes fejlődéshez. Mindezt tág értelemben vett szexuális nevelésnek kellett kísérnie, hogy szabályozni tudják a szaporodást, javíthassák a higiénia színvonalát a társadalomban, és meg tudják előzni a nemi betegségek terjedését. És a szabad szerelem zászlaja lengedezett az egész fölött... Kollontaj ugyanis azt bizonygatta az 1919-ben kiadott, *Az új mentalitás és a munkásosztály* című könyvében, hogy az elköteleződés nélküli szex a leghatékonyabb fegyver a nők kezében, akik ezzel a módszerrel vívhatják ki a leggyorsabban a függetlenséget a férfiak világában.

Csakhogy az új kiváltságoktól megmámorosodott társadalom túl mohón, mértéktelenül, a züllöttségtől vérszemet kapva kezdett élni ezekkel, követve a szabad szerelem apostolának útmutatását. Egyrészt csoportok jelentek meg, melyek „Le a szeméremmel!” jelszóval népszerűsítették a természetes meztelenséget. És a város utcáin vagy a tömegközlekedési eszközökön egyszer csak meztelen férfiakba vagy nőkbe ütközhetett az ember, akik valódi küldetéstudattól áthatva tették közszemlére bájjaikat. A „Le a szeméremmel!” jelszó a kevésbé radikális felfogás szerint arra biztatta a nőt, hogy rövid szoknyában mutogassák a lábukat. Másrészt pedig terjedni kezdett az új típusú, vagyis kommunista ember ideológiai kötelességének tekintett prostitúció. Egyébként is láthatott az ember ilyen jelszavakat hirdető plakátokat: „Minden komszomolista férfi kielégítheti, sőt köteles kielégíteni természetes szükségleteit”, és „Minden komszomolista nő köteles elébe menni ezeknek az igényeknek, aki nem ezt teszi, az kispolgár”. Az egy partnerhez való tartozás a felszámolásra ítélt magántulajdont jelképezte. Még tájékoztató pontokat is szerveztek, ahol jelentkezniük kellett a komszomolista nőknek mint a szexuális szükségletek kielégítésére kizemelt potenciális jelölteknek, a komszomolista férfiak pedig ezeken a pontokon kaptak kiutalást, amely lehetővé tette, hogy válasszanak a jelöltek közül... Ez természetesen ellentétben állt az egyenjogúságáért harcoló népbiztos asszony törekvéseivel. De ki törődött volna ilyenmivel?

Igor Newerly lengyel író a forradalmi Oroszországban nőtt fel, és leírta a szexuális beavatását, amelyre egy vonaton kerítettek sort. Három férfival utazott, útközben pedig asszonyok ültek be hozzájuk. Aztán éjszaka megkezdődött az orgia.

A nők vitték a férfiakat – emlékszik vissza Newerly –, a választottak eleinte szívesen bocsátkoztak úti kalandokba, később már húzódoztak, amikor pedig kiszállt belőlük minden erő, vonaglottak a nők kezei között, hörgöttek az erőszaktól és a csiklandozástól. Elborzadtam attól, hogy így avatnak be a nemiség ügyeibe, a gondviselőm melléhez bújtam, reszkettem az undortól, a szégyentől és a mindennek ellenére egyre erősödő vágytól.⁸

A Newerly által leírt férfiak tripperesen kerültek ki ebből a kalandból...

Ehhez még a politikai helyzet zűrzavara, a polgárháború is hozzájárult. Tehát az erőszak és a szex. E kapcsolat hatására erősödött a szadomazo élmények iránti igény, így lett szexszimbólum a bőrkabátos csekista, pisztollyal és lovaglókorbáccsal a kezében.

Kollontaj pedig a következőket írta *A nemek közötti kapcsolatok és az osztályharc* című művében:

A társadalom állandóan azt követeli, hogy a nő döntéseiben mindenekelőtt a család érdekére – jelentőségére és státuszára – legyen tekintettel, kész legyen feláldozni magát érte. A burzsoázia világában nincs helye a nő függetlenségének, nem létezhet a családi kontextuson, a kötelességek és a „házi erények” zárt körén kívül.

Ugyanakkor elítélte a prostitúciót. De nem azért, mert demoralizáló. A prostituáltakat is ugyanolyan improduktívoknak tartotta a proletár társadalom szempontjából, mint a családi tűzhelyet őrző tyúkanyókat.

Azt is kijelentette, hogy:

Nem találunk megoldást a nemi válságra, amíg nem hajtunk végre gyökeres reformot az emberi pszichén belül, és amíg nem erősödik az emberek szerelempotenciálja. Az emberi psziché viszont csak akkor eshet át radikális átalakuláson, ha bekövetkezik a társadalmi-gazdasági viszonyok kommunista szellemű transzformációja. Ez „jól ismert régi igazság”, de nincs alternatívája. Nincs más mód arra, hogy szabaduljunk a nemek konfliktusától, függetlenül attól, hogy hány más módszerrel próbáljuk felépíteni a házasság vagy az emberek közötti kapcsolatok intézményét.⁹

És hogy nézett ki valójában a társadalmi-gazdasági viszonyok kommunista szellemű transzformációja? A szexualitás kirobbanása mindenfelé és minden szinten... Vagyis a komszomolista nők ugyanolyan gyakran adták magukat a komszomolista férfiaknak, mint a hivatásos prostituáltak, a szovjet társadalom óriási százalékát pusztították nemi betegségek, a nem kívánt gyerekek nevelőotthonokba kerültek, a nemi erősz-

kot pedig a munkások és a legrosszabb osztály, vagyis a burzsoázia női képviselői közti kapcsolat legjobb formájának tekintették... Lenin nem volt prűd, de egy adott pillanatban már kezdett rájönni arra, hogy túl messzire mentek. Azt a magyarázatot adta, hogy természetesen megérti, ha valaki szomjas, de nem kell rögtön belevetnie magát a szennyecatornába, vagy a pocsolóyából hörgölni.

De itt is az ideológiai szempont a döntő. A kormány ugyanis tudatára ébred annak, hogy az ember intim-szféráját ugyanúgy alá kell rendelni a felsőbbrendű céloknak, mint az élet minden területét. Mert a szabad szerelem anarchiát terjeszt, az pedig csak a forradalom pillanatában a rend anyja. A forradalom utáni időkben ez lesz a társadalmi rend fő ellensége. Ezért a Szverdlov Kommunista Egyetem 1924-ben kiad egy brosúrát *A forradalom és az ifjúság* címmel. Ebben előrebocsátották a következőket: „A nemi kiválasztódásnak a forradalmi-proletár osztály jellegű cél-elvűség vonalára kell épülnie. Nem kell bevezetni a szerelmi kapcsolatokba a flört, az udvarlás, a kacérkodás elemeit és a sajátos nemi hódítás más módszereit.”¹⁰ Tehát a nem az osztály ellenségének bizonyulhat... Ezért mindent meg kell tenni annak érdekében, hogy vonzóbb legyen a közösség a szexpartner-nél. Ebben a helyzetben nem talál más kiutat a párt, fel kell hatalmazni arra, hogy benyomuljon az intim-szférába, azzal a céllal, hogy megőrizze az „új ember” teremtéséhez (nemzéséhez) szükséges osztálytisztaságot. Mint a korabeli pszichológia vezető specialistája, Aron Zalkind írja: „Az ellenséges osztályhoz tartozó partnerhez való szexuális vonzódás tisztességtelen, undort kelt, ugyanolyan perverz dolog, mintha valaki krokodilhoz vagy orangutánhoz vonzódna szexuálisan.”¹¹ Magát a szexuális vonzódást pedig olyan bacilusnak nyilvánítják, amellyel a burzsoázia ügynökei mételyezik a proletariátust. A harmincas években már teljes fordulat áll be, visszatérnek a puritanizmushoz, a család újjáépítését hirdető jelszót követve...

Joszif Sztálinnak voltak szeretői. Nagya Allilujeva többek között azért lett öngyilkos, mert féltékeny volt a férjére. Lavrentyij Berija hírhedt akciói során az utcáról rabolt lányokat, aztán megerősakolta őket. Avel Jenukidze minden befutott primabalerina és színésznő kegyeit élvezhette, sorjában, és pedofil hajlamokkal is gyanúsították... A népnek viszont puritanizmust írt elő a főnökség. Persze csak elméletben. Mert a gyakorlatban nem képes ilyen gyorsan visszanyerni a szüzségét a demoralizálódott társadalom. A fogamzásgátló eszközök hiánya, később pedig az abortusztilalom csak a szürke zóna területét növelte. A szülői felügyelet nélkül maradt gyerekek problémája egyben a gyermekprostitúció és az ekkor alakuló pedofil bordélyok problémája is... A következőképpen emlékszik vissza Nyina Berberova arra, hogyan látogattak el 1920-ban

Makszim Gorkijjal és Vlagyiszlav Hodaszeviccsel egy javítóintézeté alakított gyermekotthonba:

Itt főként kislányok voltak, tizenkét és tizenöt éves kor között, szifiliszben szenvedtek és hajléktalanok voltak; tízből kilenc lopott, a fele terhes volt. Hodaszevic [...] együtt érzően és viszolyogva idézte emlékezetébe, hogyan akaszkodtak rá ezek a rongyos, tetves kislányok, akik ké-szek lettek volna már a lépcsőn levetkőztetni, hogyan emelték a fejük fölé elrongyolódott ruhájukat, miközben mindenféle ocsmányságokat kiabáltak nekik. Alig tudta őket levakarni magáról. Gorkij is tanúja volt hasonló jelenetnek, amikor mesélni kezdett róla, rémület ült ki az arcára, összeszorította a száját, és hirtelen elhallgatott.¹²

Huszonnégy évvel később a nemi betegségek sújtották leginkább a Berlin felé nyomuló Vörös Hadsereget (ezért éri a lengyel nőket is ez a csapás). Az egyszerű katonák kristályedényeket kerestek útközben, mert azt hitték, gyógyítja a vérbajt a vízbe kevert, porrá őrölt kristály. Az egyenjogúság pedig oda vezet, hogy az ott-honi teendők mellett munkahelyi kötelességek is terhelik a nőket („Asszonyok, föl a traktorra!”). Semmit sem veszítettek patriarchális pozíciójukból a férfiak.

A kommunista ideológiába beleszótt puritanizmus olyan állapotokat teremt, hogy amikor 1989-ben létrejön az első szovjet–amerikai tévéhíd, egy orosz asszonyosság azt kiáltja: „U nasz szeksza nyet!” (Nálunk nincs szex!). Mire egy amerikai férfi megkérdezi: „Ak-kor miből lesznek a gyerekek?” „Szerelemből!”...

És mi történik a szexuális forradalom alatt magá-
val a népbiztos asszonnyal? Még mindig forrón szereti Pavel Dibenkót. Még mindig szenvedélyes hangú leveleket váltanak, melyekben Alekszandra Pavluskának és kedves fiúnak nevezte imádottját, ő pedig galambocskámnak és kicsikémnek titulálta a nőt. De Pavel mindvégig a fronton harcol. Eleinte Ukrajnában, ahol fogságba esik, és kicserélik egy német tisztre. Aztán a Dnyeszteren Túli Hadosztályt, a Krími Hadsereget, a Krím felszabadítása után pedig a 37. Lövészadosztályt vezeti. Ő lesz a Krími Szovjet Köztársaság tengerészeti és katonai biztosa, 1921-ben pedig vérbe fojtja a kronstadti matrózok lázadását. És ahogy az már a fronton elvárható, a katonának lehetőséget kell adni az ivászatra és arra is, hogy szabad folyást engedjen férfiúi vágyainak. Fiatal női testekhez férkőzik Pavel, erről pedig rövid úton értesül Alekszandra is. Próbál egy ideig mellette maradni a Krímben. Állítólag a párt engedélye nélkül utazik el a fővárosból, ezért Trockij indítványozza, hogy lőjék agyon a szerelmeseket mint a forradalom árulóit. Egy akkori anekdota szerint Lenin állítólag így kommentálta az esetet: „Igazuk van, elvtársak, de a főbelövés potomság [...]. Javaslom, ítéldék őket ahha, hogy öt évig mahadjanak hűségesek egymáshoz.”¹³ De ez lehetetlen. Végül csúf jelenetre kerül sor. Bár azt hirdette, a féltékenységet „burzsoá csö-

kevény”, most őt is hatalmába keríti ez az érzés. Odesz-szában egy este nagyon sokáig várja Pavluskát. Semmi kétség, egy másik nőhöz ment a szeretője. Amikor be-állít, a népbiztos asszony rögtön közli vele, hogy vé-ge. A férfi szó nélkül átmegy a másik szobába. A kö-vetkező pillanatban Alekszandra jellegzetes dörrenést hall. Berohan, ott látja Pavelt a padlón, véresen. Hö-rög, elveszti az eszméletét, de él, mert átment rajta a golyó. Tehát van még egy férfi, aki miatta akarta el-dobni az életét... Szép és romantikus. De már nem menti meg a kapcsolatukat. 1923-ban Alekszandra levélben kéri Sztálintól, hogy küldje el dolgozni va-lahová jó messzire.

A nagykövet asszony

Rendkívüli nyelvtelenség, egyébként is sok ismerőse van Skandináviában. Ezért küldik Norvégiába. Azt írja az országról a naplójában: „És megint Norvégi-ában, ezen a szívemnek oly kedves földön, a harmó-nia és a szépség hazájában vagyok.” Szovjet teljhatal-mú megbízotti és kereskedelmi képviselői funkció-ban dolgozik, amíg Norvégia el nem ismeri hivata-losan önálló államnak a Szovjetuniót. Most tanulnia kell a diplomáciai protokollt. Közben hibákat követ el, például céklalevessel és fásirttal fogadja a norvég külügyminisztérium képviselőit. De gyorsan helyreál-lítja a renoméjét, fényűző fogadást ad a diplomatáknak: hat asztalra helyez friss kaviárt, kétkilós dobozokban. Felejthetetlen élményben részesíti a vendégeket, mert Norvégiában még a király ebédjén is csak szendvicsen szolgáltak fel kaviárt. Vázákat tetet mindenhová, élő virággal, a poharakba pedig Abrau Dursót töltenek, az első szovjet pezsgőt kortyolgatják. Ebédszünetben koncert, ízelítőt adnak az orosz zenéből, egy táncos-nő is fellép a mezítlás Isadora Duncan^{VII} stílusában, szőlőfürtökkel a kezében. Tehát igazi cári pompa volt.

VII Ő volt a híres orosz költő, Szergej Jeszenyin felesége. Akkor ismerte meg Alekszandra, amikor az Egyesült Államokban járt.

Mert Alekszandra belátta, hogy így vívhat ki elismerést és tiszteletet diplomáciai körökben.

Ő maga állítólag nem szeretett főzni, és nem volt kifinomult gasztronómiai ízlése. Nagykövet asszonyként vajás-lekváros zömlét reggelizett teával. Az ebéd is egyszerű volt. Tizenöt órákor szolgálták fel az uzsonnát a nagykövetségen – töltött brióst sütött a szakácsnő. Egy falat rozskenyeret vacsorázott, ivott hozzá aludttejet. E tekintetben igazi bolsevik volt, az idealisták első garnitúrájából. A fia viszont Berlinbe költözött a feleségével és a kisfiával együtt. Szívesen látogatta őket, és az egyik útján ötven ruhát szerzett be, amiért fegyelmet kapott Moszkvából. Hiába hozta fel mentésére azt, hogy jól kell kinéznie, mert az országot képviseli.

Kereskedelmi képviselőként heringre és tőkehalra írja alá az első szerződést, alkudozik a nagykereskedőkkel, hogy engedjenek az árból. Nem akarnak belemenni, de leveszi őket a lábukról a vonzerejével és az üzleti érzékével. Megígéri, hogy ha engednek az árból, sokat vesz a Szovjetunió nevében, és ha nem kel el Oroszországban, élete végéig fizeti az árát a saját zsebéből. Ez hatott. Vesz négyszázezer tonna heringet és tizenötezer tonna sózott tőkehalat. Ezzel sok norvég halásznak ad munkát, amiért borzasztó hálásak neki. Mint feljegyzi a naplójában, a kereskedelemben örült fontos a pszichológia. Idővel újabb komoly tranzakciókat hajt végre: cellulózt, értékes fémeket és hajókat vesz. Egyre népszerűbb lesz mint az első diplomatanő, az első nagykövet asszony, az arisztokratikus modorú, sok nyelven beszélő bolsevik.

Összebarátkozott Fridtjof Nansennel, a híres tudóssal, sarkkutatóval, aki 1922-ben Nobel-békedíjat kapott a Népszövetség menekültügyi főbiztosaként. A menekültek mellett főként szovjet és német politikai foglyokon segített. Az 1921. évi nagy oroszországi éhínség áldozatait támogató akciókat is pártfogolta. A gyászmenet első sorában megy a szovjet nagykövet asszony a temetésén.

Az utolsó és legfiatalabb szeretőjét, Marcel Body francia kommunistát is Oslóban ismeri meg Alek-

szandra. A férfi huszonhét évvel fiatalabb nála. Aztán visszamegy Párizsba a feleségéhez és a lányához. Német üdülőhelyeken találkoznak, és arról ábrándoznak, hogy elszöknek együtt valahová a világ végére. De 1927-ben Body kilép a Kominternből, így tiltakozik Sztálin politikája ellen. E pillanattól fogva mindkettejükre nézve veszélyes a románc. Megszakítják a kapcsolatot.

Kollontaj 1923-tól 1930-ig nagykövet Norvégiában, de tart egy év szünetet a mexikói követségen, ahová a Marcel Body-ügy után kerül. Aztán Svédországban lesz nagykövet, ahol fontos szerepet játszik a II. világháború idején.

Időnként megjelenik Moszkvában, ott viszont kezd már elszabadulni a sztálini terror. 1934-ben Alekszandra följegyzi a naplójában, hogy a „sahti per”, vagyis egy olyan affér idején jelent meg Oroszország fővárosában, melynek során felfedték a Donbaszban a burzsoá szakemberek állítólagos ellenforradalmi szervezetét. Aztán következik az „iparpárt” pere. Erről azt írja: „Ez megsebez”. Aztán megtudja, hogy le tartóztatták Vera Komisszarzsevszkaja öccsét, noha a színésznő igen sokat tett a bolsevikokért a XX. század első évtizedében. Alekszandra elmegy az ügyében a Lubjankába Vjacseszlav Menzinszkijhez. Ő eleinte szigorú képpel hallgatta, de hamarosan bekérte a le tartóztatott papírjait, átnézte az anyagot, és kijelentette, hogy nincs ebben semmi komoly, és megígérte, hogy szabadon engedi a gyanúsítottat. Alekszandra este följegyzi a naplójában: „kimentem az utcára, és elsírtam magam – az undortól és a megkönnyebbüléstől”.¹⁴ Volt szeretője, Slapnyikov nyíltan bírálja Sztálin politikáját. Találkoznak, Kollontaj támogatást ígér neki, de ő visszautasítja. Azt mondja, nem veszi hasznát Alekszandrának, mert ő a karrierjét építi. Megint kínosan érzi magát. Amikor kiküldik a svédországi nagykövetségre, komoly problémák jelentkeznek a szovjet diplomáciában. A külképviseleteken tartózkodó személyek közül sokan úgy döntenek, kinn maradnak Nyugaton, és nem a kommunista mozgalmat erősítik... A hírszerzés rezidensei uralkodnak a képviseleteken, terjed a besúgás és a gyanakvás.

Kezdődnek a moszkvai perek. Falhoz állítják a nagykövet asszony volt szeretőit, Dibenkót és Slapnyikovit. Ő pedig... Sztálin még hasznát veheti diplomáciai érzékének és az ismeretségeinek. Egyébként sem ítélte olyan gyorsan halálra a nőket. A nagykövet asszony minden szempontból kivétel volt. A bolsevikok régi gárdájához tartozott, abból pedig szinte senki sem élte túl a nagy tisztogatást. Kollontaj megmenekült. Sőt, sértetlenül úszta meg. Mégis vesztesnek érezte magát. Mint Marcel Bondy beszámol a visszaemlékezéseiben, állítólag azt mondta Alekszandra: „Vesztettünk. Elbuktak az eszmék, az élet meg nem könnyebb, hanem nehezebb lett. Nincs világhorradalom, és nem is

lesz. Ha pedig mégis lesz, ez csak felmérhetetlen károkat hoz az egész emberiségnek.”¹⁵ Tényleg ezt mondta volna? Ebben nem lehetünk biztosak. Mindenesetre már hosszabb ideje kételkedett.

Eljön az 1939. év. A Szovjetunió meg nem támadási egyezményt írt alá a náci Németországgal. Kollontaj aggasztó véleményeket hall Stockholmban a svéd kormánytól, amely nagyrészt a Hitler terveit ellenző szociáldemokratákból áll. Az is kiderül, hogy közvetlenül érintik Skandináviát a Ribbentrop–Molotov-paktum következményei, mert ennek értelmében a szovjet érdekszférába kerül Finnország, akárcsak a balti államok, Lengyelország keleti határvidéke és Besszarábia. „Ez nagyon nem tetszik nekünk” – hallja a svéd kormánytól. Elhatározta, hogy találkozót kér Sztálintól Moszkvában. De nem engedik a közelébe. Beszél viszont a külügyminisztérium főnökével, Vjacseszlav Molotovval. „Mi az, azért jött, hogy megvédje a finneket?” – veti oda neki barátságtalanul üdvözlés helyett. „Nem – feleli Alekszandra –, azért jöttem, hogy közöljem, a svédek szerint e konfliktusnak igen komoly külpolitikai következményei lehetnek.” „Ne üssék bele az orrukat a más dolgába a svédek” – hangzik a válasz. Amikor kitér a télnek nevezett finn–orosz háború, kizárják a Szovjetuniót a Népszövetségből. Ez személy szerint is kínosan érinti Kollontajt, mert hosszú évek óta tagja volt a Szövetségnek.

Az 1940-es békeszerződés aláírásával zárul a téli háború. De mihelyt Hitler rászánja magát arra, hogy megtámadja a Szovjetuniót, Finnország is hadat üzen Sztálinnak. Kollontaj megint az álló és a kalapács kö-

zé szorul. Ráadásul 1942-ben szélütést kap, megbénul a bal keze és a bal lába. Szerencsére fejben még mindig dolgozik, a szerződéseket pedig jobb kézzel írja alá. 1943 őszén arra kéri a svéd diplomáciát, továbbítsa Finnországnak a szovjetek békeajánlatát. A finn kormány Juho Kusto Paasikivit, a volt miniszterelnököt és moszkvai nagykövetet küldi tárgyalni Stockholmba. Hamarosan ő lesz Finnország köztársasági elnöke. A következőket írja a naplójában Alekszandra: „Milyen bölcs ember, édes Istenem, és milyen ronda! Sosem tudnék beleszeretni.”¹⁶ Ő tárgyal Kollontajjal, egyelőre eredménytelenül. De augusztus végén újrakezdi a megbeszéléseket. Végül aláírják az egyezményt Moszkvában. Ez a nagykövet asszony utolsó fontos feladata. 1944 végén járunk.

1946-tól 1952-ig tanácsadó rangban marad a Külügyminisztériumban. Élete utolsó hónapjaira Moszkvába viszik, bár sosem volt igazi otthona a város. Nagyon magányos. Azt írja a naplójában, hogy sosem volt túl közeli kapcsolatban a fiával... 1952. március 9-én hal meg, nem sokkal a nyolcvanadik születésnapja előtt. A novogyevicsi temetőben nyugszik, igen jellegzetes sírkövet állítottak neki: egy vékony nőalak látható a síron jellegzetes apródfrizurával.

Ránk maradtak a naplói. 1974-ben adták ki a fiatalok által készült feljegyzéseket, a diplomata-időszak termése pedig csak 2001-ben jelent meg. Ezeket a lapokon még mindig él ugyanaz a nő, három felvonásban – a kacér Sura, a harcoló Alekszandra és a csalódott Kollontaj.

Pálfalvi Lajos fordítása

Az tanulmányt Alekszandra Kollontajról készült fotók felhasználásával illusztráljuk

JEGYZETEK

- 1 Simon Sebag Montefiore, *Az ifjú Sztálin*, ford. Király Róbert. Pécs 2011. 345–346. o.
- 2 Borys Jegorow, *Oblicza Rosji. Szkice z historii kultury XIX wieku*. Gdańsk 2002.
- 3 Jelena Arszenyeva, *Dorogu Krilatomu Eroszu! (Alekszandra Kollontaj)*. Moszkva 2005.
- 4 Alekszandra Kollontaj, *Otrivki iz dnyevnyika 1914 g.* Leningrad 1924.
- 5 Lev Trockij, *Életem. Önéletrajzi vázlat*, ford. Dandé Krisztián. Budapest 1989. 233. o.
- 6 Alekszandra Kollontaj, *Iz mojej zisznyji i raboti. Voszpominanyija i dnyevnyiki*. Moszkva 1974.
- 7 Richard Pipes, *Russia Under the Bolshevik Regime*, New York 1995.
- 8 Igor Newerly, *Zostało z uczyty bogów*. Warszawa 1989.
- 9 Alekszandra Kollontaj, *Stosunki między płciami i walka klas*. Warszawa 2007.
- 10 Tadeusz Klimowicz, *Pożar serca. 16 smutnych esejów o miłości, o pisarzach rosyjskich i ich muzach*. Wrocław 2005.
- 11 Józef Smaga, *Narodziny i upadek imperium ZSRR, 1917–1991*. Kraków 1992.
- 12 Orlando Figes, *A People's Tragedy. Russian Revolution, 1891–1924*. London 1996.
- 13 Anna Żebrowska, *Biust z harmonią orderów*. Gazeta Wyborcza. Duży Format. 2002. IV. 30.
- 14 Alekszandra Kollontaj, *Gyplomatyicseskije dnyevnyiki, 1922–1940*. Moszkva 2001.
- 15 Marcel Body, *Au coeur de la Révolution. Mes années de Russie, 1917–1927*. Paris 2003.
- 16 Alekszandra Kollontaj, *Gyplomatyicseskije dnyevnyiki*...

Sylwia Frołow (1965) a Tygodnik Powszechny című legendás krakkói katolikus hetilap szerkesztőségben dolgozik. Két regénye jelent meg, emellett megírta Feliks Dzerzsinszkij életrajzát. Az itt olvasható írása a *Bolsevikok és apostolok. Nyolc portré* (2014) című kötetében jelent meg.

Pálfalvi Lajos (1959) a PPKE Lengyel Tanszékén tanít, a nyolcvanas évek közepe óta foglalkozik irodalomtörténettel és műfordítással. Könyve a Kalligramnál: *A Transz-Atlantik megálló* (2015)

„Asszonyok, ne zavarjatok minket, mi Lengyelországért harcolunk!”

A lengyel feminizmus rövid története

A lengyel feminizmus története olyannyira ellentmondásos és sokrétű téma, hogy még a *feminizmus* szó hallatán fintorgóknak is képes lesz élvezetet nyújtani. Bátran állítható ez, mivel a lengyel feministák képesek elégtételt adni az ellentábornak, vagyis megadják a káröröm mámorító érzését: a lengyel nők ugyanis öngólt rúgtak. Olyan mítoszra támaszkodtak, amely sok-sok éven át megállta a helyét, a mindenki által idézett hivatkozási pontról azonban 2014-ben kiderült, hogy erős torzításon ment át, „női túlzásnak” esett áldozatul. Visszatekintve úgy látszik, hogy a nők hitelt tulajdonítottak valaminek, amit fegyverként használhattak a jogaikért vívott harcban, ez a fegyver azonban visszafelé sült el.

A lengyel nők helyzetének, szerepének alakulása mindig is szorosan összefüggött az adott történelmi helyzettel, mivel Lengyelország szerencsétlenül alakult történelmi-politikai eseményei miatt a nemzet, a függetlenség ügye volt az első számú probléma, minden más – a nők egyenjogúságának ügye is – csak ezután következhetett. Monika Ksieniewicz, aki a lengyel feminizmus specifikumait kutatja, tanulmányában Elżbieta Mazur történészre hivatkozik. Mazur véleménye szerint a lengyel nők helyzete évszázadokon át jobb volt, mint a többi európai országban. A férfiak idejük nagy részét háborúkban vagy a szejmben töltötték, a nők pedig vezették a háztartást, a gazdaságot, így rendelkeztek bizonyos mértékű szabadsággal, önrendelkezési joggal. Az állami ügyek azonban

kizárólag „férfias ügyek” voltak. Ahhoz, hogy a nők helyzetéről teljes képet kapjunk, meg kell említeni a Sławomira Walczewska által bevezetett fogalmat: az úgynevezett „nemek nemesi-lovagi szerződését”. Ennek lényege az, hogy a nemesi osztályokban a felek közt a házasság szerződésjelleggel bírt, a lányok 16-18 évesen férjhez mentek, előtte azonban „jólneveltségi tréningen” vettek részt, ahol minden praktikát megtanultak ahhoz, hogy jó feleségként a férjük alá rendeljék magukat.¹ A 19. században megjelent két kis útmutató, „segédanyag”² a lányok számára Klementyna Hoffmanowa tollából. A két könyv azokat az instrukciókat tartalmazza, amelyek betartása által a lányok férjhez találhatnak maguknak. Ezek szerint a szépségnél sokkal fontosabb a jó modor, a neveltetés, mivel a megfelelő viselkedés vonzza a tekintetet, nem pedig a szép arc vagy a jó alak. A lányoknak kedvesen kell viselkedniük mindenkivel, modoruk legyen nemesi és kellemes, mindig álljanak és üljenek egyenesen, mozgásuk legyen könnyed, köszöntéskor hajoljanak meg. Minden egyes instrukció azt a látszatot hivatott kelteni, hogy a nők gyengébbek, mint a férfiak, gyámolításra és segítségre szorulnak.³ Ezen kritériumok teljesítése által a nők könnyebben találhatták magukat az oltár előtt, így biztosítva sorsukat.

Az egyenjogúság terén az első előrelépésnek nevezhető momentum a Tadeusz Kościuszko-féle felkelés idején történt, amikor is Kościuszko felhívást intézett a nőkhöz, akiket „polgártársnőként, honfitársnőként” szólított meg. Felkérte a nőket, hogy segítsenek a sé-

rültek ellátásában, beszélt a közösségi érdekekről, illetve a hazáért hozott áldozatvállalás szükségességéről.⁴ Walczewska idézi Kościuszko nőkhöz intézett beszédét, majd részletesen elemzi is. Walczewska egyrészt megemlíti, hogy Kościuszko nehéz helyzetben van, mivel olyan nőket kell aktivizálnia, akiket addig a társadalom gyámolításra szorulóknak, passzívoknak, érzékenyeknek, a férfiak segítségétől függőnek tartott. Valószínűleg emiatt Kościuszko a nők érzelmeire akar hatni, kihasználván érzékenységüket, illetve azon tulajdonságukat, amely szerint a nők szeretnek együttérezni másokkal, a segítségnyújtás számukra élvezetet nyújt. Másrészt viszont beszédében a haza iránti kötelezettségükre hívja fel a figyelmet, „polgártársként” szólítja meg őket, ami akkor radikálisnak számított, hiszen ezzel elismerte, hogy a nők egyenjogú polgárai az államnak. Ezt a radikalizmust enyhíti a „szebbik nem!” megszólítás, a „szenvedek látván nyugtalan aggodalmatokat”, amely kifejezések inkább atyáskodónak hatnak.⁵ Amikor Lengyelország a harmadik felosztást követően eltűnt a térképéről, a nők, az anyák váltak a nemzeti azonosságtudat hordozóivá, továbbörökítőivé, így a lengyel nők már a 18. század végén megvalósították a nyugati feminista „a privát politikai” jelszavát.⁶

A lengyel feminizmus következő fontos állomása szintén történelmi eseményhez kötődik, mivel Lengyelország függetlenségének visszaszerzésével egy időben kapták meg a nők a választójogot. Elsőként Ignacy Daszyński, a Lengyel Köztársaság Ideiglenes Népi Kormányának vezetője ígért a nőknek választójogot. Ígérete azonban kétségekkel töltötte el: „Nem tudom még elképzelni sem, hogy mi lesz akkor, ha a társadalom fele – vagyis a nők – öntudatos akarattal, nem csak számuknak megfelelő erővel, hanem a női, a férfiakéhoz képest minden szempontból erősebb értékekkel lépnek be ebbe az életbe” (értsd: a politikaiba). Józef Piłsudskinak (a Második Lengyel Köztársaság államfője) is voltak kétségei a nők egyenlő jogainak elismerésével kapcsolatban. A nőknek azonban volt egy titkos fegyverük, akit Aleksandra Piłsudskának hívtak. Józef Piłsudski felesége makacs feministának vallotta saját magát, aktívan részt vett a függetlenségért vívott harcban: fegyvert és muníciót csempészett, Piłsudskival együtt részt vett a cári vonat kirablásában. Aleksandra Piłsudskának állítólag nagy szerepe volt abban, hogy férje 1918. 11. 28-án aláírta az ideiglenes dekrétumot a nők választójogáról.

A háborús időszak alatt a női kérdések ismét feledésbe merültek, legközelebb a második világháború után, a kommunizmus alatt, a Szolidaritás mozgalomával kerültek újra előtérbe. A kommunista propaganda egyenlőséget hirdetett a férfiak és a nők között, felszólították a nőket, hogy csatlakozzanak be az ipari termelésbe, a kollektivizált gazdaságokba, a kom-

munizmus híres szlogene volt a „Lányok a traktorokra!”⁷ 1956-ban legalizálták az abortuszt, ezután a feminista aktivitások elhaltak, az állam teljesítettnek vélte a feminista követeléseket.⁸

A nők egyenjogúsága azonban csak elvileg létezett. Az állam csak a „korlátozott” hivatalos feminizmust engedélyezte, ugyan foglalkozott a nők helyzetének vizsgálatával, de csak marxista szempontból. Olyan képeket propagált, amelyeken a nők családi és háztartási kötelezettségeik végzése közben voltak ábrázolva, hogy a nők ezáltal is aktívabban kapcsolódjanak be a munkákba. A nyugati feminista ideák tiltottak voltak, ezért ezek az eszmék Lengyelországba csak 1989 után jutottak el.⁹

A következő fontos történelmi esemény a Szolidaritás mozgalomának megalakulása volt. A mozgalom lehetőséget teremtett arra, hogy a nők is aktívan kegyelk a részüket a politikai-történelmi események formálásában. Körülbelül négy és fél millió nő vett részt a mozgalomban, a számok alapján a tagok 45%-a nő volt. A nők intézték a pénzügyeket, kapcsolatok kerestek a nyugati nagykövetségekkel, belföldi és külföldi szimpatizánsokkal, interjúkat készítettek az újságok számára.¹⁰

A nők a Szolidaritásban véghez vitt tettét nagyon sokan méltatták. Külön megneveznek „női hősoket” is. Az egyik leghíresebb női aktivista Anna Walentynowicz volt, aki Alina Pięnkowskával együtt a sztrájk folytatására szólította fel a munkásokat. Emellett szintén nagy szerepet vállalt Henryka Krzywonos, aki Gdańsk főutcáján megállította a villamost, hogy blokkolja a közlekedést. Spontán megmozdulását más villamosvezetők is támogatták. Amikor Wałęsa épp a sztrájk befejezését akarta kihirdetni, Krzywonos megjelent a gyárban, és a sztrájk folytatása mellett érvelt. Elżbieta Sala, a tanulmány szerzője szerint a fent említett nők győzték meg Wałęsát arról, hogy folytassa a sztrájkot.¹¹

Shana Penn, amerikai újságíró, feminista, polonista elsőként foglalkozott a nők szerepével a Szolidaritás mozgalomban. Első e témában megjelent cikke az *Államtitok* címet viseli, és 1994 őszén jelent meg a *Pelnyim Głosem* című folyóiratban. Penn tucatnyi volt résztvevővel készített interjú, és saját bevallása szerint leginkább az lepte meg az interjúk készítése során, hogy a megkérdezett nők gyakran a sztrájkot vezető férfiak nevében nyilvánultak meg, hangsúlyozván, hogy az igazi hősoek a férfiak voltak.¹²

A nők szerepe megnövekedett főleg a szükségállapot idején (1981–1983). Amikor a mozgalom vezetőinek többségét internálták, börtönbe zárták, a feladatokat a nők látták el. Fontos szerep jutott Helen Łuczywonak, aki a Szolidaritás közlönyének, az „AS”-nek a kiadását koordinálta. Az újság a szükségállapot kezdetétől egészen a kommunizmus bukásáig jelen

volt, ez volt a legnagyobb földalatti újság, és összesen 290 példányszámot ért meg. Ebben az időszakban a nők földalatti tevékenysége felértékelődött, a nőket a „mozgalom tartóoszlopának” tartották, Shana Penn pedig megkockáztatta *A nők földalatti mozgalma* című művében azt a kijelentést is, hogy ők váltak a földalatti mozgalom elsődleges irányítóivá. A nők tehát aktívan kivették a részüket a munkából, annak ellenére, hogy őket is veszélyeztette a börtönbe záras vagy az internálás, Góldapban létre is hoztak egy tábort az internált nők részére. Azt azonban meg kell jegyezni, hogy nőket ritkábban ellenőriztek vagy tartóztattak le, így a nemükből fakadó előnyüket kihasználva egyéni feladatokhoz jutottak: kiadványokat, szórólapokat, dokumentumokat csempésztek a ruhájuk alá rejtve, gyakran terheséget színélve, vagy fontos anyagokat rejtettek el a babakocsikban. Nőnek lenni azonban nem mindig volt kifizetődő, ugyanis a férfiak a női vezetőket kevésbé fogadták el. Emiatt a női vezetők „cselhez folyamodtak”, az egyik női vezető, Danuta Winiarska, aki a lublini régióban vezette a Szolidaritás mozgalmát, kitalált például egy fiktív vezetőt, bizonyos Abramczykot, akitől az állítólagos parancsokat kapta.¹³

A fentiek alapján elmondható, hogy a lengyel nők aktívan részt kívántak venni a politikai megmozdulásokban, saját és nemzetük sorsának alakítóivá kívántak válni. Ezért okozott hatalmas felháborodást a későbbi feministák körében az a mondat, amelyet állítólag egy gdański hajógyár oldalára festettek ki hatalmas betűkkel. A mondat így hangzott: „*Asszonyok, ne zavarjátok minket, mi Lengyelországért harcolunk.*”¹⁴ Ezt a mondatot szinte az összes, a lengyel feminizmussal foglalkozó tanulmány megemlíti, a forrását viszont nem tünteti fel. Hosszabban vagy rövidebben elemzik, de a lényeg mindig ugyanaz: a nők szerepét ismét alulértékelik, a férfiak ismét háttérbe szorítják őket, a nők nem léphetnek a színtérre, a történelem, a politika férfiügy: „*history*” és nem „*herstory*”.

Agnieszka Graff, lengyel író, feminista, *A világ a nők nélkül* című könyvében hosszasan elemzi a fenti mondat jelentőségét. Eszerint: a jelszó akkoriban senkit nem hökkentett meg, ellenkezőleg, a munkás kultúra egyik jelenségeként funkcionálhatott, valamint hozzákapcsolódott az ország felszabadításáért küzdők harcának nyelvhasználatához. Íme, ismét a férfiak harcolnak, a nők csak sírnak, szendvicset készítenek, küldik soron következő fiaikat a harcokba. Graff megpróbálja értelmezni a mondatot a férfiaság újjászületésének kategóriájában. Eszerint: a *mi* nem csak a gyárban dolgozókat jelenti, akik a megremült anyákat és feleségeket eltávolítják a sztrájkok közeléből. A *mi* férfiakat jelent, a férfiaságunk pedig a sztrájkok, harcok közepette még inkább kidomborodik. A harc, világos, férfi ügy. Ebből kifolyólag bár-

milyen női próbálkozás, segítségnyújtás csak a férfiak megzavarását okozhatja. Graff szerint ez a kiírás két funkciót tölt be: egyrészt a harcot vívó alany kizárólag férfi lehet, másrészt ebből a harcból egyértelműen kizárja a nőket.¹⁵

Sławomira Walczewska szerint a lengyel kultúrában a legáltalánosabb formája a férfi-nő kapcsolatnak az úrhölgy-lovag reláció. Ennek megfelelően a férfinak a nőt óvnia, gyámolítania kell, ki kell fejezni iránta való hódolatát. A nőnek úrhölgyként kell viselkednie, fogadnia kell a férfi hódolatát, kötelező várni és csábítani, rendelkeznie kell hódolókkal, tudását, képességeit pedig tartsa meg magának. A férfi dolgoz a harc, a nőnek pedig lelkileg támogatnia kell a férfit, biztosítania kell számára a pihenést és a jutalmat a megvívott harcért.¹⁶ Walczewska a gyár falára kiírt, nőket kirekesztő mondatot a nemesi-lovagi szerződés kontextusában értelmezi. Ennek értelmében, *mi (férfiak)* a mi elképzelésünk szerinti Lengyelországot a lábatok elé tesszük, *ti (nők)* ezért minket fehér rózsával jutalmaztok.¹⁷

Elżbieta Sala szintén hivatkozik a már (talán túl sokat is) emlegetett mondatra. A nőket érintő kettős megítélésre hívja fel a figyelmet. Egyrészt a férfiak értékelték a már korábban konkrétan megnevezett nők (Walentynowicz, Łuczywo, Krzywonos) munkáját, a névtelen (hős)nők azonban csak zavarták őket? Sala felteszi a kérdést, hogy ezek nélkül a nők nélkül is ugyanilyen erővel bírt volna-e a Szolidaritás. Kérdésre választ is ad: szerinte a kommunizmus megdöntése nem sikerülhetett volna a nők aktív részvétele nélkül.¹⁸ Ezzel a kijelentésével pedig csak még inkább hangsúlyossá teszi a sértő feliratot, illetve jogossá teszi a nők felháborodását vele kapcsolatban.

A lengyel feministák tehát történelmi példákkal igazolták, hogy a nők szerepe Lengyelországban mindig alulértékelt volt. Erőfeszítéseikért nem jutalmat, csak megbecsülést, egyenlő bánásmódot vártak, ehelyett viszont egy sértést kaptak a gdański gyár falán. Vagy mégsem? Marta Dzido és Piotr Śliwowski filmet forgattak *Szolidaritás a nők szerint* címmel 2014-ben. Dzido a nők szerepének nyomait kutatja a Szolidaritás alatt, illetve konkrétan egy elfeledett hős – Ewa Ossowska – sorsa érdekl. A film készítői nyomozásba kezdenek, majd kiderül, hogy valójában soha senki nem látta azt a kiírást a gyár falán. Agnieszka Graff Walczewska után idézte a mondatot, aki először az *Úrnők, lovagok, feministák* című művében utal rá. A továbbiakban pedig számtalan mű jelent meg, amely a nők a Szolidaritás alatt végzett munkájával és a felirat elemzésével foglalkozott, azonban kiderült, hogy ez csak egy mítosz. Sokan olvastak róla, néhányan látni vélték, de egyik nyom sem vezetett sehova.¹⁹

Némi kutakodás után megtalálható azonban a mítosz forrása. Ewa Maria Slaska, lengyel író, újságíró, aki 1981-ben a gdański Szolidaritás hetilapjánál, a *My*-nél dolgozott, majd 1985-ben Berlinbe emigrált, a következőket írja internetes blogjában (a blogbejegyzés a „Hogyan keletkeznek a legendák?” címet kapta): évek óta a barátjáné, lengyel feminista, SW (feltételezem, hogy Sławomira Walczewskáról van szó), kiadja Slaska e-mail címét különféle hölgyeknek, akik aztán a gdański gyár falára kiírt mondatról érdeklődnek nála. Rendszerint SW-re hivatkozva ír nekik e-mailt, aki azt állítja, hogy Slaska a '80-as években egy berlini újságban megjelentetett egy képet ezzel a felirattal. Slaska pedig válaszul mindenkinek azt írja, hogy már több mint húsz éve próbálja elmagyarázni SW-nek, hogy nincs ilyen képe, és a feliratot nem a gyár falán, hanem egy lift tükrén látta rúzzsal felírva abban a házban, ahol az anyósa lakott. Általában a levelezés az adott hölgygel ennyiben ki is merül, azonban egy alkalommal Slaska szemrehányó választ kapott: a hölgy megdöbbsent Slaska válaszából, mivel rengeteg tanulmány hivatkozik a szövegre, illetve ez volt az egyetlen mondat, amely miatt a levél írója filmet forgatott volna a Szolidaritásról. Emellett a film előkészületei során több interjúalanya is előállt különféle teóriákkal arra vonatkozólag, hogy is kerülhetett az írás a gyár falára (egyik ilyen elmélet, hogy a Nők Ligája tagjai provokálták a munkásokat, és ennek következménye a felirat). A levélíró több száz képet átnézett, de egyikén sem volt ilyen felirat. Sajnálja, mivel ez volt az egyetlen olyan provokatív dolog, amely arra ösztöklélte volna, hogy a Szolidaritással foglalkozzon. A levél hatására Slaska kutakodni kezdett emlékei között, vajon mit is láthatott 30 évvel ezelőtt. Nem emlékezett rá, hogy írt-e valaha bármely újságban is erről a feliratról. Ha valóban megjelent egy cikk ebben a témában, SW-nek bizonyára lenne ilyen a birtokában, hiszen hivatkozott rá. De ő folyamatosan Slaskához irányítja az embereket. Slaska emlékszik egy olyan cikkére, amelyben azt írja, hogy nem érzi magát integratív részének annak a fordulatnak, amelyet a Szolidaritás hozott, sem azoknak a változásoknak, amelyeket a szabad és demokratikus Lengyelország megszületése, a berlini fal ledöntése vagy a kommunizmus megszűnése hozott el. Ennek pedig az az oka, hogy általános felfogásként a Szolidaritást harmincéves szakállas férfiak vezették, mialatt nőként neki az volt az érzése, hogy a Szolidaritást poszt-hippik hozták létre. A kérdés azonban továbbra is az, hogy keletkezett a legenda. Vajon Slaska elbeszéléseiből (mert valóban többször beszélt a tükrön lévő feliratról) nőtte ki magát a múltban a férfi-nő konfliktus transzparens méretűvé? Vagy lehet, hogy tényleg létezett ilyen felirat a liftben lévő től függetlenül? Vagy elképzelhető, hogy ilyen felirat több tük-

rön is látható volt, és valaki azért írta ki, mert fel akarta korbácsolni az indulatokat?²⁰ Bár Slaska részt vett a mozgalomban, még ő sem tudja, valójában mi is történt, így ez már feltehetőleg örök rejtély marad.

A kellemetlen információval és a következményeivel a feministáknak foglalkozniuk kell. Agnieszka Graff írása alapján úgy tűnik, a feministák talajvesztettnek érzik magukat. Graff így ír saját magáról: „Azon emberek csoportjához tartozom, akiket ez a felirat sok éven át inspirált. Saját identitásomat a felirat részletes, ironikus interpretációjára építettem. Azokhoz a nőkhöz tartoztam, akiknek szándékában állt 'zavarni', és lehet, hogy nem csak a Lengyelorszáért vívott harcban, hanem az ország patriarchális, nemzeti-katolikus verziójának létrehozásában is. Marta Dzido történetét az első percben rémülettel fogadtam. Ez meg hogy lehet? Nincs alapító mítoszunk? Aztán átgondoltam: így van ez a mítoszokkal, kiderül róluk, hogy fikció. Nehéz ügy. Tény, hogy ezt a mondatot vég nélkül ismételtük, elbűvölt minket, valami fontosat mond az akkori Lengyelországról. Mond valami érdekeset az akkori feminizmusról is, az identitásáról, az akkori heroikus történelemben való gyökerezésének igényéről.”²¹ A kialakult szituáció a feministák helyzetének, a történelemmel való viszonyának újragondolását tette szükségessé.

A lengyel feminizmussal kapcsolatban elmondható, hogy nem tömeges mozgalom, sokkal inkább egyéni, semmint társadalmi jellegű. A lengyel feminista mozgalom körülbelül 350 egyesületből, informális csoportokból, alapítványokból, szervezetekből áll, amelyek regisztrálva vannak az OŠKA-ban (a Női Közösségek Információs Központja). Ezek a csoportok azonban általában akkor aktivizálják magukat, ha történik valami, ami feminista kommentárokat vagy tevékenységeket kíván. A feminista mozgalom másik problémája az, hogy egyáltalán nem terjedt el széles körben. Majdnem teljesen visszhang nélküli a falvakban, kisvárosokban, viszont a kitűzött célok eléréséhez szükség lenne tömeges támogatásra.

De miért nincs Lengyelországban tömeges feminista mozgalom? A szociológusok szerint a lengyel nőknek nincs csoporttudatuk, vagyis nem ismerik fel a nemük által meghatározott sorsuk közti hasonlóságokat. A lengyel nőkben sokkal erősebben jelen van a családdal szemben érzett közösségi tudat, mint az igény arra, hogy részt vegyenek a társadalmi-politikai célok megvalósításában. A nők elégedettek az a szereppel, amelyet a társadalom kijelölt számukra. Eszerint a „férfi a család feje, a nő pedig a nyaka, amely a fejet mozgatja”. A történészek a nők gyengeségét, passzivitását történelmi okokban látják. Egyrészt Lengyelországban általában a szubjektum nem került a középpontba, mivel az elsődleges kérdés az ország függetlensége volt, vagyis a közösségi érdek ke-

rült előtérbe az egyénivel szemben. Másrészt a már említett „nemek nemesi-lovagi szerződése” értelmében a nőket piedesztálra állították a férfiak, és bár formálisan a nők függtek a férjüktől, rendelkezhetek saját javakkal, vagy alapíthattak akár manufaktúrákat is. Ezenkívül, amikor az ország megszűnt létezni, a nők, anyák váltak az értékek továbbörökítőivé, a család vált a fennmaradás biztosítékává. A nők effajta idealizálása olyan erős szálakat épített ki a család és a nemzet között, hogy a tradicionális függésből való kiszabadulás egyet jelentene a nemzeti hűlenséggel és a vallástól való elszakadással.

Később, a kommunizmus időszaka alatt, az emberek visszavonultak a társadalmi élettől a család színterére, illetve egyre inkább elköteleződtek a vallásnak (gyakran a templom volt az egyetlen hely, ahol biztonsgban beszélhettek), ezért ismét a család, illetve a templom váltak az addigi értékek átörökítőivé. Ez megint csak azt eredményezte, hogy a nők úgy érezték, szerepüket eléggé értékelik, ezért nem törekedtek önmaguk megvalósítására a család keretein kívül.²² Emellett Walczewska megjegyzi, hogy létezik az úgynevezett „otthoni matriarchátus”. Ennek az a lényege, hogy a nőknek bemagyarazzák, hogy ő a család nyaka, amely a férfiak számára észrevétlenül irányítja a családot. A hatalom gyakorlása azonban a konyha területére korlátozódik. A nő dönti el, mikor, mit, hogyan főz és tálal. Walczewska erre a jelenségre vezette be a „gasztronómiai anya” fogalmát. Csak a gasztronómiai anya ismeri az étel titkos összetevőit, hogy mitől lesz lágy a tészta, zamatos a hús, stb. Felülértékeli a szerepét, hogy az otthoni, saját kezűleg elkészített éték sokkal finomabb, mint az éttermi vagy a menzai, amelyeknél sosem lehet tudni, valójában miből is készült. Walczewska szerint a gasztronómiai anya infantilizálja a családját azáltal, hogy úgy táplálja az egész családot, mint az anya a csecsemőjét.²³

Az étkeztetés aktusa a kommunizmus alatt még inkább felértékelődött. A nők sorban álltak, küzdöttek (akár egymással is) az ételért, a heroikus küzdelem pedig azt az érzést keltette bennük, hogy munkájuk fontos, hiszen nélkülük a család éhen halna. A fenti okok tehát megerősítették a Lengyel Anya mítoszát, a nők saját szerepüket túlértékelték, ez pedig megelégedettséget biztosított számukra, így nem érezték szükségét annak, hogy szót emeljenek pozíciójuk javítása érdekében.

A fentiekből látható tehát, hogy a nők szerepe, társadalmi megítélése mindig a nemzeti érdektől függött. Miután szertefoszlott a mítosz a felirattal kapcsolatban, a feministáknak újra kellett értelmezniük a viszonyukat a történelemmel, a nemzeti kérdésekkel, a patriotizmussal. Graff szerint az 1989 után született nőknek már szinte semmit nem mond a Szolidaritás mozgalma, Dzido filmje vagy Shana Penn

könyvei nem bírnak számukra túl nagy jelentőséggel. A következő kérdések tisztázását szorgalmaznám: mi a helyzet a nemzeti szimbólumokkal? Vajon van helye a nemzeti zászlónak a Manifa²⁴ felvonulásain? Vajon a Nők Kongresszusa nem tűnik nacionalistának a következő jelszó használatával: „Nők Lengyelorszáért – Lengyelország a nőkért”? A 2013-as Manifa felvonuláson nagy port kavart egy plakát, amely a nemzeti szimbólumokhoz való ellentmondásos viszonyt hivatott kifejezni. A plakáton a Harcoló Lengyelország jelképe, egy horgony²⁵ látható egy női testbe rajzolva. Sok embert elkápráztatott egy nemzeti szimbólum ilyen bátor felhasználása. Graff a szimbólum ironikus megragadásának próbáját látja benne, felhívást olvas ki belőle, melynek az az üzenete, hogy Lengyelország helyett itt az ideje a lengyel nőkről való beszédnek. Többen viszont felháborodtak a nemzeti szimbólum „nem megfelelő használata” miatt. Azt azonban érdemes tisztázni, hogy ez a provokatív hangnem a radikális/baloldali és a fiatalabb nemzedéket jellemzi. A mainstream és a liberális vonal másképp gondolkodik a nemzethez és a történelemhez fűződő viszonyokról.²⁶

Úgy tűnik, a lengyel feministák valamiféle paradigmaváltáson mennek keresztül. Láthatóan mozgolódní kezdett egy új nemzedék, amely szakítani próbál a nemzeti-történelmi hagyományokkal. Új alapokra próbálják helyezni magukat, bár „történelemmentesítésre” ők sem képesek, hiszen ahhoz, hogy szembehelyezkedjenek a hagyományokkal, jól kell őket ismerniük. Az idősebb feministák pedig elbúcsúztak a mítoszuktól, amely a Szolidaritásban gigászi munkát véghez vivő nő különleges vízióját teremtette meg számukra. Talán ezen a ponton találkozhat majd a régebbi és az új nemzedék, és együtt kezdehtik megvalósítani közös céljaikat. ■ ■ ■

Kocsis Adrienn 1986-ban született Budapesten él. Az ELTE magyar nyelv és irodalom - lengyel - orosz szakán végzett, jelenleg az ELTE Irodalomtudományi Iskola Szláv Irodalmak doktori program hallgatója lengyel szakon.

- GRAFF, Agnieszka *Gdzie jesteś, polski feminizmie? Pochwała sporu o niejasności*, http://pl.boell.org/sites/default/files/uploads/2014/05/graff_referat_kobiety_solidarnosci.pdf
- GRAFF, Agnieszka, *Świat bez kobiet*, Varsó, Wydawnictwo W.A.B., 2001.
- KANIA, Eliza, [HTTP://WWW.ACADEMIA.EDU/5349221/POLSKA_ZDEKOLONIZOWANA_PAMI%C4%99%C4%87_O_KOBIETACH_I_JEJ_WYMIARY](http://www.academia.edu/5349221/POLSKA_ZDEKOLONIZOWANA_PAMI%C4%99%C4%87_O_KOBIETACH_I_JEJ_WYMIARY)
- KSIE NIEWICZ, Monika *Specyfika polskiego feminizmu*, Kultura i Historia, 2004, <http://www.kulturaihistoria.umcs.lublin.pl/archives/169>
- LIS, Irena, *Krótką historia feminizmu jako ruchu społecznego*, Obywatelka, 2013, 03.08. <http://partiakobietpomorze.pl/wp-content/uploads/2013/03/obywatelka.pdf>
- ROGUSKA, Magdalena, *The Gender of Poland. The Specifics of Polish Feminism after 1989*, <http://ebuw.uw.edu.pl/dlibra/doccontent?id=3586&from=PIONIER%20DLF>
- SALA, Elżbieta, *Solidarność i „kwestia kobieca”*, http://pressje.pl/media/pressje_shop/article/article___issue_2.pdf
- WALCZEWSKA, Sławomira, *Damy, rycerze i feministki*, Kraków. Wydawnictwo eFka, 2000
<https://ewamaria2013texts.wordpress.com/2013/01/06/jak-powstaja-legendy/>

JEGYZETEK

1 Monika KSIENIEWICZ, <i>Specyfika polskiego feminizmu</i>, Kultura i Historia, 2004, 6, 6. 2 A két mű címe: <i>Pamiątka po dobrej matce (Emlékezés egy jó anyára)</i>, <i>O powinnościach kobiet (A nők kötelességeiről)</i> 3 Sławomira WALCZEWSKA, <i>Damy, rycerze i feministki</i>, Kraków. Wydawnictwo eFka, 2000, 18 – 19. 4 Monika KSIENIEWICZ, <i>Specyfika polskiego feminizmu</i>, Kultura i Historia, 2004, 6, 6. 5 Sławomira WALCZEWSKA, <i>i.m.</i>, 41 – 43. 6 Magdalena ROGUSKA, <i>The Gender of Poland. The Specifics of Polish Feminism after 1989</i>, http://ebuw.uw.edu.pl/dlibra/doccontent?id=3586&from=PIONIER%20DLF 7 Irena LIS, <i>Krótką historia feminizmu jako ruchu społecznego</i>, Obywatelka, 2013, 03.08. http://partiakobietpomorze.pl/wp-content/uploads/2013/03/obywatelka.pdf 8 Magdalen ROGUSKA, <i>i.m.</i>, 2. 9 Irena LIS, <i>i.m.</i> 2. 10 Monika KSIENIEWICZ, <i>i.m.</i>, 7.	11 Elżbieta SALA, <i>Solidarność i „kwestia kobieca”</i>, http://pressje.pl/media/pressje_shop/article/article___issue_2.pdf 37. 12 Eliza KANIA, HTTP://WWW.ACADEMIA.EDU/5349221/POLSKA_ZDEKOLONIZOWANA_PAMI%C4%99%C4%87_O_KOBIETACH_I_JEJ_WYMIARY, 53. 13 Elżbieta SALA, <i>i.m.</i>, 38 – 42. 14 Lengyelül: „<i>Kobiety, nie przeszkadzajcie nam, my walczymy o Polskę</i>” 15 Agnieszka GRAFF, <i>Świat bez kobiet</i>, Varsó, Wydawnictwo W.A.B., 2001, 24 – 25. 16 Sławomira WALCZEWSKA, <i>i.m.</i>, 93. 17 Sławomira WALCZEWSKA, <i>i.m.</i>, 95. 18 Elżbieta Sala, <i>i.m.</i>, 43. 19 Agnieszka GRAFF, <i>Gdzie jesteś, polski feminizmie? Pochwała sporu o niejasności</i>, http://pl.boell.org/sites/default/files/uploads/2014/05/graff_referat_kobiety_solidarnosci.pdf 20 https://ewamaria2013texts.wordpress.com/2013/01/06/jak-powstaja-legendy/	21 Agnieszka GRAFF, <i>Gdzie jesteś, polski feminizmie? Pochwała sporu o niejasności</i>, 3. 22 Monika KSIENIEWICZ, <i>i.m.</i>, 3 – 6. 23 Sławomira WALCZEWSKA, <i>i.m.</i>, 164 – 166. 24 A Manifa feminista demonstráció, amelyet rendszerint március 8-án, a nemzetközi nőnap alkalmából rendeznek meg. Az első felvonulást 2000-ben tartották, azóta minden évben megrendezésre kerül. 25 A horgony tulajdonképpen a P és W betűkből áll össze. A szimbólum eredetileg a II. világháború idején alakult ki, a <i>Pomścimy Wawer (Megbosszuljuk Wawert)</i> jelszavak rövidítéséből. Ezt a két betűt festették a német megszállás idején a falakra tiltakozásként a lengyelek. Később a PW jelentése kibővült: előbb a „<i>Polska Walcząca</i>” (<i>Harcoló Lengyelország</i>), majd később a „<i>Powstanie Warszawskie</i>” (<i>Varsói Felkelés</i>) kifejezésekre utalt. 26 Agnieszka GRAFF, <i>Gdzie jesteś, polski feminizmie? Pochwała sporu o niejasności</i>, 3 – 4.

A sírásó

Bohumil Hrabal: *Túlságosan zajos magány*

magányos akciói

Hrabal 50 éve írott, nagy áradású, lázas és a gályarabok bölcsességét idéző regénye egy könyvzúzda fáradhatatlan munkásáról szól. A 35 éven át bálázó férfi a világtörténelem óriásait préseli ócska, avított masinájába, minden nap, reggeltől estig. A klasszikus görögöktől Goetheig, a filozófia nagyjaitól Van Gogh és Camus halhatatlan műveit selejtezte, pusztította, hogy ott zakatoljanak agyában, szívében, a véredények gyökeréig. A bűzös egér- és rovarparadicsom pinceodújában, mint „gyöngéd hentes”, megtanították a pusztítás élvezetére, és ha az áldott, fogyhatatlan mennyiségű sör nem tartaná éberen, csak a lüktető boldogságot élvezné, amint táskájába gyűrt remekművekkel tér meg esténként maga építette könyv-kápolnájába. Mert amint a préselőgép piroszöld gombjait nyomkodja, szövegeket olvas, gondolatokat gyűjt, hazalopja a már befogadhatatlanokat, és eszerint lesz maga is egy kicsit az örökkévalóság megszállottja... Szüntelen delíriumában Lao-ce és a Kiszűz társaságában (a szép kisasszonyok gyűrűjében) a művelt tudatlanság magaslatára emelkedik, és a véres húslegyek extázisában szeme előtt könnyedléptű, türkiz-zöld és atlasz-piros szoknyájú cigánylányok futkosnak fel-le a lépcsőn. Így lesz a bálázó tulajdonképpen boldog. Hiszen „csal”. Minden bála közepébe egy kiemelkedő remekművet présel, hogy az öreg szivacsarcú festő (Rembrandt) a hulladékpapír mélységében, mint az egerek tápláléka, élvezetet nyújtson a szattyánbőrbe kötött csemegékhez.

15 év selejtező bajnoka nemcsak a világkultúra örökéletű alkotóival kerül testközeli barátságba, hanem a maga életének eseményeit is velük éli meg: anyja halálát és hamvasztását, bakter bácsikája temetését, és a mindennél drámaibb találkozást egy modern, hatalmas préselőgéppel, mely egész addigi élete diadalát zúzza semmivé. Mikor meglátja, hogy Bubnyban egy gigantikus prést állítottak fel, mely húsz olyanul ér fel, mint amivel ő dolgozott, megérti, hogy valaminek vége lett, „bekötötte a cipőfűzőjét, és remegve nem tudott annak a masinának a szemébe nézni”.

Ravasztudománya lehetetlenné és feleslegessé vált. Az üvegcsarnokba költöztetett gép, a körötte forgolódo kesztyűs szakemberekkel, más világrendben járnak. Hiába. A technika és a tudomány hatásosabb eszközöket ismer már. Megszokott pajtás-gépével együtt maga is selejt lett, nincs honnan hazalopni a választott értékeket. Hova lett az élvezet, amellyel egy értékes könyv gerincéhez nyúlva „úgy remegett a keze, mint a mennyasszony csokra az oltár előtt”? Az elektromos gép hajtókarjai másként szelektálnak.

A mélyvilág, amelyben járunk, olyan sötét, mint a sír, és a leírás részeg könnyedsége olyan lebegő, mint egy népdal, amelyben zengve búgnak a rímek, és ölelkeznek a képek, hogy a képzelet szabad örvényét közvetítsék. A sírásó bölcsessége kimeríthetetlen, mert a legnagyobbakkal érintkezik, még ha bölcsessége mulékony is, hisz megéri, hogy a változó idő az ő birodalmát is kiselejtezi. Az autodafé („eretnek művek

máglyára ítélese” a hivatalos megnevezés szerint) nagy hagyományra tekint vissza, és ha elsőként nem is az élő ember az áldozat, a lényeg valamely RÉGI vallás, eszmény, illetve az azt hirdető művek kíméletlen elpusztítása, mint az új hatalom diadala.

De hát miféle időkben járunk, hogy mindez ilyen magától értetődően gomolyoghat? Minthogy a bezúzásra ítélt művek végtelen számúak, se tárgy, se műfaj nem akadály többé, hogy helyet adjanak újabb szenvedélyes hitvallásoknak, az új masina zavartalanul működik. Minden „bűnös” alkotás egynemű az automatikus, gyors gép fényes, fémes szája előtt. Több ezer éves vagy tegnapi munka, nincs többé helye az új, egyetlen igazi világban.

Magára maradt hősiünk a Prága-közeli kisváros alig gondozott parkjaiban, a Károly tér otthonos promenádjain boldogtalanul bolyong, míg végül maga is régi préselő teknőjébe bújlik (képzeteiben? valóban?), hogy ott élvezze a könyvek között élete színpadának utolsó, megszokott gyönyörét, miközben Seneca és Szókratész most is hűségesen kísérik, velük együtt halad.

Ez a nagy metaforák titka, egyetlen, mindent átfogó képbe sűríteni a legsúlyosabbat, (és) a legköznapiabbat. Érvénye a láttató erő, mely minél részletesebben ragaszkodik hely és idő elemi valóságához, annál kézenfekvőbb megérteni általánosabb jelentését. Egyszerűsége túlnő a közvetlen fizikai valóság szinterein. Környezet, eszközök lehetnek egy idejétmúlt világ színpadán, de a történések értelme az aktuális jelenben azonos marad. Ráismerésről van szó. A rombolás, mint annyiszor, a dölyfös hatalomátvétel első látványos aktsusa. A világraszóló guillotine első neki-

futása a megsemmisítő vállalkozásoknak. Az agyafúrt (ősregi) technikák, a döbbenetes, pillanat alatt érvényesülő *lefejezések* például azért oly sikeresek, mert direkt brutalitásuk vitathatatlaná teszi az ítélet viszavonhatatlanságát. Nagy Sándor világhírű könyvtára óta, Timbuktu, Palmyra látványos pusztítása a hódító erő elsőprő hatalmát hivatottak felmutatni. Úgy megsemmisíteni az előtte járó, mint ahogy a fejlesztő kivégzések is halálos biztonsággal működnek, mert a visszafordíthatatlan erejével bírnak.

A könyv állítólag 1975-ben született, és szamizdatként került nyomtatásra. Majd 1985-ben rendes kiadásra is. Mégiscsak változnak az idők, és a józanabb ítélet már ékesen bizonyítja, hogy a nagy körforgásban, később már a „több, merészebb” is mehet, hisz az anyag, ezúttal egy vitathatatlan remekmű, már nem közvetlenül vádolja az éppen folytatott cselekedeteket.

Hrabal könyve a hetvenes években vagy 27 fordításban látott napvilágot, és más művei is mutatták (a *Szigorúan ellenőrzött vonatok* sikere, persze, „ártatlanabb történelmi közegben”), milyen múlhatatlan értéke lett a valaha tiltott, később már világhírű szerzőnek.

Hrabal 1994-ben halt meg, és addigra több művével bizonyította, hogy (egy másik könyve tanúsága szerint) nem „az angol király katonája”, nem „őfelsége pincére” volt. ■ ■ ■

Bíró Yvette Budapesten született. Mintegy negyven éve New Yorkban és Párizsban él. Az NYU emeritus professzora. Esszéista, forgatókönyvíró. Könyvei többek között magyarul, angolul és franciául jelentek meg.

BOHUMIL HRABAL

Ká, Bá és El Ká, Bá és El

Az egyiptomiak szerint a lélek öt részből áll: Ká (életerő, az „ember idő és tér hálójából kiszabadult lélekteste”), Bá (a „testetlen lélek”, amikor elhagyja a testet, beáll a halál maga, ő az emberfejű sólyom, aki számára meg kell őrizni a bebalzsamozott testet, hogy visszatérésekor felismerje egykori léte-terét), Ren (a névalak, a személyiséget tápláló energiaforrás, az emlékezet révén a Ká életben tartója), Ib vagy Ah (a szív, a ragyogás, lelki világosság) és Sheut vagy Suit (az árny, mely tartalmazza az embert magát is). És ezzel a mitikus sugárzó pentagrammával áll szemben Szilágyi Ákos könyvében egymaga El, a könyv hőse. Azaz: nem szemben, hanem mint ezek egyik működtető góca.

Szilágyi Ákos könyve az egyiptomi lélekfelfogás misztériumán alapuló neoavantgárd szertartáskönyv. Versekbe kódolt rítusdráma: vagy ha szerényebben kellene fogalmazni, egy monumentális szertartási ének mágikus partitúrája. Ha szűkíteni kell, érdemes, régi magyar nyelven azt mondanám, „vetekődés”, vagyis certamen. Ká és Bá között El-ért. Arról, hogy gondozta-

Szilágyi Ákos:

Ká és Bá

El Kazovszkij emlékműve

Pozsony, Kalligram, 2015

kellőképpen Ká-ját, hogy azonosítható-e a fizikai, e világbeli hiánya után is.

„Vándorállat kutya / sivatagban valahol” – hangzik fel az egyik versben, és máris nem csak El Kazovszkij festészetének egyik alapmotívumánál vagyunk, hanem bizonyos értelemben Egyiptomban is, hiszen a kutya-goló vándorállat a sakálfejű Anubis istenhez, a holtak oltalmazójához és bebalzsamozójához is könnyen hozzárendelhető. Szilágyi Ákos Ká és Bá című verskötetének architektúrája egy sivatagba sülyedt egyiptomi sírkamra benyomását kelti: hatalmas monumentum, mely minden reményvesztettség ellenére a túlélésről szól. A mű egyik jelentős érdeme, hogy hangsúlyossá teszi El Kazovszkij Egyiptom-vonzódását, és jól érzékelteti mitológia-használatának kisajátító technikáit is.

A könyv némi egyiptológiai lélekalauz után kitér az orosz avantgárd költői Egyiptom-képére, mely a lélekértelmezés szempontjából meglepően pontos. Hlebnyikov orosz költő szerint a Ká nem más, mint a „lélek vetette árnyék”, mint egy „lélek-hasonmás, más világ küldötte közöttünk”, azaz El tehát Ká iker-lénye, Ká a földi létben „valóság nélküli árnyék”,

viszont El, miután „erőtlen árnyékká vált”, a „második születés” után időtlen Ká-ként maradt fenn, mely Bá-val, az elröppenő lélek láthatatlan és merőben szellemi entitásával szemben azonosítható jegyeiből ismerszik meg. Szilágyi Ákos maga is definiálja alapkategóriáit, miközben fonikus értelemben a groteszk varázsének óorosz hagyománystruktúráit és rím-sorozatait, illetve az avantgárd szöveggenerálás mechanizmusait idézi:

„Ká mint kapu Ká mint Ég
hasonmás mely el nem ég
Ká mint fátyol Ká mint fény –
ikertestvér-fejlemény”

És kicsoda Bá?

„ebek torkából tör ki Bá
magas hangon mint oboa”

És van-e átjárás köztük?

„hová menjünk bébi?
mondjuk Á-ból B-be
mondjuk Ká-ból Bá-ba
kilóg a ló lába”

Hát,

„sok minden van készülőben
ebben a két rémszülőben”.

Vagyis: a Ká valamiféle haladék lenne a Bá-ba jutás előtt? És akkor El-ünket kell gondoznunk, legalább úgy, ahogy ő gondozta a Ká-ját, hogy jelenléte azonosítható legyen?

A kötet első versében El találkozik a Ká-jával. Önmaga emlékművével: „Az ember élete során mások és ön-maga emlékművévé válik” – írja Kazovszkij. Ezt a képződményt nevezi Szilágyi „szív-cementből” lett „monumentnek”. És máris ott áll a sakálmaszkos pap: Anubisz helytartója.

És a rítusdrámában kezdettől a nyelv fétiszálása, a hangzás bálványozása válik uralkodóvá: mint az ősi rituális szövegeknél, amikor a jelentés fokozatosan háttérbe szorul. Ez a generált és öngerjesztő zeneiség analitikus elemekkel tarkítva nem áll távol El Kazovszkij verseitől sem: hatyú-kupléi műfaji értelemben is igénylik ezt a típusú tudós lazaságot. Pl.: „Marokkó, jaj, marokra fog, / Tuniszban túszként meghalok, / s hatyúm sehol. Már úgy vagyok / e madárral, gyanús nagyon: / szóbuborékjaim hagyom”. Ezek a szóbuborékok a szó alapjelentését rím-, azaz árnybuborékként veszik körbe, és a szöveg légiességel kezd emelkedni, ám el mégse szabadulhat, hiszen a szövegtér fogat limitált. A buborékmenyiség egyre sűrűsödik, és a telítődés a versek mögött megbújó létszorogtatottságot kezdi el érzékeltetni. A hangzás látszatra zárt világ,

az asszociatív jegyek tágassága ellenére a hangzáshasonlóságok szűkössége érezhetővé válik, és ez hasonló gúzsba kötöttséget modellál, mint amit El Kazovszkij képein látunk. Ez a telített szorongatottság elérhető pusztán zenei eszközökkel: „de ez itt az életem, / de ez itt az állapot, / nem tudom, csak állítom” – a hagyomány és az emlékezet halottaskamrájában megképződő torzító visszhang poétikája felől, és a magánmitológiába való behatolás agresszívebb módján, vagy heterogén halmozással is, esetleg a szövegtest stigmatizálásával, amikor egy-egy jelentős, központi szó uralni kezdi a zenei teret, mint pl. *Az emb temetése* című vers egy hangsúlyos dramaturgiai pontján a homok szó. És ami a legtalányosabb: elérhető mindez a szaggatottság és a hiány poétikájával (ennek ereje pontosan a Szilágyi-féle öngerjesztő zeneiség kijátszásában vagy disszonánssá tételében, illetve a megtevesztésben van):

azt mondják azt mondják
„Isten”
azt mondják azt mondják
nincs neki.
tenger hulláma loccsan.
sziklán csillannak öklei.

A Szilágyi-versek akusztikus röntgenfelvételek is: a szöveggenerátoron átsejlik a történeti meghatározottság, a mitológiai vagy kulturális referencialitás. Az „és nyelvet ad a létnek házoá” bizarr archaizmussal idézi meg Heidegger „a nyelv a lét háza” megfogalmazását és teszi modernné a Halotti Beszéd és Könyörgés egy passzusát, miközben épp a HB-del való egybeolvasás igrasztja ki a paradicsom hiányának képét. Az „egy elme álma volt” hasonló intertextuális örvény: benne van Weöres Sándor „disszonáns”, a weberni zenepoétikának engedelmeskedő, széthúzott pókháló struktúrájú XII. szimfóniája, illetve Ligeti György *Alma álma* című zeneművének hangzásvilága, s talán még Pindaros is felsejlik, aki szerint az ember az „árnyék álma”. Vannak kimondottan El Kazovszkijhoz kötődő intertextusok is: pl. az „akár nem lát akár lát / távolban egy vitorlát” megidézi Lermontov híres költeményét és El Kazovszkij köl-

tői Lermontov-kultuszát is, de talán Katajev nevezetes, egykor kötelező olvasmányként ránk erőltetett ifjúsági regényének magyar címe is beúszik az asszociatív térbe (Távolban egy fehér vitorla).

Szilágyi kötete műfajilag is sokféle: a groteszk litániák, abszurd szertartásszövegek, inverz himnuszok, hangpróbák és intonációs gyakorlatok mellett felbukkan pl. az aforizma is: „tudja mi a baj a halállal? / nem elég élet-szerű”. Ez akár nyelvkombinatorikára való felszólításként is értelmezhető, vagyis: az élet viszont túlságosan is halálszerű, vagyis nincs vele baj. Hiszen már Apuleius is megmondta: az emberélet gyászmenet, az emberhalál viszont fürge. Ez a gondolat azonban már egy másik térfélen, egy másfajta ritus szerint lejátszódó *Theatrum mortis* egyik versének mottójaként bukkan fel. A könyv másik nagy halottja Borbély Szilárd, a Barokk Húsvét címzettje. Maga El Kazovszkij a Dzsán-mesék hatalmas kompozíciójában használja a „barokk ünnep” fordulatot a személyes panoptikum verbális berendezésekor. A könyv kiállítása hasonlít is Borbély Halotti Pompájának vizuális megalkotottságához, a Ká és Bá terminusok mögé sem nehéz háttérmin-tázatként a Ká–Kazovszkij és a Bá–

Borbély megfeleltetést odalátni, persze, ez csak akkor működik, ha eltekintünk a két terminus vallásbölcseleti leterheltségétől.

Sumam summarum: a veszteségversek könyve ez. Az intonációs gyakorlatoké, ahogy a gyász próbálgatja bennünk a hangját. A gyászoló könyvek önzők: a magunk fájdalomról szólnak, a magunkban lakó másikról. Szilágyi könyve nem ilyen: nála Ká él és eleven, a halálon túli élet szólal meg az élőkön keresztül.

Mindezt úgy is meg lehet fogalmazni, hogy a szerző saját egyiptomi lelkének architektúráját tárja elénk, melynek hat része van: Ká, Bá, Ren, Ah, Suit és El. De milyen funkciót adunk El-nek? Ő az önmagát rongáló emlékmű-lélek, vagy ahogy a kötet hátoldalán idézett szöveg sugallja, a lélek műemlékvédelmének szószólója: „Ha nincsen közelünkben egy megfelelő anyagú emlékmű, vagy ha a már felállított emlékműveket nem akarjuk rongálni, akkor írjunk, illetve rajzoljunk önmagunkra. Ez a műemlékvédelem.”

■ **Csehy Zoltán** (Pozsony, 1973): költő, műfordító. Legutóbbi könyve: *Experimentum mundi (Posz)modern operakalauz*, Kalligram, 2015.

SIMONCSICS PÉTER

TÖRMELÉKEK

a ROMOK alól

Alkotmányunk már nincs ugyan, helyette van „újmagyarul” Alaptörvénynek nevezett és bőrbe kötött, sok oldalt kitevő betűsor a gimnazista ballagók batyujában, meg a közhivatalok folyosóján helyet foglaló „Alaptörvény asztalán”, de a „rég” Alkotmányt sem lehetett teljesen száműzni az országból, gondolok itt Arany János *Elveszett alkotmányára*, amelyet, ha „elveszett” is, nem törölhetünk ki a magyar iroda-

Majtényi László:
Romok ormán
című könyv kapcsán

lomtörténetből, és nem tudok nem gondolni arra sem, hogy az Országház épületét „hátról” megközelítő utcát még mindig Alkotmány utcának hívják Budapesten, noha már annyi utcát, utat, teret, oktatási intézményt nevez-

tek vissza meg át mostanában a névmágia bővületében szédelő helyi és országos lélekidomárok. Tegyük a szívünkre a kezünket (miután levettük a fülünkről), s valljuk meg: milyen jól is hangzana a név, „Alaptörvény utca” ott az Országház mögött!

Hadd kezdjem kicsit messzebből újra. A könyv írója, Majtényi László közíró, egyetemi tanár, adatvédelmi ombudsman (azaz országgyűlési biztos), médiához tartozó elnök, közéleti személyiség, népszónok, mindenekelőtt azonban alkotmányjogász – egy olyan országban, ahol az alkotmány sokáig csak mint eszmény (és nem formába öntött törvénygyűjtemény) volt hivatkozási alap, egy olyan országban, ahol mindig több volt a jogász, mint a jog. Jelenleg pl. mindhárom fő közjogi „méltóságunk” – méltóság nélkül – jogász. Jogászokat, főként ügyészeket, ügyvédeket, bírókat ismerünk máshonnan is, sokan ügyfélként bíróságokról vagy más hatóságokból is, de alkotmánnyal, sőt Alaptörvénnyel, legtöbbszörünknek nem volt semmilyen találkozása, szövegét nem olvastuk, nem vele feküdtünk és nem vele keltünk, azaz nem hiányzott életünkben. Nota bene: a tételes jogot sem ismerjük legtöbbször, sem a Ptk-t, sem a Btk-t nem olvastuk. (Én is csak most, öreg fejjel, Majtényi László könyve miatt fanyalodtam rá, hogy belenéznek az Alkotmányba meg az Alaptörvénybe.) Mondhatom-e magamról, mondhatjuk-e hát magunkról, hogy jogi, ill. alkotmányjogi szempontból tudatlan (analfabéta) vagyok, tudatlanok (analfabéták) vagyunk? Nem, nem mondhatom, nem mondhatjuk. Ugyan miért nem, kérdezhetné a törvényt (az Alaptörvényt) betűk sorozataként létrehozó vagy propagáló, ha éppen úgy tartaná úri kedve, hogy párbeszédet kezdeményezzen velem (azaz a társadalommal)? (Nem kezdeményez.) De hisz a törvény alkalmazója (rendőr, ügyész, bíró vagy az utca egyszerű embere) sem kérdezi a törvénytől afelől, hogy ismeri-e a törvényt, amit megsértett. Sőt ultima ratioként még adott esetben a fejére is olvassa, hogy „a törvény nem ismerete nem mentesít a törvény hatálya alól”. Megteszi és meg is teheti, de nem a hatalmi hierarchiában elfoglalt magasabb státusza vagy a törvény-

tudó felsőbbrendűség-tudata alapján (hiszen az a sok „rendes”, törvénytisztelő ember, járókelő túlnyomó többsége, aki szabályosan közlekedik, nem lop, nem rabol, nem öl, ő sem olvasa soha a tételes törvényt), hanem azért, mert a törvény – bennünk van, mindannyiunkban, akár törvénytisztelő, akár törvénytisztelőtől vagy éppen törvényt betartatók vagyunk.

Ebből a szempontból kiindulva Majtényi László könyvének sok témájából négyet fogok kommentálni: (1) a „jogi forradalmat”, (2) a „jó kormányzást” és vele kapcsolatban az ombudsman intézményét, (3) az Alkotmánybíróságot, s vele kapcsolatban az alkotmány szerepét a társadalomban, (4) a társas lét kapcsán írok Majtényi Lászlóról mint kollégáról, barátokról és népszónokról.

A „jogi forradalomról”

Az ügynevezett rendszerváltás előtt és után 2 évig külföldön voltam, Dániában, az Aarhushi Egyetemen magyar nyelvészetet, irodalmat és történelmet tanítottam. A nyári és téli szünetet ugyan itthon töltöttem, Dániában viszont rendszeresen olvastam a magyar újságokat (Népszabadság, Magyar Nemzet), amelyek izgalmasan informatívok voltak, tele voltak reménnyel, jóakarattal, okossággal és a jövőt illető nagyszabású tervekkel. A mindennapi élettel, nyílt vagy kulisszák mögötti politikával így nem volt, nem lehetett szoros kapcsolatom – már ami Magyarországot és az egész kelet-európai régiót, a „szovjet blokkot” illeti. Volt azonban némi bepillantásom a dán politikai életbe, ami nem nagyon imponált kisszerűsége miatt, és persze a dán hétköznapi életbe, ami egyenesen depriáló volt mint szellemileg kiüresedett, elbürokratizálódott, autonómiáját rég elvesztett, pontosabban autonómiájáról – biztos és zsiros állásokért cserébe – rég lemondott intézmény, ahol a diákság és a tanári kar mint örök bér- és presztízsharcban álló korporatív szervezetek (váltakozó szerepükben hol mint munkaadók, hol mint munkavállalók) utálták és akadályozták egymást, mit sem adva a tanulás/tanítás=tudás örö-

mére, ahol az akadémiai szellemnek se híre, se hamva. S mindemögött ott voltak – afféle zárványként – az elképesztően gazdag és jól rendezett központi és tanszéki könyvtárak és archívumok, a már akkor, a 90-es évek elején csaknem teljesen kiépült elektronikus hírközlő és adattároló hálózatok, amelyeket az évszázados hagyományokkal rendelkező és átláthatóan működő jó adminisztráció hozott létre és tartott karban. Magyarországra és a magyarországi egyetemi életre éppen ezért nagy nosztalgiával gondoltam vissza, ahol ugyan a főt említett háttérből semmi sem volt meg, s ami megvolt is, nem működött, és a fizetéséből sem tudtam megélni, de nagy lánggal égett bennem az akadémiai szellem szabadsága utáni vágy, legalábbis ott, ahonnan elmentem Dániába, az ELTE Hajdú Péter vezette Finnugor Nyelvészeti Tanszékén, s aminek már híre-hamvát sem találtam az aarhushi egyetemen. (Ez most már itthon is így van, csak a háttér maradt a régi: megbízhatatlan vagy nem létező.)

Az ún. rendszerváltás leglátványosabb változását a többpártrendszer és ennek leginkább látható része, az újjá alakuló többpárti parlament jelentette. Mind ebből a sajtóban és a hírközlő szervezetekben napi rendszerességgel visszatérő „többségi elv” és ennek mindenek fölött álló primátusa vált az új rendszer legfontosabb, mára szinte már egyetlen jellemzőjévé (amint azt Rubovszky képviselő is mondotta, „a demokrácia a többség diktatúrája”, erre én is így emlékezem a „tudományos szocializmus” szemináriumokról). Pedig közben, a háttérben létrejöttek az új demokrácia olyan intézményei mint az Alkotmánybíróság és az ombudsmani rendszer – és mindkettő az akadémiai szellem szabadságának gyümölcse. Majtényi Lászlónak mindkét intézményhez köze volt. A hazai jogtudomány, ha lehet, minden más társadalomtudománynál szorosabban volt odaláncolva a pártállami rendszerhez. Mert hiába tanítottak ott római jogot, jogtörténetet, alkotmányjogot, a legfontosabb tétel mégis az volt, hogy a „jog az uralkodó osztályok elnyomásának eszköze”, s minthogy a pártállam uralkodó osztálya a proletariátus (vele csak a parasztság és a „haladó” értelmi-

ség szövevényes!), nem is tagadták, hogy a „jog” csakis az ő kizárólagos fegyverre lehet. Természetesen a proletariátus ugyanúgy nem volt uralkodó osztály, mint a vele szövetséges parasztság és „haladó” értelmiség. Akik uralkodtak, a szovjet világhatalom fegyverei támogatta – százerekben sem mérhető – „nómenklatúra” tagjai. A rendszer konszolidációja, úgy is mondhatnánk, kifáradása, tette egyre nyilvánvalóbbá, hogy a szakértelem, az illetékesség nélkülözhetetlen még egy diktatúra működtetéséhez is. A jogban, ahogy a közgazdaságtanban is (nem beszélve a hatalomtól távolabb eső humán és még inkább reáltudományokról) a józan ész és a hagyományokban gyökerező tudás egyre nagyobb teret nyert vissza a voluntarista és semmit nem érő „tudományos szocialista” társadalomtudományoktól.

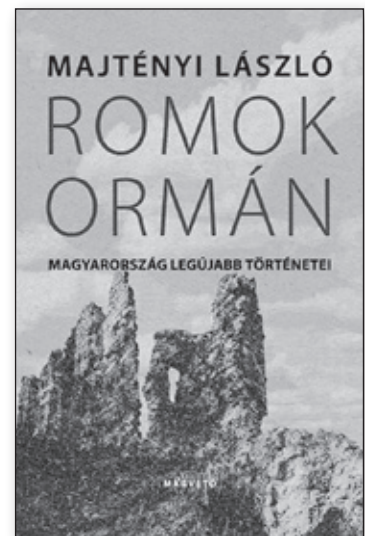
Az állampárti rendszer összeomlása – bár az illegális, féllegális ellenzék tevékenysége megérdemli tiszteletünket – a Szovjetunió katonai, gazdasági bukásának és – talán kisebb mértékben – társadalmi krízisének volt az egyenes következménye, s ez az összeomlás hozta magával különösen a jogban és közgazdaságtanban a szakértelem felszínre és szóhoz jutását az ún. rendszerváltásban. Miközben a hétköznapi ember a többpártrendszerben kereste a helyét, s azt számolgatta, hogy újonnan választott pártja hány szavazatot kapott a választásokon, s ebből következően milyen arányban lesz képviselve a parlamentben, a szakemberek a pártok közti egyre lefelé nivellálódó vitákkal, parlamenti csinnadrattákkal és kulisszák mögött csendben a demokrácia és a piacgazdaság alapvető intézményeinek létrehozásával foglalkoztak el magukat: a közgazdászok különösen az új bankrendszert, a jogtudósok pedig az Alkotmánybíróságot, s vele párhuzamosan az igazságszolgáltatás új rendszerét, s ehhez csatlakoztatva az ombudsmanok hivatalát hozták létre.

A „jó kormányzásról” és az ombudsmani hivatalról

A 80-as évek elején a fáradt rendszer lazuló zárait kifeszítve kiskapukon át már el lehetett menni az országból világot látni. Ilyen kiskapu volt Majtényi

László számára egy norvégiai ösztöndíj a „tengeri jog” tanulmányozásához. (Én is ilyen kiskapun át jutottam el Dániába.) Nekünk az I. világháború után tenger nem, csak egy ellentenger (de nagy!) maradt, így a tengeri jogban nemigen voltunk érintve, ebből következően a vele való foglalkozás politikailag veszélytelen volt. A jogi karon kötelező, sok más között gyorsan letudni való tantárgy volt, viszont tanárának kitűnő alkalom egy norvégiai ösztöndíjpályázathoz. Az oslói egyetemi könyvtárban olvasgató Majtényi László unaloműzéseképpen más téma után nézett, s így akadt rá a Skandináviában évszázados hagyományú, nálunk szokatlan közintézmény, az ombudsmani hivatal gazdag irodalmára. Az ombudsmani hivatal hosszú története a messze múltba nyúlik vissza, az időszámítás előtti virágzó kínai birodalomba, a bagdadi kalifátus első évszázadára. De Skandináviába is Keletről, az Oszmán Birodalomból importálta, úgyszólván maga helyett delegálta 1713-ban, a birodalmi álmaikat végképp semmivé tevő, Nagy Pétertől elszenvedett poltavai vereség után oda menekült XII. Károly svéd király, Észak másik fanatikus egyeduralkodója. Ez az „alattvalók szószólója” hivatal, mint az előbb mondottakból kitűnik, nem tartozott hát a „demokrácia klasszikus” intézményei közé, hiszen császári birodalmakban, királyságokban, sőt egyeduralkodók alatt jött létre és működött, mint a „jó kormányzás” eszköze, s talán éppen ez kelthette fel Majtényi László érdeklődését iránta. Az intézmény ugyanis a fáradó-lazuló állampárti rendszerben is elképzelhető lett volna, gondolhatta Majtényi László, mert ehhez a hivatalhoz végrehajtási jogosítványok a hagyomány szerint sem jártak, amihez viszont, mint láthattuk, körmük szakadtáig ragaszkodtak az állampárti hatalom emberei az utolsó pillanatig. Az ombudsmanoknak csak észrevételezési és fől-szózlamlási jogosítványai vannak, viszont kinevezésétől kezdve – s ez már a kínai császár udvarában is így volt – független, nem a hatalom embere. És van még egy másik fontos jellemzője, hogy lényegét illetően nem tartozik az írott jogrend keretébe, hanem sokkal inkább az „eleven jog fájának” – er-

re az elementáris József Attila-képre is Majtényi László hívta föl a figyelmet – egyik zöldellő ága, amint találó magyar elnevezése, a „szószóló” is mutatja. Szószólója volt eredetileg az állampolgári jogoknak, az adatvédelemnek, a kisebbségi jogoknak, aztán mára már csak egyre csökkentette számukat a kicsinyes hatalom. E hivatalok viselőinek többsége, Gönczöl Katalin, Majtényi László, Kaltenbach Jenő, Szabó Máté, Székely László kiválóan képzett jogász, világot látott egyetemi tanár. Szószóló nincs meg anélkül, aki meghallgatná – legyen az öröklés jogán uralkodó vagy választott fejedelem vagy éppen demokratikusan választott kormány feje vagy tagja.

A szabadság szellemében fogant, és széles látókörű, kiválóan képzett tudósok (például Sólyom László) segítségével világra jött új jogrend nem tudta áthatni a társadalmat – ezért nem nevezném létrejöttének körülményeit „jogi forradalomnak”, ahogy Majtényi László teszi. Egy forradalom gyökerestül fölforgatja a társadalmat, márpedig itt a régi gyökerek megmaradtak, sőt újra kihajtottak, s közben elszívták az éltető nedveket „az eleven jog fájától”. És ezekkel a régi-új hajtásokkal együtt visszajött a politikai életbe az évszázados gaz: „prókátorkodás”, kicsinyes, elvetemült és aljas szófacsarás, a másik fél durva letromfolása és elhallgattatása. Holott a kulisszák mögött csendben és szakszerűen fölépített új jogrendszerre (ombudsmanok, Alkotmánybíróság

stb.) fölfigyelt az európai közvélemény, nagyra is becsülte, amire méltán büszke Majtényi László, egyike az új jogrend megalapozóinak, különös tekintettel az ombudsmani hivatalra. Az ún. rendszerváltás első évtizedében, a nagypolitika viharaitól mentes szélárnyékban, ezek az új intézmények jól működtek, véleményüket meghallgatták az új hatalom emberei – jólneveltségből vagy udvariasságból, vagy éppen csak ezek látszatára adva (talán, mert ezeket az intézményeket még „sajátjuknak” tartották), és e civilizációs korlátok miatt a nyers párt- és személyi érdek még nem tudta előzönlenni a teljes politikai játékteret. Ide vonatkozóan jegyzem meg, hogy az ombudsmani rendszer csak olyan társadalomban képes működni, amely elismeri és használja a dialógust. Dialógusban szegény társadalmi légkörben az ombudsmani rendszer elsatnyul és lassan el is hal, amint tapasztaljuk. Visszatérek ahhoz a főnti megjegyzéshez, hogy az ombudsmani hivatal eredetileg nem a demokrácia „klasszikus fölfogásához” kapcsolódott, hanem a „jó kormányzáshoz”, amely viszont már a demokrácia előtti társadalmi rendszerekben is joggal elvárható követelmény volt – mert normális uralkodó és normális alattvaló, normális kormányzat és normális polgár, röviden: normális társadalmi élet nem lehet meg dialógus, egymásra figyelő tárgyalás nélkül. Ebben a követelményben, ismétlem magamat, az írásbeliség nélküliség is benne van, hogy ti. írásos szerződés nélkül is bízunk egymásban, figyelünk és hatunk egymásra.

A „láthatatlan alkotmányról”

Az ún. rendszerváltás kezdetén az egyetemi katedráról hirtelen a közélet aktív alakítójának szerepébe csöppent alkotmányjogászok nagyobb fontosságot tulajdonítottak az Alkotmánybíróságnak, mint az alkotmánynak – és bölcsen tettek. Abból az ókorból, a görög demokráciából már ismert tudásból indultak ki, hogy a törvény bennünk van, s a bölcsék (bírák) feladata ezt fölszínre hozni és értelmezni. (A latin *constitutio* szó szerint azt jelenti, hogy *con-* „együtt” (*-statutio* >) *-stitutio* „állítás”, ami erre a közös tevékenységre utal.) Arról nem beszélve,

hogy a régiek azt is tudták: a törvény alapvetően aenigmatikus, rejtvénytyszerű, amit nekünk, az érintetteknek kell a magunk számára megfejtenünk, vagy a törvénytudók (bírák, jósök) segítségét kérnünk hozzá. Erre utal Szolon (i. e. VI. század vége), amikor azt mondja, hogy a törvényeknek „homályosaknak” kell lenniük. (Az Alkotmánybíróóság függetlensége – enélkül ugyanis az intézmény nem tudja feladatát betölteni – köszönhető volt annak, hogy az ún. rendszerváltás hajnalán a pártfrontok még nem voltak megmeredve, a józan ész, a kooperációra való hajlam, a „fair play” eszméje még létezett és hatott a politikai életben.)

A Felvilágosodás előtt írott alkotmány nem is létezett, az első írott alkotmány az Amerikai Egyesült Államok alkotmánya volt – ami egy gyarmat forradalma, egy igazán „gyökeres változás” után jött létre 1787-ben a Felvilágosodás szellemében. A brit birodalomnak, amelyből az Amerikai Egyesült Államok kiszakadt, nem volt és Nagy-Britanniának máig sincs írott alkotmánya – és jól megvan nélküle. Ahogy megvan az általános emberi jogokat illetően még ma is írott jog nélkül (*Common Law*), csak a polgári és büntető jog van írásban rögzítve (*Civic Law, Criminal Law*), de ott is döntő szerepe van a precedenseknek, s velük összefüggésben a törvényt alkalmazó bírói ítélőképességnek és hitelességnek. Van két bírósági fokozat (*Magistrate's Court, Crown's Court*), ahol döntenek kisebb és nagyobb fontosságú ügyekben.

Az első írott „magyar” alkotmány az 1849. március 4-én Olmütz-ben kelt „oktrojált” alkotmány, amit a nemzet egyáltalán nem kért. Az 1848. március 15. után hozott országgyűlési törvények, beleértve az 1849. április 14-i trónfosztó országgyűlést, sem vindikáltak maguknak az alkotmány státuszát, noha azok egy potenciális, jövőbeli alkotmánynak lényegi összetevői lehetnek volna. A második írott alkotmány, a Tanácsköztársaság 1919-es alkotmánya szintén oktrojált alkotmány volt, s ilyen volt az 1949-es harmadik alkotmány is. Az ún. rendszerváltás hajnalán kitakarított negyedik, 1989-es alkotmány képviselte csak tisztán a Felvilágosodás ne-

mes társadalomeszményeit, mert hozzáértők óvatosan, gondos kézzel nyúltak hozzá. „Az 1989. évi Alkotmányt a reformkommunisták írták, de tollukat az MDF, az SZDSZ és a Fidesz kitűnő szakértői vezették” – írja Majtényi László 1994-ben (*Alkotmányünnep*). Pedig egy évvel korábban azt is írta erről „Az Alkotmány szövege oly silány, hogy alapkérdés, mennyire érdemes kijavítani. Az alkotmányszöveg nem esztétikai minőség, nem is ennek alapján ítélendő meg, továbbá véleményem szerint nem is tudományos alkotás. Nem biztos tehát az, hogy nyelvi és tartalmi tökéletlenségei, csak a tökéletlenség okán, kijavítandók” (*Kié az alkotmány?*) Ebben a kijelentésben benne van az írásos alkotmányozás paradoxona, hogy ti. a törvény – úgyszólván preverbális állapotban – bennünk van, s innen a megfogalmazás javíthatatlan tökéletlensége. A magyar alkotmányok sorára visszatérve meg kell jegyezni, hogy az olmtüzi alkotmányt kivéve 1919-től 1989-ig mind a három alkotmány a Felvilágosodás szellemében fogant, ebből kettő, az 1919-es és az 1949-es persze a Felvilágosodás torzszülöttének, a bolsevik kommunizmusnak kényszere alatt jött létre. Írott dokumentumról lévén szó – a papír mindent elbír – ezek az alkotmányok is a „szabadság, testvériség, egyenlőség” szentháromságát hirdették, bár, tapasztalhattuk, nem gyakorolták. Miért nem tanácsoltak hát új alkotmányt hozni tanult alkotmányjogásaink 1989-ben? Mert bölcsen tudták, hogy az alkotmány hagyományos értékei bennünk vannak inkább mint az írott szövegben, helyette fontosabb volt létrehozni az Alkotmánybíróságot, s rábízni a korábbi alkotmány (az 1949-es) kitakarítását. Ha nem lett volna írott alkotmányunk, aminthogy 1849-ig vagy 1919-ig (melyik oktrojált alkotmány illetesz kedik jobban a magyar jog szelleméhez?) nem is volt, s megvoltunk nélküle, nem állott volna elő a 2011-es alkotmányozás botránya. Akár igaz tényszerűen, akár csak metaforikus szóbeszéd, a Brüsszel és Strasbourg közti vonaton iPad-en írott 2011-es Alaptörvény – botrány. Botrány, mert figyelmen kívül hagyja azt a minden törvény lényegét illető tudást, hogy a fölismer/leírt törvény csak *a posteriori* lehet, mert a törvény „csírája” – megfogalmazatlan-

nul, úgyszólván nyelv előtti állapotában – bennünk van, amit csak türelmes, körültekintő munkával lehet onnan „elővarázsolni” hasonlóan ahhoz a költői vízióhoz, amiről József Attila ír:

*Én úgy vagyok, hogy már-már
százezer éve
nézem, amit meglátok hirtelen.
Egy pillanat s kész az idő egésze,
mit százezer ős szemléltet velem.*

*Tudunk egymásról, mint öröm és
bánat.
Enyém a múlt és övék a jelen.
Verset írunk – ők fogják ceruzámat
s én érzem őket és emlékezem.*
(A Dunánál)

És máshol, de ugyanerről:

*Én nem fogom be pörös számat.
A tudásnak tesztek panaszt.
Rám tekint pártfogón e század:
rám gondol szántván a paraszt:*

*engem sejdít a munkás teste
két merev mozdulat között;
rám vár a mozi előtt este
subanc, a rosszul öltözött.*
(Ars poetica)

Hát talán ez a százezer év hiányzott az új írott alaptörvényhez! Majtényi László sokszor hivatkozik a Sólyom László említette Bibó Istvántól származó „láthatatlan alkotmányra”, és én is erről beszélek. A 2011-es Alaptörvény hasonlóan az 1919-es és 1949-es Alkotmányhoz abból a téves voluntarista felfogásból indul ki, hogy előbb lefektetjük a szabályokat, majd szerintük kezdjük el élni életünket, a társadalom életét. Ezt csinálták a bolsevikok, ezt csinálták a fasiszták, és ezt csinálták a náci is. A társadalom élete azonban nem így zajlik, hanem – akár akarjuk, akár nem – zajlik magától, s hosszú lappangási idő után hirtelen, számunkra is érzékelhetően, érthetően, láthatóan „kiforogja” a szabályait az eredetileg „láthatatlan alkotmány”. (Ezért javasolták annak idején az alkotmányjogászok, köztük Majtényi László is, hogy érdemes lenne a holland alkotmányozási gyakorlatot bevezetni, mely szerint új alkotmányt csak két egymást követő parlament hozhat – azaz százezer

év helyett elég lenne hozzá 8-10 év is.) A természetben sincs másképp: gravitáció volt, mielőtt Newton megfogalmazta volna első törvényét. És így van ez a nyelvben is, az ember szimbolikus tevékenységének ebben a leginkább artikulált rendszerében. Iskolai nyelvtanaink többsége preskriptív, amennyiben normatív szabályokat állapít meg és előírja, hogyan kell „helyesen” beszélni (mint ahogy bármely oktrojált alkotmány azt, hogy kell élni), s alig van tekintettel arra, hogy az emberek hogyan beszélnek egymással, és hogy éppen ebben a természetes beszédben kell(ene) keresnünk a diákokkal együtt a törvényszerűségeket. Friss élményem: együtt utaztam a minap egy nagymamával és elsős elemista fiúunokájával a vonaton. Az élénk kislány végigcsacsogta az utat, s a nagymama jó közönségnek bizonyult. Unokája készséggel mutatta meg tudásának egész arzenálját neki és az utazóközönségnek, vidáman olvasta az állomások nevét betűzve is, összeolvassa is. A nagymama azt javasolta, hogy szótagolva olvasson, erre a kislány olvassa: *Kis-kun-fél-egy-ház-a*. Mire a nagymama: *Nem jó, mert Kis-kun-fél-egy-há-za*. A kislánynak volt igaza, ő nem a mechanikus szótagolás „szabályai” szerint, hanem a nyelv mélyén rejlő szerkezet szerint elemzett, amiben az a trouvaile, hogy *há-za* helyett *ház-a*, ahol a kislány a mechanikus készítés (és az iskolában tanultak) ellenére érzékelt a nyelv valóságos dimenzióit, annak tudatalatti rétegét hozta felszínre (tő és birtokos személynév), holott, mint a legtöbb esetben, a jelentés elemek kapcsolódása itt sincs szinkronban a szótagszerkezettel. Erre a konfliktusra épül, illetőleg e konfliktus feloldását célozza az ún. csacsi-pacsi játék, amelyre hadd hozzak egy Weöres Sándortól származó példát. Feladvány: *Nagymellű perszóna (női név) okozta / Férfi (kicsinyített név) rejtett gyengelméjűsége*: E/J. Megfejtés: *E nőkebelü Lidi óta / Jenőke belül idióta*. Felhívom a figyelmet a *...ke-be-lü-lü-di...* és *...be-lül-i-di...* szótagolások közti konfliktusra, amely kulcsa a rejtvény egészének is: ha innen nézem a sort, értelem, ha onnan nézem, prozódia (szótagsor), s mindez oda és vissza is áll. És végső soron ezen a konfliktuson, ill. e konfliktus feloldásán alapul

a rímek hatásmechanizmusa is. A nyelv tele van „láthatatlan jelekkel”, melyek egyike az ún. zérus jel. Például, a nyelvtani személyek közül a jelenidejű alanyi ragozás 3. személyt zérus – egyezményes jele $\emptyset$ – képviseli: *láto-k, lát-sz, lát- $\emptyset$* . Hogy ilyen jel létezik, arra bizonyosságul visszautalok a fönti csacsi-pacsi feladvány kezdőbetűire (E/J). Most, hogy már tudjuk materialisan megjeleníteni, érzékeltetni a zérus jelet, pontosíthatjuk a feladvány kezdőbetűit ($\emptyset$ /J)-re, ugyanis a második sorkezdet, *Jenőke* szókezdő J-jével szemben az első sor nem E-vel, hanem $\emptyset$ -vel kezdődik, így: $\emptyset$ E nő kebelü...

A „láthatatlan alkotmányból” látható alkotmányt csinálni ennél a betűs „trükknél” sokkal nehezebb feladat, legalább két okból: az egyik, hogy a társadalom életét disztinkt elemek (amilyenek pl. a betűk) híján nehezebb megragadni, mint a nyelvet (holott az is lehetetlen), a másik ok, hogy a társadalmat sokmillió külön egyén teszi, s ezek érdekeit, szándékát, akaratát közös nevezőre hozni – bár vannak rá technikák (népszavazás, alkotmányozó gyűlés) – istenkísértés, aminek sikerére csak „kegyelmi pillanatokban” (forradalom) van esély. Egy forradalom azonban túl nagy ár volna egy (újra)írott alkotmányért, ezért értek egyet Majtényi Lászlóval „Isten óvja Magyarországot a forradalomtól!” (*Kié az alkotmány?*, 1993), aki már jóval a 2011-es Alaptörvény előtt végiggondolta az alkotmányozás nehézségeit/lehetetlenségét, kifejezte szkepszisét iránta. A parlamenti kétharmad az írott jog szerint felhatalmazást ad az alkotmányozásra, ami nem jelenti azt, hogy a parlamentnek alkotmányoznia is kell. Az alkotmányozás aktausa – véletlen kérdése is, ami lehet szerencsés történelmi pillanat megragadása vagy kivárása. Már most látható, hogy a 2011-es Alaptörvénynek nem volt köze a szerencsééhez vagy a történelmi pillanathoz, kizárólag az előző rossz kormányzatban csalódott ország kétségbeesett (nemtörődöm) protesztuszavazásán nyert parlamenti kétharmadhoz. Ezért is kellett rövid idő alatt ötször módosítani, ami jele annak is, hogy az *a priori* törvényalkotás nem felel meg a társadalmi élet

valódi természetének. Viszont törvényszerű, hogy az Alaptörvény létrehozásával és látszólagos súlyával fordított arányban csökkent az Alkotmánybíróság politikai súlya, mert a kormánypárti bírák nem minden manipuláció nélkül többségre jutván benne, intézményi függetlensége legalábbis kétségessé vált. Az új felállás a demokratikus berendezkedés klasszikus modelljét, a fékek és ellensúlyok rendszerét gyöngíti, sőt ellehetetleníti – a bármilyen rendszerű kormányzástól elvárható – „jó kormányzást” is. Summa summarum: a 2011-es Alaptörvénynek kevés köze van a társadalmi valósághoz, csak egy újabb „Felhőkakukkvár”, amely hasonló a többi „oktrojált alkotmányhoz”. Az igazi alkotmány az idő méhében alszik, ott rejtezik mindannyiunk lelke mélyén mint „láthatatlan alkotmány”, amelyhez öntudatlanul is tartjuk magunkat – ezért működik még az ország.

Társas lénynek lenni

nem könnyű pszichotizált közegben, amilyenné fokozatossá vált az ország. Még Sólyom László volt a köztársaság elnöke és szociálliberális koalíció kormányzott (2008), amikor Majtényi László a *Sólyom és kritikussai* c. fejezetet írta. „A magyar közélet első maximája: semmi méltányosságot senkinek. A második: büszkén ragaszkodjunk kudarcainkhoz. A harmadik: aki nincs benne a seftben, az lúzer. [...] Ha a baloldal és a liberálisok nem gyakorolják azt az erényt, hogy a racionális diskurzus szabályai szerint fogalmazzák meg véleményüket, de még ellenszenvüket is, nem tarthatnak igényt arra, hogy a másik oldal ugyanúgy tegyen velük. Ha a másik oldalon csak a civilizációs hiányt látjuk, világos, nem akarunk megszabadulni saját civilizációs deficitünktől. Jól van ez így, nincs tétje a viselkedésünknek, hacsak az nem, hogy a hazánkat tesszük tönkre, még tönkrébb.” Azóta a légkör még rosszabb lett. De nem erről akarok beszélni, hanem arról, hogy miként lehetne jobb. Azt írja ugyanott Majtényi László: „A szabadelvű jogállamban a szabályok, az intézmények tisztelete az első, de a (soha nem pótolhatatlan) személyekre, tekintélyekre, a Leviatán sár-

kánytestét borító arcokra is szükségünk van ahhoz, hogy az intézmények, szabályok uralmában hinni tudjunk.” Sólyom László, mint Majtényi László is utal rá, nem az a kedélyes, szeretnivaló apafigura, mint amilyenek Göncz Árpádot ismerte és szerette az ország egyik, talán nagyobbik fele. „A köztársaság elnöke nem szeretnivaló, hanem komolyan veendő.” Ez a baloldalnak és a liberális oldalnak szóló mondat süket fülekre talált. És azt is láttuk, hogy a másik oldal, a jobb is a „szeretnivalóságot”, a „karizmát” és – vele együtt – az „izmos kart”, a kórust részesíti előnyben a „komolyan veendő köztársasági elnökkel” szemben. Tiszteletet érdemel és messzelátó bölcseségről tanuskodik Majtényi László kiállása Sólyom László mellett az egész politikai osztállyal szemben. „Sólyom [...] azt képviseli, hogy Magyarország az értékek jó gazdája, nem pedig kocsmai kötekedő, és nem is a hatalmasok talpnyalója” érvelt, és szavai, sajnos, pusztába kiáltott szavak maradtak.

Azon kapom magam, hogy Sólyom László apologétája lettem, holott nem voltam a híve mint köztársasági elnöknek, pedig nagyra becsültem mint az Alkotmánybíróság elnökét. Itt jegyzem meg, hogy éppen az ő közéleti pályafutása példázza, hogy az illetékesség a liberális demokráciának is nélkülözhetetlen feltétele: amennyire illetékes volt Sólyom László az alkotmánybírósági elnökségre, annyira kevésbé volt az a köztársasági elnökségre. Ez utóbbi hivatalbéli sikertelenségének mértékét csökkenti a közélet és politika általános és rohamos mélyrepülése, ami azóta is tart, s tartja magasban utólag Sólyom László köztársasági elnöki presztizsét. De azok az idők elmúltak, s velük együtt a lehetőség, amire Majtényi László is utalt, hogy a két oldal közé híd veretethessék. Mindazok az intézmények, amelyek az ún. rendszerváltás és a vele járó nagy viharok szélárnyékában az akadémiai szabadság jegyében és az egyetemekről a közélet színpadára lépő szakértelemnek köszönhetően létrejöttek, Alkotmánybíróság, Országgyűlési Biztosi Hivatal, Köztársasági Elnöki Hivatal mára jelentőségüket veszítették, győzött a korábbról, a tudományos szocializmus

tanításából ismert, mára már a kereszténydemokráciába is behatolt többségi elv: „a demokrácia a többség diktatúrája”. (Csak mellékesen, de idevonatkozóan jegyzem meg, hogy a *bolsevik* eredeti jelentése „többségi”, szemben a *mensevikkel*, amely „kisebbségi” jelent, s hogy a statisztikát se hazudjuk el, ahogy azt a bolsevikok tették, akik mindig kisebbségben voltak a mensevikekkel szemben, ugyanúgy ahogy nálunk a „többség diktatúráját” hivalkodva emlegető kereszténydemokrácia is koalíciós partnereivel szemben.)

Majtényi László méltányos kollegialitása idősebb pályatársa, Sólyom László iránt fontos és észrevétlen maradt közjogi gesztus volt. Érzelmes gesztusokban gazdag Majtényi László kötetet, írt barátairól, többek között Esterházy Péter *Javitott kiadásáról*, írt nekrológot Furmann Imréről, erről a már életében is csikorgó mobil szolidaritás-szoborról, legjobb barátjáról, fiatalabb kollegájáról, Szabó Máté Dánielről, a 60 éves Kovács Zoltánról, az ÉS főszerkesztőjéről, Magdáról, aki a szeretet zsenije volt és még sok mindenki másról. Ez az érzelmi nyíltság sebezhetővé teszi személyét, amit ő, mint egykori adatvédelmi ombudsman mindenki másnál jobban tudhat. És mégis... beszédet mond az Andrassy úti tüntetésen az Opera előtt, miközben a közjogi méltatlanságok és méltatlanságok mellékbejáratokon osonnak az Operába a maguk Alaptörvényét ünneplendő. Itt hallhattuk, s most olvashatjuk is a francia aforizmat, hogy *A képmutatás a bűn tisztelgése az erény előtt*. Azóta is ezen az idegcsillapítón élünk.

■ **Simoncsics Péter** Győrben született 1946-ban. Szegeden végzett angol-finnugor nyelvészet szakon. Finnugor nyelvész kutatóként dolgozott a JATE-n, az MTA Nyelvtudományi Intézetében és az ELTE-n. Egyetemi magyar segédlektor az USA-ban, az Indiana Állami Egyetemen Bloomingtonban, magyar lektor a finnországi Turkuban és a dániai Aarhusban. Aktív pályáját a kolozsvári Babes-Bolyai Egyetem magyar nyelvész vendégtanáraként fejezte be 2008-ban. Fordított szakmai, folklór és szépirodalmi szövegeket nyenyecből, latinból, angolból, németből, franciából és dánból.

Az ILLÉS-FÉLE orosz-magyar barátság

Diószegi András 1966-os Illés monográfiáján túl, Illés Bélával foglalkozó munka nemigen született. A közelmúltban Földes Anna *Irodalmi Újsággal* kapcsolatos visszaemlékezéseit tartalmazó könyve (Földes Anna: *Az Irodalmi Újság könyve*. Széphalom Könyvműhely, 2001) érintette a személyét, ez azonban Illés (elsősorban főszerkesztői) szerepkörét nem az irodalomtörténet-írás szempontjából érintkelte, inkább a nosztalgiával vegyes rehabilitáció szándékával mutatta be a szerzőt. Időszerű volna azonban részleteiben tárgyalni (bármilyen nehéz is értékhangsúlyok nélkül kezelni) Illés Béla életművét, hiszen azon túl, hogy tevékeny és meghatározó alakítója volt a kommunista diktatúra irodalmiságának, pályaképe a XX. századi irodalmi-szellemi mozgások sajátos, mégis figyelemreméltó lenyomata. Első írásait a *Nyugat* közölte, majd a proletárdiktatúra bukása utáni emigrációjában különböző munkás és szocialista lapok munkájába kapcsolódott be (*Munkás Újság, Sarló és Kalapács*), elnöke lett a Forradalmi Írók Nemzetközi Szövetségének, és nem utolsósorban az elsők közt alkotott szocialista realista stílusban. Miután Csehszlovákiából és Ausztriából is kiutasították, a Szovjetunióban a Szovjet Írók Szövetségében dolgozott, harminc év után szovjet örnagyként tért vissza Magyarországra, de később (1957-1959) az *Élet és Irodalom* szerkesztőbizottsági tagjaként is tevékenykedett.

Vörös Boldizsár sem a főként a *Kárpáti Rapszódia* írójaként és irodalmi lapszerkesztőjeként ismert Illés személyét és szorosabb értelemben vett irodalmi munkásságát állítja középpontba, hanem egy, a kommunista diktatúra önlegitimációs törekvései közt is különös, ma már talán elképzelhetetlennek ható, általános érvényű jelenésére fókuszál. Azaz arra a folyamatra,

Vörös Boldizsár: *Történelemhamisítás és politikai propaganda, Illés Béla elmeszüleményei a magyar szabadságharcok orosz támogatásáról*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2014

amelynek során Illés egyes fiktív személyeket, vagy valós személyek fiktív cselekedeteit irodalmi műveken túl is valós történelmi tényként igyekezett hitelesíteni. Illés – vélhetőleg a korszak irracionális politikai gyakorlatával azonosulva – nemcsak a műértelmezés ideológiai szempontú felhasználhatóságát aknázza ki, hanem egyenesen átírta a propaganda szempontjából hasznosítható történelmi eseményeket, az új hagyománnyá szilárdítás szándékával. Vörös azt tekinti át, hogy ez a tudatosan működtetett folyamat miként emelhetett a kulturális emlékezetbe sosem létezett alakokat. A szerző ezért körültekintő és mélyreható kutatást folytatott a történelmi kitalációk lehetséges előzményeit, indokait és következményeit is figyelembe véve.

Vörös egyértelműen kultúrideológiai okokat jelöl meg Illés motivációjaként, hiszen egyéni nyereségvágy vagy hírnévszerzés lehetősége az ő esetében kizárható – ami önmagában is izgalmas kérdésfeltevésekhez vezet, tekintve, hogy Illést a kortársak a párt hivatalos irodalompolitikájának feltétel nélküli kiszolgálójaként tartották számon. Bár meglepőnek tűnhet, hogy Illés szovjethűségét több évtizedes Szovjetunió-béli tartózkodása sem törte meg. A Szovjetunióhoz való hűség egyik nyilvánvaló gesztusa az a történelemátíró kísérlet, amelyet Vörös Boldizsár tárgyal. A mítosszá avaszkodott történelemhamisítási gyakorlatnak a keletkezés- és hatástörténe-

te azonban a világháború utáni időszak kulturális helyzetét, az ideológiai motiváltságú propaganda működési mechanizmusait is szemlélteti.

Két hamis esettel foglalkozik a szerző. Rövidebben a Rákóczi-szabadságharc orosz támogatásának kitalációját mutatja be, a *Rákóczi és az oroszok* című fejezetben: itt arról esik szó, Illés miként építette fel azt a történetet, amely szerint Péter cár katonákkal, ágyúkkal és pénzzel támogatta a magyar csapatokat. Részletesebben pedig az 1849-es magyar szabadságharcot támogató, és ezért kivégzett Alekszej Guszev százados és társainak történetét fejt ki. Vörös hangsúlyozza, hogy nem az irodalmi műből véletlenszerűen történelmi tényé válkozó fikcióról van szó, hanem irodalmi fórumokon túli hamis adatok közreadásáról, amely ebben a formában megkérdőjelezhetetlenné teszi a direkt történelemhamisítás tényét. Az egyik legizgalmasabb szövegrészben a szerző épp ennek a mibenlétére kérdez rá, Eric Hobsbawm munkáin keresztül.

Figyelemreméltó az Illés által kitalált esetek hasonlóságainak és különbségeinek összegzése is. Illés a Rákóczi-féle kitalációjában történettudományi szempontból igazolhatóan létezett személyeket (ilyen II. Rákóczi Ferenc, I. Péter, Esze Tamás) használt fel, a Guszev-ügyben ellenben alacsony pozíciójú alakokat sorakoztatott föl, akikről – e koncepció szerint – a történelmi szituációból következően nem keletkezettek feljegyzések, vagyis Illés a feltárás-leleplezés aktusával is ér-

velhetett. Előbbi esetben tehát a kitalációk legitimálását elősegítette a valós történelmi személyek és események közé való beillesztés, ugyanakkor Illés szintén kreált dokumentumokkal, naplófeljegyzésekkel, periratokkal, levelekkel (ezekről esik szó *A kitalációk lehetséges előzményei: valóban élt és fiktív szereplők* című fejezetben), valamint több hasonló fikciót tartalmazó történettudományos szöveg közreadásával (például az *Új Szó* hasábjain) is törekedett az állításai alátámasztására.

Vörös arra is rámutat, hogy a kurucfikció épp azért nem tudott szervesen beépülni a köztudatba, mivel Illés állításai sok esetben ellentmondtak a már ismert forrásoknak. A Guszevet azonban csak jóval alaposabb kutatások tudták cáfolni. Többek közt Szeberényi Lehel, Illés Endre, Hegedűs Géza, Végh Antal, Zolnay Vilmos, Vadász Sándor adtak hangot nyíltan vagy közvetetten a téma hitelességével szembeni ellenérzéseiknek, de fontos, hogy mindez csak 1956, vagyis a szerző presztízsveszítése után történt, amikor a személyével együtt az általa végzett „kutatás” is támadhatóvá vált.

Vörös természetesen nem egyedül Illés felelősségére kérdez rá, hiszen az általa elindított folyamat nem tetőzhetett volna a közreműködő munkatársak egységes fellépése – határozott és érintőleges állásfoglalások, a cáfolat hiánya – nélkül, emellett a „célország” hozzájárulásai (E. Jepticin, Leonov írásai) is fontos legitimációs aktust jelentettek. Ezeket Vörös alaposan elemzi *A Guszev-ügy* cím alatt, amelynek alfejezeteit az újságcikkek, a hivatalos levelek, Illés megnyilatkozásainak változásai, a magyar történettudományi munkák és tananyagok, megemlékezések, magyar és külföldi szépirodalmi alkotások, és a Szovjetunió utódállamaiban még ma is fellelhető irodalmi-történeti nyomok köré csoportosította. E történetek pedig nemcsak magyar és szovjet történettudományi és irodalmi művekben, hanem többek között belorusz, román, sőt német munkákban is megjelentek. Sokak mellett Illyés Gyula is beemelte Guszev százados mártírhalálát szépirodalmi alkotásokba: az 1948-as szabadságharcot feldolgozó drámába. Vörös Boldizsár sokrétű és összetett képet alkot a történettudományos

feltáró munka, a szépirodalmi fikció és a politikai berendezkedés határterületein keletkező konfliktusokról.

Talán a legizgalmasabb aspektus az, hogy a Guszev-ügy még akkor is eleven hagyomány maradt, amikor már nyilvánvalóvá vált a hamisítás. Illés hathatós munkájának köszönhetően a kitalált személy körül megindult a kultuszképződés, azaz a politikai rendszer abszurdításának betetőzéseként a kultusz még a rendszerváltásig tovább élt, például utcanevek, emlékhelyek formájában, hiszen funkcióját, vagyis a magyar-orsz barátság

BALOGH LILLA

VISSZA A JÖVŐBE!

A Móricz a jelenben című kiadvány az ELTE BTK Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke, a Móricz Zsigmond Társaság és a Petőfi Irodalmi Múzeum közreműködésével 2014 szeptemberében létrejött Móricz-konferencián elhangzott előadások szerkesztett és bővített változatait tartalmazza.

„(...) s aki nem ébred fel a végítélet trombitájára: az bizony megöregedett” – olvasható a hátsó borítón. A mottó a kiadvány címevel együtt olvasva azt sugallja, hogy Móricz, ha nem is magától ébredt, de felébresztették, az utóbbi tíz évben már sokadszorra.¹ A kötet cím arra biztat, hogy élő íróként olvassuk Móriczot, akinek Szilágyi Zsófia elmondása szerint „legsúlyosabb félelmei között volt az, hogy kötelező olvasmány lesz belőle, és Kemény Zsigmond sorsára jut majd, vagyis klaszszikusává változik, tehát nem élvezettel, hanem kötelességszerűen vagy még

¹ Lásd a kötetben is szereplő szerzők könyveit: Cséve Anna *Az írás gyepője* (2005), Hamar Péter *Móricz Zsigmond utolsó szerelme* (2007), Szilágyi Zsófia *A továbbélt Móricz* (2009), illetve *Móricz Zsigmond* (2013), Baranyai Norbert „valóságból táplálkozik, s mégis költészet” (2010), Benyovszky Krisztián *Fosztogatás* (2010).

illúziójának erősítését ilyen módon is betöltötte. Bár a témakör feltárásának már vannak előzményei (Kiss József és Murányi Gábor munkái), de Vörös széleskörű kutatásokra alapozott kötet a kommunista kultúrdeológia egy önmagán túlmutató jelenségét részletekbe menően és máig ható következményeivel adja közre. ■ ■ ■

■ **T. Tóth Tünde** (1989): az SZTE Irodalomtudományi Doktori Iskola PhD-hallgatója.

Móricz a jelenben szerkesztették Bengi László és Szilágyi Zsófia, Magyar Irodalomtörténeti Társaság, Budapest, 2015.

úgy sem fogják olvasni.”^{II} A tanulmányok jelentős része ennek megfelelően az ismert, kanonizált és (ebből kifolyólag?) visszafogottabb értelmezői érdeklődésre számot tartó Móricz-műveket „élesztgette”, újabb részletekre, irodalomközi és elméleti összefüggésekre irányítva a figyelmet.

Szirák Péter a *Légy jó mindhaláligot* vizsgálva a gyermeki és felnőtt attribútumok vándorlására és cseréjére, azok kiosztódásának esetlegességére, a két világ közti határ viszonylagosságára mutat rá, elsősorban a „gyerek-felnőttként” kezelt Nyilas Misi alakján keresztül. A „lopás” fogalma felől újraolvasva a regényt a végső kérdés szerinte az, „hogyan lehet-e jónak lenni a másik, illetve a bennünk lévő másik meglopása nélkül?” A lopást részint a hagyomá-

^{II} Szilágyi Zsófia 2009. március 23-i nyilatkozata a Bárka online-on. (<http://www.barkaonline.hu/megkerdez/tuek/925-megkeztzili-zst>)

nyos 'eltulajdonítás' értelmében használja Szirák (pl. a pakk elvétele), de az ő szemszögéből lopás a másik érzelmi meglopása (pl. Bella érzéki vonzerejével visszaélve lopja meg Misi bizalmát), a félrevezetés és a félreértés (pl. Gyéres tanár úr fordítási feladatát Misi általános, minden helyzetben alkalmazandó erkölcsi maximának tekinti, így az elvont vagy elvontan értett/kezelt erkölcsi útmutatás becsapja, „meglopja” őt), a másolás-ismétlés (pl. az értelmezés nélküli felolvasás Pósalaky úrnál), illetve az idegen viselkedés másolása-ismétlése is (pl. Orczyéknál a viselkedés lemásolásának kudarca). Kérdés, hogy mennyiben segíti a mű mélyebb megértését az, ha egy olyan (mind hétköznapi, mind elvont értelemben használt) fogalmon keresztül olvasunk, amelynek szerteágazó jelentésrétegeit egy közel sem evidens metaforikus nyelv köti össze. Az ilyen mértékben tágan értett terminust használva nyilvánvalóan helytálló (bár szétfolyó jelentésrétegei miatt kétséges jelentőségű) Szirák azon állítása, hogy „[a] lopás, valamint a morális, illetve a jogi törvények áthágása, illetve annak tilalma [...] jószerével mindegyik személyközi viszonylatra ráérthető.”

A konferenciakötet húsz szövegéből három is az *Erdély-trilógiával* foglalkozik, két-két elemzés és több résztanulmány pedig a *Barbárok*, illetve *A hét krajcár* című novellákkal, ami sokat elárul az életmű aktuális recepciók helyzetéről, illetve a kortárs kritikai érdeklődés irányairól. Fráter Zoltán *A hét krajcár* című kötetével, illetve Baranyai Norbert a címadó novella értelmezésével foglalkozó tanulmányai bizonyítják, hogy új kérdésirányok felől közelítve a rendszerint csupán életrajzi szempontból, az első írói siker szimbólumaként számon tartott klasszikus mű is izgalmas, a szoros olvasásra érdemes szöveggé válhat. Baranyai a mesei világértelmezés módszerével is összefüggésben álló játéktevékenység felől értelmezi a novellát. Arra keresi a választ, hogy a krajcárok keresésére épülő játék – és a hozzá kapcsolódó mesei narráció – hogyan hozható összefüggésbe egyfajta alkotói önértelmezéssel. Fráter a *Hét krajcárt* a novelláskötet szerkezetének egyik „tartóoszlopaként” a négy legerősebb darab közé

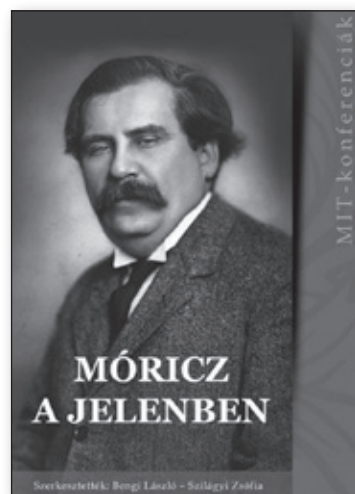
sorolja. Tanulmányában meggyőzően mutatja ki Ady Endre *Vér és arany* című verseskötetének, illetve Szilasi Vilmos *Görög derű* című esszéjének hatását Móricz első novelláskötetének felépítésében, szemléletmódjában és néhány visszatérő motívumában.

A tanulmánykötetben az *Erdély-trilógia* felülreprezentáltságot magyarázhatja az igény annak a – részben Bori Imre nyomán elterjedt – kvázi szakirodalmi közmegegyezésnek az újragondolására, miszerint a trilógiából csupán az első kötet, a *Tündérbert* érdemel figyelmet. Kisebb-nagyobb terjedelemben a témával foglalkozó szerzők mindegyike (Szegedy-Maszák Mihály, Margócsy István, Faragó Kornélia) számot vet a másik két kötetrel is, és állást foglal abban a vitában, hogy mennyiben alkot egységet a trilógia, illetve felérhet-e a második és harmadik kötet esztétikai színvonala az elsőéhez. A kérdésekre adott válaszaik, elemzési irányuk, hangsúlyaik eltérőek, de a korábbi, többnyire a kérdésfelvetésig sem jutó recepció árnyalása közös érdekünk.

Szegedy-Maszák Mihály szövege érintőlegesen Dobos István és Kulcsár Szabó Ernő tanulmányaival is párbeszédet létesít. *Az Isten háta mögött* és a *Bovaryné* összehasonlításának jelentősége szerint többek között azért kétséges, mert Móricz nem olvasta rendszeresen a nyugati irodalmat és kockázatos egymástól eltérő nyelveken készült műveket összehasonlítani. Hasonlóan gondolkodik Knut Hamsun *Éhsége* és a *Tragédia* közötti párhuzamot illetően, mondván, hogy „Móricz legtöbb műve a 19. századi irodalom hagyományaihoz kapcsolódik, nem pedig olyan kezdeményező szerzők írásaihoz, mint például az 1982-től magyarra fordított Knut Hamsun”. Történeti indoklása nem fogadható el a priori elemzési elvnek, mert azt sugallja, hogy két mű összeolvasásának csak akkor van jelentősége, hogyha az egyik szöveg bizonyíthatóan valamiféle hatást fejt ki a másikra. Azonban Dobos Istvánnak *Az Isten háta mögöttre* és a *Bovarynéra* irányuló részletes narratológiai vizsgálata, és Kulcsár Szabó Ernő összehasonlító elemzése az *Éhség* és a *Tragédia* közötti szemléleti-poétikai különbségekre és az éhező test eltérő ábrázolásmódjára koncentráva,

az esetleges hatástörténeti szempont figyelmen kívül hagyásával együtt is termékenynek bizonyult.

Az intertextuális vizsgálódás lehetőségének kétféle irányára Cséve Anna és Hoványi Márton írásai is rávilágítanak. Míg Cséve Anna filológiai szempontú megközelítése a *Barbárok* lehetséges szövegelőzményeit, az átvételeket, elhagyásokat, módosításokat veszi sorra, illetve azoknak a körülményeknek a rekonstruálására vállalkozik, amelyek a novella keletkezésének nyelvi és mediális közegét adhatták, Hoványi Márton az új, a keletkezéstörténettől független intertextuális lehetőségek feltérképezését hiányolja. A novella záró

mondatából kiinduló fejtegetése a bárbar kifejezés antik jelentésrétegeit tárja fel, és a theokritoszi idillek, a vergiliusi eklogák, Jézus és Júdás apostol kapcsolatában, illetve (a korábbiakhoz képest kissé felszínes kapcsolódási pontokat vázolván) az iker-és testvérmítoszok egy-egy motívumában véli felfedezni a *Barbárok* távoli rokonát.

Az ismert művek újragondolása mellett a tanulmánykötet több szerzője eddig ritkán tárgyalt alkotásokra, problémákra fókuszál. Szilágyi Zsófia egy szerinte kevésbé inspiratív szakirodalmi közhelynek, a boldogasszony – szépasszony dichotómiának a problematikusságára hívja fel a figyelmet, amely az általa vizsgált, kevésbé ismert harmincas évekbeli ún. Budapest-regényeknek (*Ágytakaró, A fecskék fészket raknak, Az asszony beleszól, Jobb, mint otthon, Rab oroszlán*) nőalakjaira már semmiképpen nem alkalmaz-

ható. Kányádi András elemzése *A tóga* című novella művelődéstörténeti, művészettörténeti, vallásfilozófiai és politikai hátterét, lehetséges intertextuális utalásait boncolgatja. Angyalosi Gergely tanulmánya Szilágyi Zsófia és Benyovszky Krisztián *A Forró mezők* című bűnügyi regénnyel kapcsolatos elemzéseit egészíti ki annyiban, hogy összeveti a regényt Török Gyula *A porban* című művével, elsősorban a portotívum metaforikája felől. A *Forró mezők* pora Bednancs Gábor idő és történelem viszonyát vizsgáló szövegében is említésre kerül mint jelképi értelmező, amely a narratív teret igyekszik alakítani.

Hol explicit, hol implicit módon néhány szerző a Móricz-kánon újrarendezésére is határozott javaslatot tesz. Hamar Péter az ideológiai érvek alapján a *Betyár* című regényt Móricz legjobb alkotásai közé soroló recepcióval szemben Szilágyi Zsófia azon álláspontjával ért egyet, miszerint ma már semmi sem mentheti meg a művet az irodalmi örökkévalóságnak. (A tanulmány kérdésfelvetését tekintve kissé kilóg a kötetnek *A Móricz-elbeszélés dramatikus lehetőségeit* taglaló alfejezetéből.) Benyovszky Krisztián alapos szemiotikai vizsgálata a *Családi fénykép* című elbeszélés rekanonizációjára tesz megfontolásra érdemes kísérletet. Hiánypótló Bárdos László a későbbi egyfelvonásosként is feldolgozott *Magyarosan*, illetve a *Virtus* című novellákról szóló elemzése is, ez utóbbival kapcsolatban hangot ad csodálkozásának, amiért Móricz – bár ez a szöveg, véli Bárdos, a legjobbakhoz mérhető – nem válogatta be önálló novelláskötetbe.

Benyovszky elemzéséhez hasonlóan Bárdos a testi indulatok és az erőszakos tettekbe torkolló személyközi konfliktusok ábrázolásának drámai erejét emeli ki a szövegek legnagyobb eredményeként. A Móricz-recepcióban a szerző párbeszédeivel kapcsolatban gyakran emlegetett „drámaiság” fogalma Gintli Tibor dolgozatában is felmerül, aki szerint Móricz narrátorai akkor találják meg azt az elbeszélő szerepet, amely e próza poétikai kvalitásainak leginkább megfelel, amikor a leíró-elemző (reflexív) pozíció helyett az átélés elbeszélői stratégiáját választ-

ják. Az *Egyszer jóllakni* című elbeszélésből kiemelt szövegrészlet alapvető feszültségteremtő eljárásának a kimondatlanságot, a kihagyást és a kétszintű szereplői megszólalást tartja. Testi indulat és elbeszélő nyelv kapcsolata Bengi László szövegében is visszaköszön, akit a korai Móricz-prózát jellemző elbeszélésmódok, a nyelv vízió-szerűsége, kimondás és kimondhatatlanság egymásnak feszülése érdekelt. A *Barbárok* mellett a *Tragédiával*, *Sárarannyal* és *Az utolsó betyárral* foglalkozik behatóbban, meggyőzően érvelve amellyel, hogy Móricz legjobb szövegei azok, amelyek képesek „nyelvi felmutatni azt, ami ellenáll a nyelvivé válásnak”.

A kötetzáró Tarján Tamás-tanulmány nem csupán azért lóg ki a regényekkel és novellákkal foglalkozó dolgozatok sorából, mert az egyedüli, amely nem csak érintőlegesen foglalkozik a drámaíró Móriczcal, de könnyed, esszéisztikus stílusa és kérdésfelvetése is erőteljesen elüt a többi szövegtől. A *Fortunátus* című darab színrevitelének körülményeit taglaló írás

azzal együtt is tanulságos olvasmány, hogy többet mond el egy színház működéséről, már-már bulvárszamba menő belső konfliktusairól, Tömöry Péter rendező személyéről, mint magáról a színdarabról.

Az igényesen szerkesztett konferenciakötet magas színvonalú írásokat tartalmaz. Szerzői a megélt Móricz-újraolvasáshoz csatlakozva új kérdésekkel, az életmű körüli vitákkal, újrapozicionálási javaslatokkal biztosítják azt, hogy Móricz esetében a jövőben se legyen oxymoron a „modern klasszikus” kifejezés. ■ ■ ■

■ **Balogh Lilla** (Budapest, 1989): az ELTE magyar-kommunikáció alapszakán, majd irodalom-és kultúratudomány mesterszakán szerzett kitüntetéses diplomát, jelenleg ugyanitt PhD-hallgató, *Az irodalmi modernség* programon. Ennek megfelelően kutatói érdeklődése elsősorban a XX. század első felének magyar irodalmára irányul. Készülő doktori disszertációjának célkitűzése Szép Ernő sokrétű munkásságának újraértelmezése, irodalomtörténeti szerepének újragondolása.